

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nurdan DOĞAN

TOPLUMUN ÖTEKİ YÜZÜ: OSMANLI EDEBİYATINDA ÇİNGENELER

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nurdan DOĞAN

TOPLUMUN ÖTEKİ YÜZÜ: OSMANLI EDEBİYATINDA ÇİNGENELER

Danışman

Doç. Dr. Furkan ÖZTÜRK

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Nurdan DOĞAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Şevkiye KAZAN NAS

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Furkan ÖZTÜRK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÇELİK VURAL

Tez Başlığı: Toplumun Öteki Yüzü: Osmanlı Edebiyatında Çingeneler

Tez Savunma Tarihi : 27/06/2022

Mezuniyet Tarihi : 25/08/2022

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Toplumun Öteki Yüzü: Osmanlı Edebiyatında Çingeneler” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Nurdan DOĞAN

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Nurdan Doğan
Öğrenci Numarası	20195242005
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Furkan Öztürk
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Toplumun Öteki Yüzü: Osmanlı Edebiyatında Çingeneler
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1875337289
Rapor Tarihi	26.07.2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 13 Alıntılar dahil: % 15
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 131 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı	
İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI EDEBİYATINDA ÇİNGENELER

1.1 Çingenelele Yapılan Hakaret.....	12
1.2 Çingenelerin Dini İnançları	37
1.3 Çingenelerin Dış Görünüşleri	42
1.4 Çingenelerin Göçebe Hayatı.....	49
1.5 Çingenelerin Meslekleri	54
1.5.1 Ayı Ve Maymun Oynatıcılığı	55
1.5.2 Falcılık	59
1.5.3 Eşek Alıp Satmaları	62
1.5.4 Demircilik	63
1.5.5 Elekçilik	66
1.5.6 Süpürgecilik	68
1.5.7 Çalgıcılık.....	70
1.6 Çingenelerin Hırsızlık Yapmaları.....	81
1.7 Çingenelerin Yoksulluğu	86
1.8 Çingenelerin Yaşadıkları Bölgeler	90
1.9 Çingenelerin Karakteristik Özellikleri	98
1.10 Çingene ve Firavun İlişkisi	104
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	115
ÖZGEÇMİŞ	120

KISALTMALAR LİSTESİ

Aktarma : akt.

Beyit : B.

Bölüm : Böl.

Cilt : C.

Çeviren : Çev.

Derleyen : Drl.

Divançe : Dvnç.

Doçent : Doç.

Doktor : Dr.

Gazel : G.

Hezliyat : Hezl.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi : İ.Ü.E.F.

Kaside : K.

Kıt'a : Kt.

Kültür ve Turizm Bakanlığı : KTB.

Mesnevi : Mes.

Milli Eğitim Bakanlığı : MEB.

Murabba : Mr.

Müstezad : Müs.

Musammat : Ms.

Sayı : S.

Tahmis : Tah.

Türk Dil Kurumu : TDK.

Ve benzeri : Vb.

ÖZET

Tarihi insanlık kadar eski olan göç kavramının birden fazla nedeni vardır. Homo Sapiens'ten günümüze kadar insanlar, yaşadığı bölgeden farklı coğrafyalara farklı sebeplerden dolayı göç etmiştir. İlk defa 5. Yüzyılda Hindistan'da görülen Çingenerler buradan başta Avrupa kıtası olmak üzere farklı bölgelere dağılmışlardır. Gittikleri her bölgede ise giyim kuşamları, dini inançları, kültürleri ve yaptıkları mesleklerden dolayı hep dışlanmışlar veya görmezden gelinmişlerdir. Oysa Çingenerler siyah beyaz bu dünyanın daima renkli insanları olmuştur.

Çalışmamızda, bu sayılmış olan ötekileşme sebepleri üzerinde durularak Çingene toplumunun Klasik Türk Edebiyatında nasıl ele alındığı, hangi özellikleri ile beyitlere konuk olduğu, hayatlarının tarihi metinlerde nasıl işlendiği anlatılacaktır. Akıp giden zaman içinde Çingenerlerin hep yerinde saydığını ve hayatlarına dair pek bir değişikliğin olmadığını yıllar öncesine ait şiirlerde ve metinlerde görmemiz sağlanacaktır. Bu sayede yüzyıllar boyunca süregelen bu toplumun aslında yüzyıllar boyunca hep aynı olduğu, hiç değişmediği ve diğer toplumlarında Çingenerlere karşı bakış açısında bir oynama olmadığı gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çingene, Osmanlı Edebiyatı, Öteki, Marjinallik, Kıpti

SUMMARY

OTHER SIDE OF SOCIETY: GYPSIES IN THE OTTOMAN LITERATURE

Since the world has existed, humanity has begun to exist and the people that make up the human society are divided within themselves. One of these separated societies is the Gypsies. Gypsies are a society that has existed for centuries but whose existence seems as if they did not exist. The most important factor that makes it seem like it doesn't exist is that they are despised and ignored by other societies. Because Gypsies have always been a society that has been criticized and avoided in terms of their way of life, clothing, appearance, religious beliefs and professions.

In our study, how the Gypsy society is handled in Classical Turkish Literature, with which features it is a guest in couplets and how their lives are processed in historical texts will be explained by emphasizing these othering reasons. We will be able to see in the poems and texts of years ago that the gypsies always remained in their place and that their lives did not change much over time. In this way, it will be revealed that this society, which has continued for centuries, has always been the same for centuries, has never changed, and that there is no change in the perspective of Gypsies in other societies.

Keywords: Gypsy, Ottoman Literature, Other, Marginality, Coptic

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın planlama ve yürütme aőamasında beni aydınlatan, değerli vaktini benim için hiç düşünmeden harcayan, başından sonuna kadar ilgi ve alakasını esirgemeyen ve her daim desteğini hissettiren danıőmanım değerli hocam Doç. Dr. Furkan Öztürk'e, çalışma boyunca manevi desteğini hep yanımda hissettiğim, karőılaőtıęım sorunlar karşısında mutlak çözüm üreten niőanlım Üzeyir Saatli'ye ve bu çalışma boyunca başından itibaren yanımda olan, bugünlere gelmemi sağlayan, baőaracaęıma daima inanan, maddi ve manevi her türlü desteği esirgemeyen kıymetli aileme teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

5. yüzyılda varlıklarına rastlanılan ve toplumun önemli bir parçasını oluşturan Çingenerin, kimler oldukları, nereden gelip nereye doğru yol aldıkları ve özellikle bu yolların engebeli olmasına rağmen nasıl bir düzliğe eriştiklerinin merakı bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Köklü bir geçmişe sahip olan Çingenerlere hep uzaktan bakılması ve bu durumun yıllar içinde değişmemesi, bu kez onlara yakından bakma zorunluluğunu ve merakını doğurmuştur. Bugüne kadar yapılan çalışmalar Çingenerin tarihi üzerine ve yahut belirgin özellikleri üzerine olup onları yakından tanımamız açısından önemlidir. Bu çalışmada ise Klasik Türk Edebiyatının önde gelen şairlerinin kaleme almış olduğu şiirlerde, Çingeneyle olan bakış açısının nasıl dile getirildiği ortaya konulmaya çalışılmış ve bu sayede tarihin bir yansıması olarak değerlendirilen şiirlerde, o dönemin Çingeneri ile tanışmak amaçlanmıştır. Çalışmamız Çingenerin bazı özelliklerinden hareketle bölümlere ayrılmış ve bu bölümlerin altında divanlardan alınan beyitler konu başlıklarına göre tek tek incelenerek açıklanmıştır. Burada dikkati çeken husus, Osmanlı dönemi şairlerinin yazmış oldukları beyitlerde Çingenerden nasıl bahsettikleri üzerinedir. Edebi eserler, şairlerin yaşadığı dönemin ve toplumun bir yansıması olup, o dönem ve toplum hakkında bilgi edinme açısından eşsiz bir değere sahiptir. Söz konusu bu çalışmada Osmanlı toplumunda yer alan Çingenerlere dair edebi eserlerden faydalandık. Bu faydalanma sonucunda; farklı yüzyıllara ait şiirlerde, Çingenerlere ait bir farklılığın olmadığı, hep tek tip bir hayat sürdürdükleri ve bu hayatta edindikleri alışkanlıkların günümüze kadar devam ettiği görülmüştür. Bu çalışma Osmanlı edebiyatında bir topluluk olan Çingeneri yakından tanıma ve etraflıca inceleme imkânı sağlamış ve Çingeneri merkezine alan diğer çalışmaların da bu çalışmanın ilerlemesinde faydalı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Çingenerler tarihsel süreç boyunca geniş bir coğrafyada varlığı kabul gören bir etnik gruptur ve bu kabul kimi zaman soru işareti şeklinde karşımıza çıkar. Çingenerlerin var olduğu günden bugüne sürekli dışlanmış olmaları, ötekileştirilmeleri ve artık bunun bir damga haline gelmesi, bu olayların gün yüzüne çıkmasındaki nedenleri sorgulatır. Aslında her şeyin gözle görülebilir netlikte olması ama yaşadığımız günün arka cephesini bilemiyor oluşumuz, geçmiş zamanın Çingenerlerini araştırmamızı doğurmuştur. İşte bu çalışmada, Çingenerlerin kökenine, yaşam tarzlarına, gelenekleri ve göreneklerine, mesleklerine, toplum tarafından maruz kaldıkları hakaretlere ve benimsedikleri dini inançlara değinilmiştir. Bugüne kadar toplumun önemli bir parçasını oluşturan ve her yönüyle merak uyandıran Çingenerler için birçok çalışma yapılmıştır. Geçmiş dönem Çingenerlerinin tam anlamıyla yansımaları veren ve belki de Osmanlı döneminde, Çingenerlere özgü ilk eser olan *Har-nâme*; 16. Yüzyılda Hüsâm-ı Sahrâvî tarafından kaleme alınmıştır. Bu eseri özgün kılan taraf Osmanlı döneminde özellikle Kanuni devrinde yaşamış Çingenerlerin yaşam tarzlarını konu edinmesidir. Eser o dönem İstanbul’unda yaşayan Çingenerlerin gündelik hayatlarından kesitler sunması ve eşek ticareti ile meşgul olmalarını ele alması açısından önemli bir yere sahiptir. Bu eser türüne münhasır bir eser olup, hem güldüren hem bilgilendiren hem de iğneleyen bir latifeler bütünüdür. *Har-nâme*, o dönem Çingenerlerinin meşgul oldukları işlerden bahsetmesi, Çingenerlerin başka yöreye ait insanlarla olan sohbetlerine yer vermesi, yöresel dil özelliklerini okuyucuya aktarması ve Çingenerlerin kültürel özellikleri ile günlük yaşantılarını anlatması açısından zengin bir kaynaktır. Bu sebeple söz konusu eser, Çingene kültürünü tanımamıza ve Çingenerlerin geçmişten günümüze kadar devam eden eşek ticareti işini tanıtmamıza yardımcı olması açısından yol gösterici niteliğindedir.

Evliya Çelebi’nin 17. yüzyılda kaleme aldığı *Seyahatnâme* adlı eseri, Çingenerlerin yaşadığı ortamları anlatması, gelenek-görenek ve adetlerine yer vermesi açısından bir hazinedir. Evliya Çelebi, gezdiği yerlerdeki Çingenerlerin uğradığı haksızlıkları anlatmış ve o dönem padişahları tarafından ne gibi kısıtlamalara ya da imtiyazlara tabi tutulduklarından bahsetmiştir. Çelebi’nin 42 yıl boyunca kaleme aldığı ve 10 cilt halinde tasarladığı *Seyahatnâme*’de yirmiden fazla yer gezdiği görülmektedir. Bu yerlerin çoğunda rastladığı Çingenerlerden ve Çingene kültüründen bahsetmesi çalışmamız için çok faydalı olmuş ve tüm gerçeği çıplaklığıyla anlatması, yüzyıllar öncesi var olan Çingene kültürüyle tanışmamızı sağlamıştır.

Çingener üzerine yapılmış olan çalışmalardan ve bu çalışmaların neyi amaçladığından bahsetmeden önce, Çingene kelimesinin kökeninden ve varlığı tüm dünyada bilinen bu topluluğun hangi isimlerle zikredildiği hakkında bahsetmek gerekir. Çingenerler gezici bir topluluk oldukları için dünyanın hemen hemen her yerinde boy göstermişlerdir. Bu nedenle Çingenerlerin Orta Asya, Avrupa, Mısır, Kuzey Afrika ve Amerika'da yaşadıkları tüm kaynaklarda yazılıdır. Bu nedenle Çingene isminin kökeninin nereye dayandığı hakkında tam bir bilgiye sahip olmamakla birlikte bununla ilgili çalışmalar da gün geçtikçe devamlılığını korumaktadır. Bu devam eden çalışmalarda, Çingene isminin kökeninin iki kısma ayrıldığı söylenir. Bunun birinci kısmı, Çingenerlerin Hindistan'dan gelmesi üzerinedir. Hintlerin dili ile Çingenerlerin dilinin benzerlik göstermesi Çingene kökeninin Hindistan'a dayandığını gösterir:

Çingene kültürünün tartışma götürmez Hintli kökenlerini kanıtlamayı başaran 1844-1845'de Halle'de yayımlanan "Die Zigeuner in Europa und Asien" isimli eseri ile Halle profesörü August Friedrich POTT olmuştur (Aydoğan, 2006: 23).

İkinci kısım ve kabul edilmesi güç olan düşünce, Çingenerlerin Mısır'dan gelmiş olmaları ve Çingene kelimesinin Mısırlı anlamına gelen Kıpti kelimesinden türediği üzerinedir. Bu iki düşünce arasında tartışmaların devam etmesi bu konu üzerinde bir çalışma yapılmasının gerekliliğini doğurmuş ve bunun sonucunda August Friedrich Pott'un ortaya koyduğu tez büyük oranda kabul görmüştür.

Hindistan'dan ayrılan Çingenerler çeşitli yerlere giderek farklı topluluklara dâhil olmuştur. Hint kökenli bu topluluklara gittikleri yerlerde, geldikleri yere izafeten çeşitli isimler verilmiş, Türkiye'de ise Çingene veya Kıptî olarak adlandırılmışlardır. (Göncüoğlu ve Yavuztürk, 2009:108-109). Bulgaristan'da "ciganin" İtalyan'da "zingari", İngiltere'de "gypsy", Fransa'da "tsigane", Yunanistan'da "athinganos", Slovakya'da "cigani", Almanya'da "zigeuner", Portekiz'de "Cigano" dur. Türkiye'de de Çingene isminin farklı farklı kullanımına rastlarız. İlk olarak üç farklı grup adıyla karşımıza çıkarlar ve sonrasında her grubun temsil ettiği bölgede farklı isimlerle anılırlar. Bu gruplar; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Çingenerler için Dom, Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan Çingenerler için Lom, Batı Bölgesinde yaşayanlar için ise Rom'dur. Bu üç grubun temsil ettiği üç ana bölgenin kendisine ait bir Çingene deyişi vardır. Bu deyiş çoğunlukla Çingenerlerin kendilerine aittir. Doğu Anadolu bölgesinde Çingene kelimesinin karşılığı Karaçi, Mutrıb, Güyende, Poşa (Boşa) ve Elekçidir. Karadeniz bölgesinde Poşa, Trakya ve Ege bölgesinde, Cingan, Çingene, Roman, Güney Doğu Bölgesinde ise Mutrıb ve Güyendedir.

Çingener Üzerine Yapılmış Literatür Çalışmaları

Batılı anlamda Çingenerlere özgü birçok önemli çalışmanın adından söz etmek mümkündür. Bu araştırmacıların başında Osmanlı Çingenerinin dilini araştırıp inceleyen Alexander G. Paspatis gelir. Osmanlı Çingeneri üzerine yapmış olduğu araştırmada, Çingeneri ve onların sahip olduğu dili beş bölümde inceler. İlk olarak Çingenerin tarihini, nereden geldiklerini açıklar ve sonraki dört bölümde dillerini diğer diller ile karşılaştırmalı olarak inceler. Deyimler ve diyaloglara önem veren Paspatis, Çingenerin konuştuğu dilleri bu iki yöntemden daha net algılabileceğini ve onları daha rahat tanıyabileceğimizi söyler. Bir milleti tanımak için ilk başvuracağımız en önemli şeyin dil olduğu bilindiği üzere, Paspatis'in de Osmanlı dönemi Çingenerinin dilinden bahsetmesi çalışmanın ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Batı dünyasında Çingenerle alakalı bir diğer çalışma W.R.Halliday'e aittir. *Folklor Çalışmaları: Eski ve Modern* adında bu çalışmanın ilk bölümü Türkiye'deki Çingeneri anlatır. Türkiye'ye gezi amaçlı gelip Çingene kültürü ile tanışması ve folklorik çalışmalarının bir bölümü buna ayırması, Çingener adına yapılmış en önemli çalışmalardan biridir. Bu alanda bir diğer çalışma Angus Fraser'in yazmış olduğu *Çingener* adlı kitabıdır. Fraser bu kitabında Çingenerin Hindistan'dan Avrupa'ya ve Orta Doğu'ya gelişlerinden bahsetmiş ve ısrarla reddedilmelerine rağmen nasıl var olmaya devam ettiklerini anlatmıştır. Konuyu ele alış bakımından ehemmiyet taşımasının yanı sıra kitap boyunca Çingene tarihini derinlemesine incelemesi açısından da değerli bir çalışmadır. Yakın bir zamanda yayına sürülen, Elena Marushiakova ve Vesselin Popov'un *Osmanlı İmparatorluğunda Çingener* adlı çalışması ilk olarak Çingenerin ikinci evi olan Balkanlar'daki durumlarından bahsederek başlar. Daha sonra göçlerinin başlamasını ve Osmanlı dönemindeki yükselişlerini konu alır. Balkan Çingeneri üzerine bir diğer çalışma da David M. Crowe'e aittir. Crowe Batı Avrupa ve Rusya Çingenerinin tarihini araştırmış, Orta Çağ'dan bugüne geleneklerini, göreneklerini, yaşam tarzlarını ve kültürlerini yazıya dökmüştür. Yakın bir tarih diliminde piyasaya sürülen Jan Yoors'un *Çingener* adlı kitabı, Batıda yapılmış diğer çalışmalardan farklı bir özelliğe sahiptir. Yoors çocukken bir Çingene mahallesine gitmiş ve orada yaklaşık on yıl Çingenerle birlikte yaşamıştır. Yoors Çingener ile birlikte kaldığı süre zarfında, Çingenerlere ait gördüğü her ne varsa bunu yazıya dökmüş ve *Çingener* adlı eseri meydana getirmiştir. Onların kavgalarına, hayat mücadelesi verişlerine, kültürel özelliklerine tanık olan Yoors, Çingenerin tüm olumsuzluklara rağmen şen-şakrak yaşam günlüklerini okuyucuya sunmuştur. Yoors'un bu romanı, Çingenerle bizâtihi iç içe yaşayarak, pürüzsüz bir şekilde hayatlarını yazıya dökmesi açısından önemli bir eserdir. Çingenerin dünyasına değinen bir başka araştırmacı Raymond Buckland, vazgeçilmez alışkanlıkları, meslekleri ve eğlenceleri olan tarot falından

bahseder. *Çingenelerin Tarotu* adlı eserinde, bu falın nasıl bakıldığını, daha önceki tarot eğitim kitaplarından farklı olarak daha sade ve basit bir şekilde okuyucuya anlatır. Öğretici nitelikte bir kitap kaleme alan Buckland, okuyuculara, Çingenelerin fal ile çok yakın ve güçlü bir ilişkisi olduğunu göstermiş olur. Dünya edebiyatında Çingenelerin aşağılanmadığı, hakarete uğranmadığı ilk edebi eser olarak kabul edilen Miguel De Cervantes'in kaleme almış olduğu *Çingene Kızı*, bir aşkı anlatır. Daha önceki çalışmalardan gördüğümüz kadarıyla Çingene tarihi ve maruz kaldıkları toplumsal baskı, çalışmaların ana konusunu oluşturmuştur. Cervantes'in *Çingene Kızı* adlı romanı ise konusu ve Çingenelere yaklaşımı açısından diğerlerinden farklı bir konuma aittir. Bir Çingene Kızı ile bir şövalyenin aşkına tanıklık eden bu roman, Çingeneye olan iyimser yaklaşımdan dolayı ilk edebi eser olarak tarihe geçer. Çingene bir kızdan bahseden bir başka önemli eser Victor Hugo'ya aittir. Dünya klasiklerinin bir başyapıtı olan *Notre Dame'ın Kamburu* adlı eser, Esmeralda adlı Çingene bir genç kızdan bahsetmektedir. Esmeralda'nın tesadüfen giriştiği bir olay sonucunda tüm suçun kendisine kalması romanın gidişatını belirleyecek hikâyenin başlangıcıdır. Aslında suçu işleyenenin bir rahip olduğu belliyken halk tarafından Esmeralda'nın suçu işleme olasılığının daha fazla olduğu düşünülür. Bunun sebebidir bir Çingene kızına inanmaktansa rahibe inanılmanın daha tercih meselesi olduğudur. Buradan, romanın başkahramanı Esmeralda'nın dünyaca ünlü bu romanda haksızlığa uğramasının asıl sebebinin Çingene olmasından kaynaklı olduğu görülmektedir. Isabel Fonseca'nın bir gazeteci olarak kaleme aldığı *Beni Ayakta Gömün: Çingeneler ve Yolculukları* adlı eserinde, yazar Doğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerini gezmiş ve her bölgenin kendine ait Çingene kültürüyle tanışmamızı sağlamıştır. Fonseca'nın Çingenelerin yaşamına tanık olarak kaleme aldığı bu eser, Çingeneleri tanımamız açısından büyük bir önem arz eder. Ayrıca Fonseca eserine bir seyahatname havası vererek okuyucuları keyifli bir yolculuğa çıkarır. Çingene yazar Ian Hancock tarafından kaleme alınan *We Are The Romani People* adlı eser, amacı itibariyle diğer eserlerden farklı bir konumdadır. Yazarın bir Çingene olması ve mensubu olduğu toplumun tarihini, yaşadığı zorluklarını, geçim sıkıntılarını kaleme alması eseri farklı bir boyuta taşımıştır. Ayrıca bu eser New York'ta bir yardım kuruluşu olan OSI tarafından yayınlanmış ve bu kuruluş tüm dünyadaki Çingeneler için eşitliğin tanınması gerekliliğini vurgulamayı amaçlamıştır. Çingene kimliğine sahip bir yazarın, böyle bir eser ortaya koyması ve amacının da Çingeneler için eşit bir dünya yaratmak olması, Çingeneler üzerine yapılmış çalışmaların özetini teşkil eder. Yer verdiğimiz bu çalışmalar sayesinde Batı dünyasının son zamanlarda Çingenelere odaklandığını ve onların dünyalarıyla ilgili kitaplar yayınladığını görmekteyiz. Bu detay, Çingenelerin dünya çapında adından söz ettiren bir millet olduğunu göstermektedir.

Batıda Çingeneleere ait çalışmalara rastlarken, yukarıda adı geçen Hüsâm-ı Sahrâvî'nin kaleme almış olduğu *Har-nâme* dışında Osmanlı döneminde Çingeneleer için herhangi bir eserin yazılmadığı görölmektedir. Günümüzde ise durum başkadır. Yapılan bilimsel araştırmalarda Çingeneleer farklı özellikleri ve tarihi yapıları araştırmaya değer görölmüş, onlar hakkında bilgi edinmek istediğimizde ilk durağımız bu çalışmalar olmuştur. Bunlardan bahsetmek gerekirse ilk sırada yer vereceğimiz çalışma İsmail Altınöz'e aittir. Doktora tezi olan *Osmanlı Toplumunda Çingeneleer* adlı çalışması, Osmanlı döneminde Çingeneleer geleneklerini-göreneklerini, kültürel ve sosyoekonomik yapılarını incelemiş ve bunlarla birlikte nereden gelip ne gibi sorunlarla karşılaştıklarını uzun uzadıya anlatmıştır. Çingeneleer üzerine yapılmış bir diğeer çalışma ise Çingeneleer en önemli sorunlardan biri olan ötekileştirilme ile ilgilidir. Pakistan Sarıkaya'nın hazırlamış olduğu *Toplumsal Yansımaların Öznesi Olarak Çingeneleer ve Etnik Damgala(n)ma* adlı çalışma, Çingeneleer tarih boyunca nasıl ötekileştirildiğini ve Çingeneleer yaşam tarzlarının ait oldukları toplum tarafından "tehlike" olarak göröldüğünü anlatmaktadır. Çingeneleere yönelik hakaretin tüm çalışmada ana konu olması, bizlere bu hakaret unsurunun Çingeneleer ile ne kadar ilişkili ve bilinen bir gerçek olduğunu gösterir. Nitekim Çingeneleer yüzyıllardır hep aşağılanmış ve bu nedenle hep hakarete uğranmıştır. Toplumda aykırı bir davranıştan dolayı değil, varlıklarının diğeer toplumları rahatsız etmesinden dolayı aşağılanmışlardır. Bu nedenle bizim bu çalışmada ele aldığımız ilk konu da Çingeneleer hakarete uğramasıdır. Baştan aşağı, herkes tarafından her zaman her yerde ötekileştirilmeleri ve aşağılanmaları Çingeneleer toplumdaki soyutlanmasına ve damga yemesine neden olmuştur.

Yine aynı konuyu hedef alan ve bu konuda ayrımcılıkla mücadele edilmesi gerektiğinin de belirtildiği bir diğeer çalışma Duru Şahyar Akdemir tarafından yazılmış *Ayrımcılıkla Mücadele: Çingeneleere Yönelik Ayrımcılık Kapsamında Pozitif Ayrımcılık Uygulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım* başlıklı doktora tezidir.

Suat Kolukırık, *Aramızdaki Yabancı: Çingeneleer* adlı çalışmasında Çingeneleer maruz kaldığı hakaretleri ve buna bağılı olarak başka bir konuma düşmelerini konu alır. Çalışma boyunca "yabancı" kelimesi ile Çingeneleer arasındaki bağılantının nasıl var olduğunu, neden olduğunu, altında yatan sebeplerin neler olduğunu açıklamış ve kimi zaman eldeki kaynaklarla Çingeneleer hayatını, kimi zaman da bir anket yoluyla merak edilen soruların cevaplarını okuyuculara sunmuştur. Anlaşılacağı üzere Çingeneleer yaşamın her yerinde ve her anında görmezden gelinmeleri, öteki kavramı ile bütünleşmeleri ve yok sayılmaları bir klasik haline gelmiştir. Bunun böyle olmasının temel nedeni ise yaşam tarzlarının farklı bir boyutta olmasıdır. Çingeneleer giyimleri, kültürel yapıları, gelenek ve görenekleri, dilleri ve dinleri onları diğeer insanlardan farklı kılmış ve bu durum onların dışlanmasına neden olmuştur. Bazen

dışlanmaları yetmemiş hakarete de maruz kalmışlardır. Nef'î hicivlerini topladığı *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinde, hicvettiği şairlere zaman zaman Çingene diye seslenmektedir. Çingeneyi bir hakaret, bir küfür, bir galiz ifade olarak kullanır. 17. Yüzyıla ait bir eserde Çingene kelimesinin hakaret olarak kullanıldığına tanık olmamız ve yukarıda bahsedilen tüm çalışmaların, Çingenerin ötekileşmesi üzerine kurulması asırlar boyu Çingenenin yerinin hiç değişmediğini gösterir. Çingenele yapılan hakaretler ve bu hakaretleri konu alan çalışmaların yanında bir çalışmaya daha değinmek gerekiyor. Bu da; Doğa Aydoğan'ın yüksek lisans tezi olarak yayına sürdüğü *Yabancı Çingenerin Türkiye'ye Giriş, İkamet ve Seyahat Özgürlükleri ile Türkiye'den Sınır Dışı Edilmeleri* adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Çingenerin uğradığı haksızlıkların ve mağduriyetlerin bir çözüme kavuşması amaçlanmıştır. Bundan dolayı, Çingenele karşı yapılan çalışmalar arasında bu çalışmanın amacı ve benimsediği tavır, onu diğer çalışmalardan ayırmıştır.

İrkçilik ve hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonunun (European Commission Against Racism and Intolerance –ECRI) 6 Mart 1998 tarihli 3.No.lu Genel Politika ve Tavsiye Kararında, Çingeneri mağdur eden ırkçılık ve yabancı düşmanlığına değinilmiştir. Yasama, yürütme ve yargı organları eliyle Çingene karşıtlığı ile mücadele edilmesi, özellikle vatandaşlığın hukuken ve fiilen kazanılması ve sığınma hakkı konularında Çingenele karşı özel ayrımcılığa gidilmemesi, Çingenerin seyahat özgürlüklerinin yaşam tarzlarına engel olmayacak şekilde tanınması, toplumun Çingene tarihi ve kültürü konusunda bilgilendirilmesinin sağlanması ve Çingene karşıtlığı ile mücadele eden sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi tavsiye edilmiştir (Aydoğan, 2006: 2).

Çingenele karşı çekimser değil de Çingenerin yanında olan bu çalışma aslında asırlar boyunca Çingenerin çıkaramadığı bir ses niteliğindedir. Çingenerin de toplumdaki her insan gibi bireysel haklara sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Çingenerin zor şartlar altında hayata tutunmaları ve sürükleri aşağılanmaları karşısında sivil toplum kuruluşlarının harekete geçmesi önemli bir adımdır. Ve bu kuruluşların attığı adımlar, yardımlar ve çağrılar Çingener için parlak bir geleceğin habercisidir. Bu sebeple ötekileştirilen Çingener için bu yardım amaçlı kuruluşların harekete geçmesi, yardımdan çok hayat niteliğindedir.

Çingener üzerine yapılmış bir diğer çalışmanın konusu Çingenerin sanatta nasıl rol oynadıkları üzerinedir. Ayşın Şal'ın *Türkiye'de Yaşayan Çingenerin Sanatsal Olarak Ele Alınışı* adlı çalışmasında Çingenerin sinema, fotoğraf ya da edebiyat alanında pek çok sanatla iç içe olduğunu görürüz. Anlatılanların resimlerle desteklenmesi açısından da farklı bir içeriği olan bu çalışmanın amacı; Çingener her ne kadar göz ardı edilmeye mahkûm bir topluluk olarak görülse de onların aslında birer sanat insanı olduklarını ve her özelliği ile filmlere, kitaplara, müziklere ve fotoğrafçıların albümlerine girmeyi başardıklarını anlatmaktır.

Çingenerin sanat ile ilgili ilişkisi hakkında bir diğer çalışma da Musa Emre Yürüktümen'e aittir. Yürüktümen'in yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *Türk Sinemasında Çingenerin Temsili* çalışması, bizlere Çingene kültürünün filmlerde nasıl yansıdığı hakkında bilgi verir. Türk sinemasında etnik grupların hayatlarına yer verilmesi onları daha yakından tanımamızı sağlar. Sadece Türk sinemasındaki Çingenerin yansıtıldığı filmleri değil dünya sinemasındaki önemli filmleri de çalışmasında konuk eden Yürüktümen, dünyadaki filmlerin ne kadarının Çingener üzerine kurulu olduğunu bizlere gösterir. Bu nedenle asırlardır soyutladığımız ve görmezden geldiğimiz Çingenerin, filmlerde yer alacak kadar önemli bir kültürel yapıya sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Çingenerin hayatlarının merkezinde yer alan müzik, onlar için eğlenceden çok bir tutkudur. Bu konuyu ele alan Nursel Durmaz *Eğlence Sektöründe Korunmasız İstihdam Örneği Olarak Çingenerin/Romanların Durumu* çalışmasında müziğin Çingener için ne kadar önemli olduğuna değinmiştir. Çingenerin yapmış olduğu mesleklerin içinde çalgıcılığın da olduğu ve ilerleyen sayfalarda bu çalgıcılık mesleğinin Çingener ile olan ilişkisi daha ayrıntılı olarak gösterilecektir.

Sözü edilen bu çalışmalarda Çingenerin hayatlarına değinilmiş olup var oldukları gündün beri içinde yaşadıkları toplum tarafından hep ötekileştirildikleri ve Osmanlı döneminde Çingenerin nasıl bir hayata mensup oldukları biz okuyuculara aktarılmış ve böylece Çingener hakkında bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırmıştır. Bunların dışındaki çalışmalar daha çok bölgesel olup, o yerdeki Çingenerin yaşamlarını öğrenmemizde fayda sağlamıştır. Trakya ve Tekirdağ Çingeneri, Malatya Çingeneri, İstanbul Çingeneri ve Edirne Çingeneri üzerine yapılan çalışmalar, bu bölgelere ait Çingenerin yaşam tarzları, kültürel özellikleri ve hayatlarını nasıl sürdürdükleri hakkında bilgiler ortaya koymuştur. Tüm bu çalışmaların dalı Tarih ve Sosyoloji olup, Türk Dili ve Edebiyatı dalında yapılmış tek bir çalışmaya rastlanmıştır. O da bugüne kadar Çingene içerikli romanlarda Çingenenin nasıl işlendiğine dair çalışmadır. Abdullah Ömer Kiracı'nın yazmış olduğu *Yeni Türk Edebiyatı Tahkiyeli Metinlerinde Çingener* adlı çalışma, Çingenerin kısa tarihi sunulduktan sonra Ahmet Mithat Efendi'nin yazmış olduğu *Çingener* adlı romanın incelenmesiyle başlar, Berna Durmaz'ın *Bir Fasit Daire* adlı romanın incelenmesi ile son bulur. Otuz adet romanda Çingenerin nasıl bir yer edindiği, hâkim bakış açısının ne olduğu, işlenen konuda Çingenenin ne öneme sahip olduğu anlatılır.

Söz gelimi çalışmamızda iki önemli romana yer verilmiştir. Bunlardan biri Ahmet Mithat Efendi'nin yazmış olduğu *Çingene* romanı, bir diğeri de Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingener* adlı romanıdır. Çalışma boyunca bu iki roman, anlatıyı destekler nitelikte malzeme

sunması ve Çingene toplumunu yakından tanımamızı sağlaması açısından önemli bir değere sahiptir. Osman Cemal Kaygılı'nın Çingenerin bulunduğu ortamda yaşayarak, onların yaşam tarzlarının nasıl olduğunu edebi bir üslupla anlattığı *Çingener* adlı romanında, İrfan adlı ana kahramanın Çingene hayatını merak etmesi sonucu onların ortamına dâhil olması ve artık o hayatın bir parçası haline gelmesi anlatılır. İrfan'ın Çingene topluluğunun arasına girmesi ve onları tanımaya çalışması anlatılırken bir yandan da Çingener hakkında birçok malumat vererek biz okuyucuların bir zamanların İstanbul'unda yaşamış olan Çingeneri tanımamızı sağlamıştır. Yine Ahmet Mithat Efendi'nin Kaygılı'dan önce kaleme almış olduğu *Çingene* romanında, Çingenerin ötekileştirildiği, hor görüldüğü ve hatta varlıktan bile sayılmadığı anlatılır. Ana kahraman Şems Hikmet'in Ziba isimli Çingene kızına âşık olması lakin toplumun Çingenerlere olan bakış açısının parlak olmamasından dolayı bunu bir türlü itiraf edemeyişi anlatılır. Bu roman Çingenerin ne kadar ötekileştirildiğine, görmezden gelindiğine ve insan olarak sayılmadığına dikkat çeker. Çingenerin yüzyıllardır yok sayıldığı ve ötekileştirildiği düşüncesi bu kitapta toplanmış ve başkahraman Şems Hikmet'in bu durumu değiştirmeye çalışmada değiştiremediği gözlemlenmiştir. Yani zihinlere kazınmış bir izlenim olan ötekileştirilme, artık sadece izlenim olarak kalmamış yazıya da dökülmüştür. Buna romanları örnek vermek yeterlidir. Çünkü romanlar bazen yazarın deneyimlediği olayların işlendiği bazen de hayali unsurların yer aldığı türler olsa da her zaman gerçekçi yapılarıdır. Çingenerin var olduğu günden beri hakarete uğramış bir etnik grup olma gerçeğini, yazarların romana taşımaları, toplumda olan olayları yansıtmamanın bir yoludur. Bu iki romanın tahlilini yapan ve böylece Osmanlı dönemi Çingenerinin toplumdaki yerini görmemizi sağlayan Sevim Güldürmez'in kaleme almış olduğu *Osman Cemal Kaygılı'nın Çingener ve Ahmet Midhat Efendi'nin Çingene Romanları Işığında Osmanlı Toplumundaki Çingenerin Yazınsal Metinlere Aksi* adlı makalesi bu çalışmanın ilerlemesinde ve bu romanların incelenmesinde önemli bir yere sahiptir. Çingenerin dünyasını keşfe çıkan bir diğer yazar Ayşegül Devocioğlu'nun *Ağlayan Dağ Susan Nehir* adlı romanında, Çingenerin var oldukları günden bugüne ötekileşmiş olmalarını bir roman kahramanı olan Naciye üzerinden gösterilmesi ve Naciye'nin karşıdan bakınca öteki görünmemek için Çingene kimliğini saklaması anlatılır. "Orhan Kemal Roman Armağanı" ödülüne layık görülen bu romanda, Naciye'nin bir yalanın arkasına saklanması yanı sıra etrafında gelişen olaylar ve bunun sonucunda Çingenerin dışlanması da konu edilir. Bu romanın üzerine Meral Demiryürek'in yazmış olduğu *Ayşegül Devocioğlu'nun Ağlayan Dağ Susan Nehir Romanında Yapı, Tema, Dil ve Anlatım* adlı makalesi gerek romanı tahlil etmesi açısından gerekse roman boyunca gözden kaçabilen ayrıntıları görmemizi sağlaması açısından önemli bir çalışmadır.

Çingenerin eski metinlere, romanlara ve filmlere girmesinin yanı sıra Osmanlı dönemi şairlerinin şiirlerinde de sıklıkla yer alması bu konuda ayrı bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Çalışmamızın temeli, yüzyıl sınırlaması getirilmeden, farklı asırlardaki Osmanlı şairlerinin şiirlerinde Çingeneden nasıl bahsedildiği üzerinedir. Bu noktadan hareketle farklı yüzyıllarda yaşamış şairlerin Çingener hakkında düşünceleri hep aynı mı olmuş yoksa zaman geçtikçe değişkenlik göstermiş mi bunu görmüş olacağız. Osmanlı dönemi şairleri, Çingeneri gerçek hayatta nasıl gördülerse, şiirlerine de o şekilde yansıtmışlardır. Bu nedenle Çingeneri yakından tanımamız açısından roman ve filmler kadar şiirlerinde etkisinin olduğunu söylemekte fayda vardır. Çalışmamız Çingenerin yaşamlarının en temel yapı taşları üzerindeki özelliklerin bölümlere ayrılmasıyla oluşturulmuştur.

Toplamda on bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümü, Çingenerin var olduğu günden bugüne maruz kaldığı hakaret üzerinedir. Şairler kaleme almış olduğu şiirlerinde bu durumu anlatmamışlar aksine bu durumu Çingenerlere yaşatmışlardır. Ağırlıklı olarak Çingenerlere hakaret eden şairler olduğu gibi, sevmediği saymadığı bir kişiden Çingene diye bahseden şairlerin olduğundan da söz edebiliriz. İşte bunların anlatıldığı hakaret bölümü, Çingenerlere olan bakış açısının yıllardır değişmediğinin bir göstergesidir.

İkinci bölüm Çingenerin benimsemiş olduğu dini inanç üzerinedir. Çingenerin belirli bir dini inancı yoktur. Göçebe bir topluluk olan Çingenerler, düzenlerini kurdukları her yerde, düzenlerine o yerin inancını da eklemişlerdir. Bu durum şairlerin de dikkatini çekmiş ve dinsizliğe ilişkin beyitlerde Çingenerin zikredilmesi basmakalıp bir olay haline gelmiştir.

Üçüncü bölüm, Çingenerin dış görünüşlerinin anlatıldığı ve bununla ilgili beyitlerin yer aldığı bölümdür. Çingenerin toplum tarafından “öteki” olarak görülmesindeki en büyük etken dış görünüşleriyle alakalıdır. Çingenerin çoğunun esmer tenli, siyah saçlı, siyah gözlü ve iri yapılı olması, şairlerin de ilgisini çekmiş ve bu konuyu şiirlerine taşımışlardır. Genellikle Çingenerin esmer tenli olmalarını, şairler kara olarak nitelendirmiş ve bu sebepten dolayı bile Çingeneri hakarete maruz bırakmışlardır.

Dördüncü bölüm Çingenerin göçebe bir hayata sahip olmaları ile ilgilidir. Daha önce Çingenerin menşei konusunda, Hint kökenli olduklarını ve oradan ayrılıp yer yer gezdiklerini söylemiştik. Bu durumun daha detaylı bir şekilde anlatıldığı bu bölümde, onların ne kadar gezgin bir topluluk olduğu ve hayatlarını buna göre şekillendirerek çadır hayatı yaşadıkları anlatılır. Ayrıca göçebe başlığı altında, Çingenerin gezgin bir topluluk olarak ün yapmış olmalarına rağmen bazılarının şehir hayatına uyum sağladığı ve dolayısıyla topluma ayak uydurduğu bilgisi de verilmektedir.

Beşinci bölüm Çingenerin edinmiş olduğu meslekler hakkındadır. Hayatın sürdürülebilir bir hale gelmesi için meslek sahibi olmamız şarttır. Çingener de hayatta kalma mücadelesinde kendilerine has meslekler edinmişler ve bu onları toplumda farklı bir noktaya taşımıştır. Bu meslekler; ayı oynatıcılığı, falcılık, eşek alım satımı, demircilik, elekçilik, süpürgecilik ve çalgıcılıktır. Çingener varlıkları toplumda kabul görmediği için kendi dünyalarını kurmuşlar ve bu nedenle kendi benimsedikleri işleri meslek haline getirmişlerdir. Bu bölümde birkaçı dışında marjinal bir havası olan bu mesleklerin, yüzyıllar önce şairlerin şiirlerine nasıl konuk olduğunu görmüş olacağız.

Altıncı bölüm, Çingenerin hayatlarına başka bir açıdan değindiğimiz hırsızlık alışkanlıklarını konu almaktadır. Yaş ilerledikçe huy ve alışkanlıklar edinilir, bazıları terk edilir bazıları da devamlılığını korur. Çingenerin dünyasındaki bu değişmez alışkanlıklardan biri de hırsızlıktır. Çingenerin yaşadığı yoksul hayat onları hırsızlık yapmaya itmiş ve bu bir süreden sonra alışkanlık haline gelmiştir. Bu kötü huyun artık ün kazanmış olması şairlerin de bu durumu şiirlerine taşımasını doğurmuştur.

Yedinci bölüm, bu hırsızlığın temelini oluşturan yoksulluğun Çingener üzerindeki travmatik etkisi hakkındadır. Bu bölümde hayatı zorlaştıran bu geçimsizliğin kendi dünyalarında nasıl ele alındığına ve buna tanık olan şairlerin bu durumu beyitlerinde nasıl anlattığına bakacağız. Yoksulluk hayatın bir parçası olup hemen her gün görebildiğimiz, belki yaşadığımız, belki de günün birinde yaşayacağımız bir gerçektir. Bu gerçekle yüzleşen Çingener için hayat daha dramatize haline gelir. Toplumsal bir gerçeğin aynasını şiirlerine yansıtan şairler, buna bağlı olarak şiirlerde Çingenerin geçim derdinden ve yoksulluğundan bahsetmiştir.

Sekizinci bölümde Çingenerin sahip olduğu göçebe hayatın durakları hakkında bilgi verilmektedir. Yani Çingenerin hayat bulduğu yerlerde yaşamlarını nasıl yürüttükleri, bu bölgelerde takvimleri nasıl devirdikleri anlatılmış ve şairler şiirlerinde bu yerlerin isimlerini sık sık dile getirmişlerdir.

Dokuzuncu bölümde Çingenerin karakteristik özellikleri ile ilgili beyitlere yer verilmiştir. Genel olarak nasıl bir karaktere sahip oldukları hakkında bilgi verilmiş ve bu özelliklerin birkaç beyitte nasıl geçtiği gösterilerek Çingene karakteri ile tanışmamız sağlanmıştır.

Son bölüm ise Çingener ile Firavun arasındaki ilişkinin ayrıntılı olarak anlatıldığı ve buna dayalı beyitlerin incelendiği bölümdür. Mısır soyundan geldiklerine dair tezin, bazı kaynaklarda kabul görmesi ve geçmişte şairlerin şiirlerinde bu durumu çokça kullanması, Çingene-Firavun ilişkisinin araştırma gereksinimini doğurmuştur. Kısaca verilen bu konu

başlıkları ve her konu başlığın altında yer alan açıklamalardan sonra divan şairlerinin konuyla ilgili beyitlerine ver verilmiş ve Çingenelerin bu beyitlerde nasıl ele alındığı dikkat çekilerek anlatılmıştır. Osmanlı dönemi şairlerinin önemli eserlerini inceleme imkânına sahip olup, bu eserlerde Çingene ile alakalı beyitleri açıklamalarıyla yer veriyor olmamız; geçmiş yıllarda Çingene portresinin nasıl olduğunu irdelemeyi amaçladığımızdan dolayıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI EDEBİYATINDA ÇİNGENELER

1.1 Çingelere Yapılan Hakaret

Çingeler diğer topluluklara nazaran daha köşede kalmış ama buna rağmen geçmişten günümüze pek çok konuda konuşulmayı da başarmış bir topluluktur. Bu pek çok konu, bizi Çingeleri araştırmaya, irdelemeye ve sınıflandırmaya yöneltmiştir. Belirleyeceğimiz ilk başlık, Çingelere olan bakış açısının daha net algılanmasını sağlayacak olan hakarettir. Çingeler dünyada var olmaya başladığı günden beri hep dışlanmış, soyutlanmış, hor görülmuş ve görmezden gelinmiştir. “Ötekileşmiş bir topluluk olarak görülen Çingeleri, Ferit Develioğlu «Türk Argosu» adlı eserinde “başka” sözcüğünü «Çingene» karşılığı olarak gösteriyor ve: «Başka diye Çingeneye derler» misalini veriyor.” (Koçu, 1960: 2191). Bunun nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte yapılan gözlemler sonucunda; yaşam tarzları, giyim kuşamları, karakteristik özellikleri ve dış görünüşleri Çingeleri ötekileştirmeye ve aşağılanmaya iten bir topluluk haline getirmiştir.

Kimi zaman ötekileşmiş topluluklardan biri olan Çingeler ile diğer ötekileşmiş topluluklar arasında bir bağlantı kurulmuştur. Örneğin *İstanbul Ansiklopedisi*’nde, bir topluluğa verilen isim açıklanırken Çingelikle ilişkilendirildiği görülmektedir.

Anadolu halkı ve aslı Anadolu’dan gelmiş bir kısım İstanbullular tarafından Rumeli Türklerine hakaret yollu takılmış isim, «Türk zeyninde Çingene» manasındadır. Bedros Efendi Keresteciyan meşhur lügatin da bu kelime için şunları yazıyor: «Bu kelime farşça şitağ (= haydud, şâkî) isminden alınmışa benziyor. Kökü Sanskritçe ceteka (= pis, kaba adam) ve ceta (= uşak) ve staga (= hırsız) isimlerine ve Rusça çudaka (= bambaşka adam, kaygusuz adam, geniş meşrepli adam, haydud kılıklı adam, hilekâr adam) ismine bağlanabilir.» (Koçu, 1971: 3953).

Yine Çingeliliği ötekileştiren bir diğer örnek ise eskiden İstanbul’da ata binme yasağının sadece Çingelere uygulanması üzerinedir: “Tanzimat’tan evvelki eski İstanbul hayatının türlü kayd ve yasaklarından biride, Çingelerin, Büyükşehirde ata binmesinin ve atla dolaşmasının menedilmiş olmasıdır.” (Koçu,1960:1189). Yani o dönem de ata binme yasağının sadece Çingelere verilmesi, onların toplumdan izole edildiğinin bir başka kanıtıdır.

Dünya edebiyatı romanları ile Türk romanlarına da konuk olan Çingeler bazen konuk olmaktan çıkmış başroller olarak kaleme alınmıştır. Türk Edebiyatı yazarlarından Osman Cemal Kaygılı’nın yazmış olduğu *Çingeler* romanı, Osmanlı toplumu içinde önemli bir konuma sahip olan Çingelerin geleneklerini, göreneklerini, adetlerini, yaşam biçimlerini, birbiri ile olan ilişkilerini, musikiye olan aşklarını tam anlamıyla okuyucuya

sunan ve okuyucu için sanki o ortamdaymış gibi hissiyatı veren bir başyapıttır. Bu romanda Çingene olmayanların Çingeneleşmeye karşı tutumları anlatılmakta ve bu romanda Çingeneleşmiş bir toplum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çingeneleşmeye üzerine yazılmış bir diğer önemli eser ise Ahmet Mithat Efendi'nin *Çingene* adlı romanıdır. Bu romanda Çingenenin, Kaygılı'nın romanında yer alan Çingeneden daha çok ötekileştirildiğine tanık oluruz. Roman boyunca Çingeneleşmeye olan bakışın tamamıyla ötekileşmeye dayalı olduğu ve Çingeneleşmenin her defasında bir hakaret malzemesi olduğu görülmektedir. Roman kahramanı olan Şems Hikmet'in Ziba adlı Çingene bir kıza sevdalanmasını ama sadece Çingene olduğu için bunu kendisine bile itiraf edememesi Çingeneleşmeye yönelik kötü tutumun yeterli bir göstergesidir. Ancak Ziba'yı hizmetli olarak yanına alıp ve zamanla ideal İstanbul hanımları gibi bir görünüme kavuşturmayı sağlayabilirse, yakınlarına, ailesine ve hatta ilk kendisine Ziba'yı sevdiğini itiraf edebilecektir. Lakin bu işe başlarken bile karşıt birçok düşünceyle karşılaşır. Hatta bu karşıt görüşlerden biri de Çingeneleşmenin kendilerine aittir. Çünkü Çingeneleşme toplumdaki o kadar dışlanmışlar ki bazı durumlarda kendilerini bile görmezden gelen, işe yaramaz varlıklar olarak nitelendirmişlerdir:

- Ziba! Seni hizmetçiliğe alacak olsam gelir misin?

Mehtap Ziba'dan evvel atılarak dedi ki:

- Aa! A beyim, hiç Çingene kızından hizmetçi olur mu?

Şems Hikmet:

- Neden olmasın? Rum'dan, Ermeni'den oluyor ya?

Mehtap:

- Hani ya derler ki güya Çingenenin elinin değdiği şey murdar olurmuş da!

Şems Hikmet:

- Halt etmişsin! Çingene insan değil midir? Hem sizin nenize lazım? Eğer Ziba bana hizmetkârlığa gelirse ben onu kabul ederim (Ahmet Mithat, 2020: 22).

Romanında sürekli olarak Çingeneleşmenin aşağılayıcı bir unsur olarak görülmesini dile getiren Ahmet Mithat, bir dönem toplumunun Çingeneleşmeye bakış açısını uzun uzun anlatmış ve bu sayede romanda anlatılan çoğu şeyin bugün bile devam ettiğini görmüş olmamızı sağlamıştır. "...Kıpti denilen kavmin de insan evladı olduğu halde öyle hor ve hakir görülmesinin sebebinin cehaletleri ve terbiyesizlikleri olduğunu kızın dikkatine sunuyordu" (Ahmet Mithat, 2020: 53).

Romanda dikkat çeken bir diğer husus da çoğu kişinin Çingeneleşmeye karşı etmiş oldukları hakaretlerin sebebinin Çingeneleşmenin kavmine bağlanmış olmalarıdır. Çingeneleşmenin ortaya çıktıkları ilk günden itibaren her şeyin sorumlusunun kavimleri olduğu düşünülür. Kuşaktan kuşağa aktarılan hayatları eleştirilerin nedeni olarak görülmektedir: "Yaratılış

bakımından başkalarından hiçbir farkı olmadığı ve o da bir nufte mahsulü olduğu halde sırf hor görülen bir kavimden gelmiş olduğu için neden insandan sayılmasın.” (Ahmet Mithat, 2020: 57).

Asıl terbiye insanın kendi yaradılışında olmalıdır. Bu yaratılıştan gelen terbiyedir ve buna alicenaplık, asalet, soy sop gibi bin türlü ad takmışlardır. Elbette bir Çingenede bulunamaz. Her şeyin bir yabanisi, bir evcili, olduğu gibi insanların yabanisi de Çingenelerdir (Ahmet Mithat, 2020: 80).

Görüldüğü gibi Çingenelerin bu halde olmalarının sebebini soylarına yani yaratılışlarına bağlayan Ahmet Mithat, romanında bu düşüncesini Çingeneleri istemeyen kişilerin ağzından aktarabilmiştir. Aslında Ahmet Mithat çevresinde gördüklerinin bir çeşit aynasını romanına yansıtmıştır. Asırlar boyunca aynı düşünceye sahip toplumlar, aynı hakaret ve söylemleri kullanarak Çingeneleri öteki gibi görmüş, yazarlar ve şairler de çevrelerinde gördükleri her şeyi yazıya dökmüşlerdir.

Çingenelerin Osmanlı edebiyatında şiir ve nesirlere konuk olması, o dönem Çingenelerin nasıl ele alındığı konusunda bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırmıştır. Osmanlı edebiyatında şairler Çingeneleri hakaret unsuru olarak oldukça fazla kullanmıştır. Kimisi birisine taş atarken ona Çingene diyerek seslenmiş, kimisi de karşısındaki kişiyi Çingeneye benzeterek hicvini güçlendirmiştir. Osmanlı edebiyatı şairlerinin çoğu, özellikle de Çingeneyi hakaret amaçlı kullanan şairler Çingeneyi insan olarak görmemişler ve bu dünyadan değilmiş gibi davranmışlardır. İşte şairlerin Çingenelere yönelik bu yaklaşımını aşağıda ele aldığımız beyitlerde daha net görmüş olacağız.

Bir kudurmuş it gibi durmaz gezer soğakları

İssi yok bir rızık arar çalmağa Çingân Ermeni

(*Firâk-ı Esîrî Divanı, Sergüzeştname*, B.954)

Yukarıdaki beyitte, Çingene kelimesinin hakaret olarak kullanıldığı çok açıktır. Şair hiciv içerikli bu beytinde Ermeni ve Çingeneyi bir arada kullanmıştır. Yani şair rakibini taşlamak için ona köpek dediği gibi üstüne hakaret amaçlı Çingene Ermenisi de demiştir. Osmanlı şiirinde Çingenelere ilişkin söylemlerden biri de hırsızlıktır. Çingeneler sosyal ve kültürel olarak dışlanmış bir topluluk olmanın yanı sıra ekonomik olarak da dışlanmışlardır. Bu nedenle iş ortamına giremeyen Çingenelerin bir kısmı kendi imkânlarıyla geçimini sağlamak zorunda kalmış, bir kısmıda hırsızlığa başvurmuştur. Bu konuyu hırsızlık adlı başlığın altında ayrıntılı olarak ele alacağız. Burada şair, rızık çalmak için sokakta gezen rakibinin Çingene bir Ermeni olduğunu söylemiştir. Ötekileşme etnik gruplar arasında bugün de varlığını sürdüren tartışmalı bir konudur. Osmanlı edebiyatı şiirlerinde de çokça karşılaşacağımız bir durumdur.

Yüzyıllardır var olan bir toplumda ve her yıl bir önceki yıldan daha iyi olan bir dünyada, farklı grupların bir arada yaşam koşullarını güçlendirecek etnik, dinsel, mezhepsel ve ırksal özelliklere sahip olması bu grupların göç etmesine ve buldukları yerlerde kendi kimliklerini gizlemesine sebep olmuştur. Çingelerin göçebe bir topluma sahip olmasının temel nedeni budur. Bununla birlikte Ermeniler, Araplar, Türkler, Kürtler, Çerkezler ve Lazlar da kendi toprakları haricinde başka ülkelerde aşağılanmış hatta sadece hakaret amaçlı isim bile olmuşlardır. Bu durum Osmanlı edebiyatı şiirlerinde de oldukça yaygındır. Osmanlı şairlerinin bir kısmı çevrelerinde gördükleri olayları kaleme alarak bu etnik grupları aşağılamak amacıyla kullanmış bazıları da bu etnik grupları doğrudan kötülemiştir. Bu beyit de bunlardan biridir. Rakibini köpeğe benzeterek Çingenele hakaret amacıyla başvuran şair, hicvini bu şekilde güçlendirmek istemiştir.

“Ermeni Çingenesi”nin yanı sıra aşağıdaki beyitte de “Arab Çingenesi” ile etnik damgalanmanın varlığından söz edebiliriz.

Yine geldi şehrimüze bir 'Arab Çingānesi
Şöyle kıra şanasın kim Şahr-ı cinni anası

(*Firāk-ı Esîrî Divanı, Sergüzeştname, B.965*)

Bir önceki beyitte bahsedildiği gibi, bir başka etnik grubun bulunduğu yer dışlanmanın, hor görülmenin ve soyutlanmanın işaretidir. Şair bu beyitte şehrine bir Arap Çingenesinin geldiğini, anasının esmerlik yönünden Süleyman Peygamberin mührünü çalan ifrite benzediğini söylemiştir. Şair Arap birine Çingene diyerek, Çingeneyi hakaret olarak kullanmış, annesini de kara bir cine benzeterek hakaretini güçlendirmiştir. Aynı zamanda Çingelerin dış görünüşüne de dikkat çekerek Arapların dış görünüşüyle ilişkilendirmiştir. Çingelerin geneli esmerdir. Aynı şekilde Arapların geneli de esmerdir. Burada Arap olan kimseye Çingene diyerek, annesine de kara demesi hakarete dayalı anlamın doğuşuna zemin hazırladığının işaretidir. Çünkü şair esmer değil kara diyerek dış görünüşünü anlatmak istemiştir. Beytin devamında Arapların yüzünün kara olduğunu söyleyen şair, dış görünüş bakımından esmer oluşunu anlamımızı da kesinleştirmiştir. Ayrıca bir önceki beyitte rastladığımız hırsızlık olayına buradada gözümüz çarpar. Arap birinin Çingene olarak gösterilmesinin yanı sıra annesinin de Hz. Süleyman'ın mührünü çalan ifrite benzetilmesi, Çingeneye hırsızlık damgasının vurulduğunun göstergesidir. Bu da aslında şair tarafından Çingelerin hırsızlık yapımları ile ilişkili bir durumun yansıtılmasıdır.

Aşağıda göreceğimiz beyit, şair Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı hicivinden alınmıştır. Nef'î bu eserinde, devlet adamlarını, din adamlarını, dönemin önde gelen şairlerini ve daha birçok kişiyi eleştirmiş ve onlara karşı hakaret edici sözler kullanmıştır. Ağır topa tuttuğu bu kişilere hakaret ederken de onlara farklı isimlerle hitap etmiş ve bunun yanında farklı etnik grupların adıyla seslenmiştir. Bunların başında Çingene gelmektedir.

Bu ne güstâhâne himmetdür eyâ ḥabbâz-ı dûn
Bi-tekellûf Şadra geçdûñ âmil-i Çingân iken

Eyledüñ sermâye şimdi mâl-i beytü'l-mâlî hep
Eski büski şatıcı bir cimri bâzîrgân iken

(*Sihâm-ı Kazâ*, Kt.7 - B.1/2)

Bu iki beyit, Ekmekçizâde Ahmet Paşa için yazılmıştır. Ekmekçizâde Ahmet Paşa Sultan I. Ahmet döneminde sadrazamlık yapmış bir devlet adamıdır. Sadrazamlıktan önce hangi mesleği yaptığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Nef'î'nin yukarıda “bâzîrgân” demesiyle Ahmet Paşanın tüccar olduğunu anlayabilmekteyiz. Ayrıca Ahmet Paşanın bir zamanlar ekme satan bir babanın evladıyken şimdi sadrazamlığa yükselmesini Nef'î doğru bulmamış ve eleştirmiştir. Eleştirirken de onun eskiden aşağı rütbeli bir memur Çingene olduğundan ve sıkıntı çekmeden sadrazamlığa terfi ettiğinden bahsetmiştir. Yine aynı ifadeyi aşağıdaki beyitte de görmekteyiz. Önceden eski püskü satıcı bir tüccar iken, hak etmediği sadrazamlığa erişip, böylelikle de devletin hazinesine yakın olmasını eleştirmiştir. Bu eleştiriyi Çingeneler üzerinden yaparken, onları da alçak ve cimri olarak nitelendirmiştir. Oysa bir Çingenenin sadrazamlık makamına yükselmesi çok doğal bir durumdur. Ama Nef'î'nin gözünde Çingenelik hakaret malzemesi olduğu için, Ahmet Paşa'nın bir anda sadrazamlığa yükselmesini eleştirmiş ve kendisine Çingene diyerek hakaretini kuvvetlendirmek istemiştir. Çünkü Ekmekçizade Ahmet Paşa Çingene asıllı değildir. Çingene olmayıp, Nef'î tarafından Çingene bir memur olarak nitelendirilmesi, Çingenenin hakaret amaçlı kullanıldığının güçlü bir delilidir.

Aşağıda göreceğimiz beyit yine Çingenenin, Nef'î tarafından bir etnik grup olarak hakarete uğramasıdır.

Vezir-i mülk-i İslâm olmağa lâyük mıdur andan

Toñuz çobâni Gürci Ermenisi Lâz ü Çingâni

(*Sihâm-ı Kazâ*, K.2 - B.9)

Nef'î'nin Gürcü Mehmet Paşaya yazdığı kasidesinden alınma bu beyitte, şair diğer devlet adamlarına yaptığı gibi Mehmet Paşa'ya da eleştiri oklarını fırlatmıştır. Gürcü Mehmet Paşa IV. Mehmet Döneminde sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır. Nef'î Padişah tarafından sadrazamlığa layık görülen Mehmet Paşa'ya kasidesinde hakaret etmiş ve paşanın İslam ülkesinin sadrazamlığını yapmaya layık olmadığını çünkü onun Gürcü bir Ermeni, bir Laz, bir Çingene ve de bir domuz çobanı olduğunu söylemiştir. Herkes tek bir etnik gruba sahiptir. Mehmet Paşa, Müslüman olmadığından dolayı Nef'î'nin gözünde tüm gayrimüslim etnik gruplara aittir imajında olmuş ve bu sebeple Müslüman bir ülkenin sadrazamı olmaması gerektiği söylenmiştir. İşte bu yüzden şair Müslüman olarak görmediği etnik grupları sıralamıştır. Çingenelerin dini inançları ait oldukları topluma göre farklılık göstermektedir. Göçebe bir hayat süren Çingener, gittikleri toplumda insanların büyük çoğunluğu hangi dini inanca sahipse o dine mensup olmuşlardır. Çingenelerin dini inançları başlığı altında bunu daha detaylı göreceğiz. Nef'î bu beyitte, Mehmet Paşa'yı Gürcü olduğu için Müslüman olarak görmediği etnik gruplarla ilişkilendirerek aşağılamıştır. Ama aynı kasidenin bir sonraki beytinde bu sefer de Gürcü olmasının tüm Gürcistan'a hakaret olduğunu söylemiştir. Yani Nef'î, Mehmet Paşa'ya her şekilde hakaret ederek ve bu hakareti etnik gruplardan yaparak kasidesini tamamlamıştır. Çingene burada etnik grup olarak bir hakaret malzemesi şeklinde ele alınmıştır.

Nef'î'den almış olduğumuz aşağıdaki beyitte Çingene yine bir hakaret unsuru olarak ele alınmıştır.

Pâdişâhuñ gele sadra ola defterdârı

Kıbtiyân mültezimi nekbeti bir 'âmil iken

(*Sihâm-ı Kazâ*, K.8/IV - B.3)

Nef'î bu beytinde Ekmekçizade Ahmet Paşa'dan bahsetmiştir. Ahmet Paşa Edirneli ve Ekmekçizade ailesindedir. Gümölcine'de defterdarlık yapmış ve sonrasında da sadrazamlığa yükselmiştir. Nef'î bu yükselişi eleştirmiştir. Burada Çingene kelimesini Kıpti ismiyle görmekteyiz. Ahmet Paşa'ya Kıpti diyerek, onun eskiden defterdarlık işiyle uğraşan talihsiz bir memur olduğunu ve sonrasında padişahın emriyle sadrazamlığa getirildiğini söylemiştir.

Gümülcine, Yunanistan'ın bugünkü Batı Trakya bölgesinde yer alan bir şehridir. Ağırlıklı olarak Türklerin yaşadığı ve ayrıca Çingenerinde uzun süre yaşamlarını sürdürdüğü bu Gümülcine şehrinde Ahmet Paşa'nın da defterdarlık yapması Nef'î'nin Kıpti demesine neden olmuştur. Nitekim bu beyit ile şair Nef'î'nin Çingene olmayan Ahmet Paşa'ya Kıpti diyerek Çingeneliği hakaret olarak kullanmasındaki niyeti görmüş olmaktadır.

Aşağıdaki beyitte, şair Tırsî mutfak emini Halîli'nin yüzünü Çingene kadınlarının yüzüne benzeterek iki yönlü hakarete başvurmuştur. Birincisi, bir erkeğin yüzünü kadının yüzüyle kıyaslama sonucu o erkeğe yapılan yakıştırmanın kötü niyetinden doğan hakaret, ikincisi ise bu yakıştırılan yüzün Çingeneye ait olması, Çingeneye olan bakış açısının kötü olmasıyla yapılan hakarettir.

Emîn-i matbah-i sâbık Halîli seyir idenler dir
Kıyâs eyle anuñ sîmâsına Çingane dil-berdür

(*Tırsî Divanı*, G.56 - B.5)

Şair Tırsî, geçmişte sarayda mutfak emini olan Halîli'nin yüzünü görenlerin, onun yüzünü Çingene kadınlarının yüzüne benzettiğini söyler. Aslında burada şair Tırsî'nin Halîli'nin yüzünü bir kadının yüzüyle kıyaslayarak ve onu içten içe kadınsallaştırarak aşağıladığı görülür. Bu kadının Çingene olması da bir tesadüf değil, şairin yine karşısındaki kişiyi tamamen karalama arzusundan kaynaklanan bir durumdur. Çünkü Çingenerin damgalanması nedeniyle Çingene olmayan birine Çingene demek hakarettir. Şair Tırsî'de hem Halîli'yi bir kadına benzeterek aşağılamış hem de bu kadının Çingene olduğunu söyleyerek hakaret etmiştir. Görüldüğü üzere Divan şairlerinin birbirleriyle olan kelime oyunlarında dahi Çingenerin zikredilmesi, onların hep hor görüldüğünü, sayılmadığını ve dolayısıyla görmezden gelinen Çingenerin bir maşa olarak kullanıldığını gösterir.

Aşağıda bulunan dörtlük aslında yukarıda anlatılan beyiti destekler mahiyetindedir. Refî'-i Kâlâyî ile Sürûrî atışmalarının sırasıyla geçtiği hezliyat bölümünde Sürûrî'nin ağzından çıkan bu dörtlük Refî'-i Kâlâyî'ye karşı sitemleri ve hakaretleri içerir. En büyük hakarete dayalı ifade ise Sürûrî'nin Kâlâyî'yi Çingeneye benzetmesidir.

Şimdi meydân-i tasallufda süpürge satıyor
 Bogçasın alıp o kıbtı yapılı Kâlâyî
 Kor gibi kelle-i kîri basmadım kalyesine
 Yanmasın âteş alıp Topkapulı Kâlâyî

(*Refî'-i Kâlâyî Dîvânı*, Hezl. 37)

Burada Çingenerin edindiği uğraşlarından biri olan ve topluma hizmet etmede önemli bir yere sahip olan süpürgecilik mesleğinden bahsedilmiştir. Çingenerin edindikleri mesleklerden bahsederken bir kez daha değineceğimiz bu beyit için şimdi üstünde duracağımız konu hakarettir. Şair Sürûrî, Kâlâyî'ye Çingene ifadesini hakaret etmek amacıyla kullanmış ve bu hakaretin temelini kurmak için süpürge sattığını söylemiştir. Kıpti kelimesi ile karşımıza çıkan Çingenerin dış görünüşünün Kâlâyî'nin dış görünüşüne benzetildiği görülmektedir. Çingene erkeklerinin dış görünüşleri genellikle yapılıdır. Buradan hareketle Kâlâyî'nin yapılı bir bünyeye sahip olmasından dolayı Çingeneye benzetilmesi akıllara düşer. Lakin öncesinde ve sonrasında Kâlâyî için kullanılan ifadeler, sadece bir benzetme için Çingene denilmediğinin işaretidir. Şairlik yapan bir adamın süpürgecilikle uğrştığını söylemek ve ardından galiz ifadeler kullanılarak Kâlâyî'ye hakaret edilmesi, Çingenenin de salt hakaret amaçlı kullanıldığının bir göstergesidir. Hezliyat bölümü boyunca hem Sürûrî'nin hem Kâlâyî'nin birbirlerini kötü suçlamalara maruz bırakması ve çoğunda da birbirlerine Çingene demeleri, Çingenenin tamamıyla hakaret unsuru olarak kullanıldığını gösterir. Bu da demek oluyor ki Çingene o kadar öteki bir kavram ve millet haline gelmiş ki insanlar sevemediği ve haz edemediği kimseler için Çingene ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir.

Aşağıdaki beyit yine Ekmekçizade Ahmet Paşa'ya yazılmıştır. Ve yine şair hakaretini güçlendirmek için Ahmet Paşa'ya Çingene demiştir. Çünkü Nefî, *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinde hicivlerini kaleme almış ve bu hicivlerine hakaret olarak Çingeneyi layık görmüş ve bol bol kullanmıştır.

Beñzemez hiç birine yitmiş iki milletden
 Çingene dirdüm eger olsa sarı Çingâne

(*Sihâm-ı Kazâ*, K.8/VI - B.5)

Ekmekçizade Ahmet Paşa sarışın birisidir. Nefî bu yüzden Ahmet Paşa'nın dış görünüşünün hiç kimseye benzemediğini, hiçbir milletle özdeşleşmediğini söylemiştir. Çingener gördüğümüz ve elde ettiğimiz bilgiler dolayısıyla esmer kişilerdir. Genelde saçları

ve gözleri siyah, ten renkleri esmerdir. Nef'î bu durumu göz önüne almış ve eğer Çingener sarışın olsaydı, Ahmet Paşa'ya kesinlikle Çingene diyeceğini dile getirmiştir. Yani Çingene onun gözünde hakaret unsuru bir varlık olduğu için, Ahmet Paşa'ya da en uygun hakaretin Çingene olduğunu düşünmüş ama sarışın olduğunu söyleyerek bunun tam uygun olamayacağını dile getirmiştir. Bu şekilde de şair Nef'î Ahmet Paşa'ya net olarak Çingene dememiş olsa da diyememesinin altında yatan sebebi açıklayarak demiş kadar olduğunu biz okuyuculara göstermiştir.

Edincikli Ravzî'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitte şairin kendisini tecrit ettiğini ve kendisini uyardığını görmekteyiz. Bu uyarışı da Çingeneyle arkadaşlık edilmemesi üzerinedir.

Sevme şol yâri kim ola her dem
Aña hem-dem bir iki Çingâne

(*Edincikli Ravzî Dîvânı*, G.519 - B.3)

Âşık-sevgili ilişkisinin döndüğü bu beyitte, şair âşık olan kişidir. Sanki karşındakini uyarıyormuş gibi kendini uyaran şair, sevgilinin birkaç tane Çingene arkadaşı olduğu için o sevgiliyi sevmemesi gerektiğini söyler. Yani sevgilinin sırf Çingene arkadaşı olduğu için sevilmemesi gerektiğini düşünen ve bunu bir uyarı olarak sunan şairin Çingenerlere hakaret ettiği görülür. Çünkü bizzat Çingeneden arkadaş olunmayacağını sinyalini verir. Böylece Çingenenin insan yerine konmadığı ve bundan yola çıkarak arkadaş olunmaması gerektiği düşünülen bu beyitte Çingene marjinalize edilmiş ve aşağılanmıştır.

Muvakkizâde Pertev Efendi'nin divanından aldığımız aşağıdaki mısradaki Çingeneden "pûzîne-i çengân" diyerek bahsedilmiş ve müziğe olan hünerinden söz edilmiştir.

Var ise rakîb ile gelen oğludur ancak
Oynamaga gelmiş
Hırsâne edâlarla o pûzîne-i çengân
Bu bezm-i safâda

(*Muvakkizâde Pertev divanı*, G.427 - B.2)

Şair bir eğlence meclisinden bahsetmiştir. Oynamanın ve çalmanın doruk noktasına ulaştığı eğlence merkezine Çingenenin geldiğini ve rakibinin ancak kendi oğlu olabileceğini belirten şair aslında Çingenenin eğlencedeki rakibi yine Çingene demek istemiştir. Eğlenceye odaklı olan bu mısrayı Çingenerin uğraşı olan çalgıcılık başlığı altında da inceleyeceğiz. Şu an dikkatimiz ve başlığımız hakaret üzerinedir. Şair “pûzîne-i çengân” diyerek maymun Çingene demiş ve Çingeneye hakaret etmiştir. Çoğu zaman “maymun yapılı Çingene” denilmişliğine de rastladığımız bu söylem de Çingene adının yanına bir hayvan adını koymak tamamen Çingeneri sevmemek ve dışlamakla alakalı bir durumdur. Şair burada Çingenerin müzikte üstün olduğu görüşünü dile getirmiş ancak “o maymun Çingene” diyerek Çingeneri aşağılamaktadır geri kalmamıştır.

Osmanlı edebiyatının önemli şairlerinden biri olan Osmanzâde Tâib Efendi'den vereceğimiz aşağıdaki örnekte, şair devrin şeyhini eleştirmiştir. Şeyhliği beceremediğini dile getirmiş ve Çingene diyerek hakaret etmiştir. Böylelikle Osmanzâde Tâib Efendi'de Çingeneyi hakaret unsuru olarak kullanmıştır.

Ehl-i İslâmı biribirine katdun söz ile

Söyle ey sadrî-i Çingâne meşihat bu mıdur

(*Osmanzâde Tâib Divanı*, K.7 - B.53)

Osmanzâde Tâib Efendi'nin yazmış olduğu kasidesinde devrin önde gelen şeyhlerine hakaret ettiğini görürüz. Hiciv niteliğinde yazmış olduğu kasidesinin bir beytinde, çalışmamızın ana kahramanı olan Çingeneyi de kullanmış ve bu kullanımı hakaret amaçlı yapmıştır. İslam ehlini, sözleriyle birbirine katan şeyhe, şeyhliğin bu mu olduğunu sormuştur. Lakin şeyh dememiş sadrî-i çingâne demiştir. Yani Çingene evladı demektir. Şeyhülislamın Çingeneden doğduğunu ve dolayısıyla Çingene olduğunu söyleyerek hakaretini güçlendirmek istemiştir. Çingenerin dini inançlarının ait olduğu topluma göre farklılık gösterdiğini yukarıdaki beyitlerin birinde bahsetmiştik. Başka bir deyişle belirli bir dini inanca sahip olmayan Çingenerin aynı zamanda çoğu kişi tarafından hiçbir dine mensup olmadığı da düşünülmektedir. Bu yüzden Osmanzâde Tâib Efendi bahsettiği şeyhülislam için Çingene diyerek dini bir duruşa sahip olmadığını, sözleriyle Şeyhülislamlık yapamadığını çünkü onun bir Çingeneden doğma olduğunu söylemiştir.

Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk* adlı eserinden alınan aşağıdaki beyitte, Çingeneye üstü kapalı bir şekilde hakaret edilmiştir. Yani aslında çok net olmayan ama altında yatan anlam ile kendini ufaktan belli eden bir hakaretin olduğu görülmektedir.

Böyledir kâ'ide-i 'aşk-ı gayûr
Dilde Çingâneyi eyler Tîmûr

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.286)

Enderunlu Fazıl, Osmanlı edebiyatı için önemli bir şairdir. *Defter-i Aşk* adlı mesnevisi, şairin aşk maceralarını anlattığı mesnevisidir. *Defter-i Aşk* için, Osmanlı edebiyatında ilk özyaşam öyküsel aşk mesnevisi denilmektedir. Bu mesnevi dört aşk hikâyesinden oluşmaktadır. Dördüncü hikâyede, Fazıl'ın Çingene birine âşık olması anlatılır. Çingenenin adı İsmail'dir. İsmail için aşk besleyen şair, onun Çingene hayatını da okuyuculara başarıyla sunmuştur. Bu hikâyeden göreceğimiz ilk beyit yukarıdaki beyittir. Daha önceki üç hikâyede âşık olduğu kişiler ya saray çevresinden ya da sarayın içinden kişiler olup dördüncü âşık olduğu kişi Çingene olunca bunu kendisine bile itiraf etmekte güçlük çekmiş ama aşkın böyle bir şey olduğunu, Çingeneyi bile gönlünde padişah edebileceğini söylemiştir. Hâlbuki Çingene birine âşık olmak, sevmek, arkadaşlık etmek çok normal karşılanması gereken bir durumdur. Ama yüzyıllardır Çingenelere devam eden bu karşıt görüş, hakaretime beraberinde getirmiştir. Şairin Timur dediği kişi, Timur imparatorluğunu kuran hükümdardır. Tarihi metinlerde Timur döneminde Çingenelerin hükümdardan kaçıp batı ülkelerine sığındıkları yazar. Bu bilgi doğrultusunda şair Çingene ile Timur'u ayrıca bağdaştırmıştır. Bir Çingenenin bile kalbinde padişah olabileceğini, aşkın böyle bir şey olduğunu söyleyerek üstü kapalı Çingeneye hakaret etmiştir.

Aşağıda Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk* adlı mesnevisinden alınmış beyitler yer almaktadır. Burada şairin kendi ağzından kâğıda döktüğü cümlelere tanık oluruz. Fazıl, ahababı ile dolaşmaya gittiği Haydarpaşa'da bir Çingene ile rastlayışından bahsedip, o Çingenenin tasvirini hakarete dayalı olarak anlatır.

Bir gün aḥbâb-ile oldum hem-pâ
Seyr için 'âzim-i ḥaydar-paşa

Bir de bir kıptî-yi mâr-sîmâ
Hey'eti ğûl-yabânî-âsâ

Bıyığın itmiş o 'ifrît-etvâr
Anın ardındaki meymûne yular

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.153/155)

Fazıl, gezmek için gittiği Haydarpaşa'da bir Çingene gördüğünü ve bu Çingenenin yılan yüzlü olup görünüşünü ise gulyabaniye benzettiğini söyler. Bir alttaki beyitte ise ifrit tavırlı olduğunu ekleyerek adeta Çingenenin cin taifesinden olup korkunç bir görünüme sahip olduğunu belirtir. Şairin gördüğü alelade bir Çingene için bu kadar kötü ithamlarla onu tasvir etmesi, Çingeneye olan bakış açısının ne kadar kötü olduğunu gösterir. Daha çok Çingenenin dış görünüşünün korkunçluğuna değinen şair, bu sözleri kötü bir olayın ardından söylememiş, tam tersi dolaşırken uzaktan gözlemleme sonucu bu sözleri kaydetmiştir. Bu da bir Çingenenin tanınmadan hükmünün verildiğini, herhangi bir gerekçe olmadan hakaret edildiğini, Çingene olduğu sürece ne denildiğinin fark edilmez gerçeğini görmemizi sağlamıştır.

Nev'îzâde Atâyî'den aldığımız aşağıdaki beyitte, şair, Nef'î'ye cevap vermek istemiştir. Cevap verirken de etnik gruplardan yararlanmış ve bu grupları hakaret amaçlı kullanmıştır.

Çün cüvânsın sen eyâ Ermeniden dönme gidi
İltifat-ı şuarâdur sana Çingâne dimek

(*Nevizade Atayi*)

Nef'î *Sihâm-ı Kâzâ* adlı eserinde devrin adamlarının birçoğuna hakaret etmiştir. Bu hakaretlere karşılık verenlerden biri olan Nevizâde Atâyî, Nef'î'ye etnik gruplardan biri olan Ermeni'den dönme olduğunu söylemiş ve ona Çingene demenin şairlere edilen iltifat olduğunu söylemiştir. Yani Çingeneyi hakaret amaçlı kullanan şair, Nef'î'ye bu hakareti kullanmanın bile iltifat olduğunu dile getirmiştir. Şöyle ki Nevizâde Atâyî, Nef'î'nin Çingene bile olmadığını, ona Çingene demenin iltifat olduğunu söyleyerek, çok daha ağır bir hakarete bulunmuş ve aynı zamanda Çingeneleri de net bir şekilde küçümsemiştir. Şair aynı zamanda

“gidi” diyerek kötü bir lafta kullanmıştır. Gidinin tarama sözlüğünde ki karşılığı; deyyus, kaltabandır. Şair sadece Çingeneyi hakaret olarak değil Ermeni’yi de hakaret olarak kullanmış, Nef’î’nin Ermeni’den dönme olduğunu söylemiştir. Yani Nef’î’nin deyyus bir ermeni olduğunu, üstüne Çingene demenin iltifat kaldığını söyleyerek, Nef’î’nin hakaretlerine, kendisi de hakaret ederek karşılık vermiştir.

Nev’îzâde Atâyî’den vereceğimiz bir diğer beyitte, şair yine Nef’î’nin eleştirilerine cevap vermek istemiş ve bu eleştiriye karşılık verirken Nef’î’ye Kıpti diye seslenmiştir.

Bir bok çıkar ağızdan eyâ nef’î-i kıbtî
Hecv ile senün gibi denî-tâb’ı sıkınca

(*Nevizade Atayi*)

Nef’î’nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinde, pek çok şair ve devlet adamını tenkit etmesini ve aşağılamasını doğru bulmayan Nev’îzâde Atâyî, Nef’î’nin ağızından çıkan her sözün anlamsız olduğunu ve bu nedenle ona denî-tâb demenin yakışık kalacağını söylemiştir. Yani şair burada da Nef’î’ye Kıpti diye seslenerek amacının hakaret olduğunu anlatmış, Nef’î’nin hakaretlerine karşılık galiz sözler söyleyerek ondan aşağı kalır bir yanının olmadığını göstermiştir.

Yenişehirli Avni’nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitlerde, şair içinde yaşadığı durumun zorluğunu Çingene ile kıyaslamış ve bu sebeple onu kıskandığını dile getirmiştir. Aslında burada şairin kendi durumuna eş değer bir durum yaşamayan Çingene ile kendisini kıyaslamasının nedeni; Çingeneyi küçümsemiş olmasıdır.

Ermen ü Rûm u Yehûdîye bakar âh iderüm
Belki Çingâneye de reşk iderüm her ahşâm

Cins-i Çingâne de insân bulunur kim yaraşur
Baht-i meymûnına reşk itse benüm gibi zalâm

(*Yenişehirli Avni Divanı*, K.30 - B.78/79)

Yenişehirli Avni’nin hayatında önemli bir yere sahip olan Abdurrahman Samipaşazade için yazmış olduğu kaside de yer alan bu iki beyit, şairin geçirmiş olduğu sıkıntısını Çingeneyi kıskanarak dile getirmiş olması üzerinedir. Avni, her akşam ah edip kıskandığı milletleri

sayarken, Çingeneyi bile kıskandığını dile getirerek sanki Çingenenin insandan sayılmadığını ama onun bile varlığını kıskandığını söylemiş ve bu şekilde Çingeneye hakaret etmedeki amacına da ulaşmıştır. Kendi talihsizliği üzerine Çingenenin maymunun bahtını bile kıskanması kendisinin ne kadar kötü bir durumda olduğunu gösterir. Ayrıca burada tevriye sanatı ile de karşılaşmaktayız. “Meymûn” kelimesinin bir diğer anlamı kutludur. Şair Avni, Çingenenin kutlu bahtını kıskanıp öyle bir bahta kendisinin dah sahip olamayışına üzülmüştür. Birbirini izleyen iki mısranın son satırlarının birinde Çingeneyi kıskanması diğerinde de maymunu kıskanması yine Çingeneye yapılmış hakaretin bir parçasıdır. Ayrıca Çingenelerin maymun oynatma ve bu doğrultuda para kazanarak geçim sağlama konusunda gelişen gelenekleri, Çingene mesleklerinin anlatıldığı konu başlığında bu beytin bir kez daha incelenmesini zorunlu kılmıştır.

Aşağıda *Refî'-i Kâlâyî Divanı* 'ndan aldığımız hiciv içerikli bir beyite yer verilmiştir. Beyitlerde Refî'-i Kâlâyî ile Sürûrî'nin birbirleri ile sataşmalarına oldukça fazla yer verilmiştir. Bu sürtüşmeler, hakaret ve alay kelimeleri ile yapılmış, Çingenede hakaret malzemesi olarak kullanılmıştır.

Nâm-i diğer yâdigâr idip Refî'â anlara

‘Ayniye Çingân Sürûrîye kör ayu koymuş ad

(*Refî'-i Kâlâyî Divânı*, Hezl. 2 - B.12)

Daha önceki beyitlerde de bahsedildiği gibi Refî'-i Kâlâyî, divanında Sürûrî ile münakaşalarına yer vermiştir. Bu beyitlerde birbirlerine kimi zaman Çingene diye seslenmişler, kimi zaman da birbirlerini Çingeneye benzetmişler ve eleştirmişlerdir. Bunlardan ilkini örnek gösterecek beyit yukarıda yer alan beyittir. Bu beyitte Refî'-i Kâlâyî, Ayni ile Sürûrî'ye yâdigâr bir isim takmıştır. Şair, Ayni'ye Çingene, Sürûrî'ye de kör ayı ismini koymuştur. Şairin Ayni'ye Çingene demesindeki amacının bir hakaret olduğunu, Sürûrî'ye kör ayı demesinden anlayabiliriz. İkisini aşağılamak isteyen şair, Çingene ile ayıyı bir tutmuştur. Çoğu şair gibi Refî'-i Kâlâyî' de Çingeneleri toplumdan dışlamış, onları bir hakaret malzemesi olarak görmüş ve bu beyitle birlikte diğer beyitlerinin çoğunda da Çingeneyi öteki olarak görmeye devam etmiştir.

Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk* adlı mesnevisinden alınan aşağıdaki beyitlerde, şair, Çingene İsmail'den bahsetmiştir. Diğer şairlerin yaptığı Çingene hakaretini burada

görmemekteyiz çünkü bahsi geçen kişi zaten bir Çingenedir. Bu sefer Çingeneye hakaret edilmiştir.

Hemân ol ayu gibi Çengâne
 ‘‘Hey ağalar’’ diyerek yârâna
 Başladı kâre bed-âvâze ile
 Ayu oynattı o âgâze ile

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.157/158)

Şair, mesnevisinde Çingene İsmail’in meydanda ayı oynatmasından bahsetmiştir. Çingene erkeklerin dış görünüşleri yapı itibariyle cüsselidir. Bu cüsseyi şair ayıya benzetmiş olmalı ki beyitte ‘‘ayı gibi çengâne’’ demiştir. Herhangi birine ayı benzetmesi yapmak hakarettir. Çingeneler herhangi biri olduğu için, iri ya da zayıf olsun, aşağılanmamaları gerekir. Çingenelerin mesleklerinde geniş çaplı göreceğimiz ayı oynatıcılığını bu beyitte de görmekteyiz. Meslek olarak edindikleri ayı oynatıcılığı ile şairin onları ayıya benzetmesi birbirini körükleyen yakıştırmalardan olmuştur. Çünkü bir şeyle ne kadar haşır neşir olmak o şeyle bütünleşmek demektir. Tabi bu bütünleşmeyi başka anlamlara çekmek, anlatılan şeyin ve anlatanın amacını belli eder. Burada da şairin, İsmail’i ayı oynatırken onu ayıya benzetmesi güzel bir söylem olmamış ve bu nedenle hakaret etmedeki amacını da ortaya koymuştur.

Yine Enderunlu Fazıl’dan almış olduğumuz aşağıdaki beyitlerde, şair âşık olduğu Çingene İsmail’den bahsetmiş ve Çingeneliğini ayıplamıştır.

İsmine derler imiş İsmâ’il
 Oldu kurbân onun kalb-i ‘alîl

Çengilerde meğer ol şûh-ı cihân
 hüsni-ile bulmuş idi şöhret ü şân

‘aybı ancak bu ki ol cânâne
 Milleti olmuş idi Çingâne

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.278/279/280)

Enderunlu Fazıl, *Defter-i Aşk* adlı mesnevisinde âşık olduğu dört kişiden bahsetmiştir. Dördüncü kişi, Çingene İsmail'dir. Çingene İsmail ile Çingenelerin adetlerinden ve düğünlerinden de bahseden şair, yukarıdaki beyitte İsmail'in kim olduğunu açıklamış ve her beyitte över nitelikli anlatımlara başvurmuştur. Çünkü İsmail'i her şeyiyle dört dörtlük gören şair sadece bir ayıbı olduğunu söylemiş onun da sebebini Çingene soyundan geldiğine bağlamıştır. Yani son beyitte geçen “O sevgilinin bir ayıbı var, o da Çingene milletine ait olmasıdır.” İfadesi Çingenelerin soyuna yapılmış bir hakarettir. Çingenelik daha önce gördüğümüz beyitlerdeki gibi burada da ötekileşmiş bir toplum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çingene milletine mensup olan İsmail'in, bu mensupluğunu ayıp olarak gören şair, diğer toplumlardan hiçbir farklı yanı olmayan Çingeneliği tecrit etmiştir. Asırlar boyunca bugün bile aynı bakış açısının devam ettiği de karşı konulmaz bir gerçektir.

Aşağıdaki beyit, Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserindeki eleştirilere cevap veren bir beyit örneğidir. Bu sefer cevap veren şair Kafzâde Faizi'dir. Nef'î'ye Çingene diyerek, bu eleştirileri neden yaptığını galiz bir ifadeyle sormuştur.

Dilüni tutsana ey Nef'î-i Çingâne-likâ

Bulduğun bokı yimek herkese ardınca neden

(Kafzade Faizi)

Kafzâde Faizi, Nef'î'nin yaptığı ağır eleştirileri manasız bulmuş bunu yapmaması gerektiğini kendisi de ağır bir biçimde söylemiştir. Bunu söylerken Nef'î'yi Çingeneye benzeten şair, hakaret amaçlı bir benzetme yaptığını, beyitin sonunda veya başında kurduğu ifadelerin sertliğinden anlayabiliriz. Halk arasında da çok meşhur olan “Çingene gibi” tabiri sevilmeyen, kılık kıyafeti ve dış görünüşü beğenilmeyen insanlar için kullanılır. Çünkü Çingenelerin dış görünüşleri, ağızlarında sürekli küfür olması, giyim kuşamları, bakımsız ve temiz olmayışları yıllardır dikkati çeken ve konuşulan hatta bizleri Çingenelerden uzak durmaya iten sebepler arasındadır. Bunlara benzer şeyler gördüğümüzde de hemen “Çingene gibi” ifadesini kullanmaya başvururuz. Çingenelerin kötü ağıza sahip olması göz önünde bulundurulursa, şair Kafzâde Faizi, Nef'î'ye herkese kötü ifadelerle saydırmasının nedenini sorar ve bu davranışını Çingeneye benzetir. Bundan dolayıdır ki Kafzâde Faizi'de sevmediği şeyleri Nef'î'de görmüş, Çingene benzetmesini yapmış ve hakaret etmedeki amacına da ulaşmıştır.

Gelibolulu Sun'î'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitlerde, Çingene, âşığı küçümsemiş, âşıkta Çingenenin laflarına itimat edilmeyeceğini söyleyerek Çingeneyi aşağılamıştır.

İti ile başuñı yüri ko kûy-ı sengine
Başuñı bir yasduga korsun anuñla sen yine

Uyma ey dîvâne dil bu sözi diyen Çingene
Âkil oldur kim komaz bir taş bir taş üstine

(*Gelibolulu Sun'î Divanı*, Mr. 10 - Dörtlük 6)

Divan edebiyatında şair her zaman âşıktır. Âşık olduğu sevgili ise aşığa yüz vermemekte ısrarcıdır. Âşık ve sevgilinin yanında bir diğer önemli kişi de rakiptir. Rakip her defasında âşık ile yarışır. Sevgili yolunda âşık ile rakip ortak yolu paylaşırlar. Yukarıdaki ilk beyitte de âşık ile rakibin, sevgilinin yoluna baş koymaya hazır olduğu söylenmiştir. Ama Çingene aşığın bu lafları bırakmasını, kendisinin başını sevgilinin yoluna değil anca köpek rakiple aynı yastığa koyabileceğini söylemiştir. Yani aşığın sevgiliye asla erişemeyeceğini dile getirmiştir. Çünkü divan edebiyatında âşık hiçbir zaman sevgiliye ulaşamaz. Aynı zamanda Çingene, âşık ile rakibi aynı yastığa baş koyacak kadar bir tutmuştur. Bunun üzerine ikinci beyitte âşık devreye girmiş, gönlünün bu sözlere uymaması gerektiğini çünkü bunu diyenin bir Çingene olduğunu söylemiş ve söylenilen şeyleri duymaya gerek bile olmadığına vurgu yaparak Çingenelere hakaret etmiştir.

Çalışmamız boyunca verimli malzemelere erişmemizi sağlayan Tırsî'nin divanında, bu kez Çingene olmanın bir kabahat olduğundan bahsedilmiştir.

Satma bize lutf ile bıyıguñla kıyâfet
Gösterme mehâbet
Kıbtî olasın saña hele çok bu kabâhat
Câ'iz ki sefâhet

(*Tırsî Divanı*, Mûs. 1)

Şair Tırsî, divanında farklı milletlerden bahsetmiş ve her milletin ayrı ayrı özelliklerine değinmiştir. Bu milletlerden biri de Çingenelerdir. Çingenelerin yaşam tarzına oldukça yer

veren şair, yukarıdaki beyitte de Çingene olmanın bir kabahat unsuru olduğunu söylemiş ve Çingenelere hakaret etmiştir. Çingeneyi bu sefer Kıpti ismiyle görmekteyiz. Çingenelerin heybetli oluşuna ve eğlenceye düşkün olmalarına değinen şair, Çingene olmanın en büyük kabahatlerden biri olduğunu söylemiştir. Kabahat; kusur, çirkin demektir. Yani Çingene olmanın bir kusur olduğunu düşünen şair, Çingeneleri ötekileştirmiştir.

Aşağıda Nef'î'den vereceğimiz bir başka örnekte, şairin bu kez Fursatî'yi eleştirdiğini görürüz. Bu eleştiri Çingenelik üzerinden ilerlerken, Çingenenin bir başka ismi olan Gurbet ile de tanışmaktayız.

Aña beñzerdi mutlak safravî-tab' olsa Çingâne

Aña beñzerdi ger düşse boyınca boka her gurbet

(*Sihâm-ı Kazâ*, K.18 - B.5)

Nef'î'nin daha önce *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinden verdiğimiz bir örnekte, Çingenelerin sarışın olmadığından dolayı, şairin Ekmekçizâde Ahmet Çelebi'ye Çingene diyemeyişinden bahsetmiştik. Eğer Çingeneler sarışın olsaydı, ona mutlaka Çingene diyeceğini söyleyen şair aynı durumu bu beyitte de ifade eder. Şair safravî- tab' diyerek safra tabiatlı demek istemiştir. Safra sarı renkte bir sıvıdır. Yani Fursatî'nin sarışın olduğunu buradan anlayabilmekteyiz. Şair bu yüzden eğer Çingenelerde sarışınlık olsaydı Çingenelerin Fursatî'ye benzeyeceğini ve en az onun kadar çirkin bir sarışın olacağından bahsetmiştir. Çingeneler genel itibari ile esmer kişilerdir. Sarışın Çingeneler yok denecek kadar azdır. Benzetmeyi bu sebeple yapamayan şairin, Fursatî'ye sırf hakaret etmek için Çingene kelimesini yakışık bulduğunu ama kullanamadığını görmekteyiz. Çingene burada ilk defa Gurbet ismiyle karşımıza çıkar. Çingeneler göçebe hayata sahip oldukları için, gittikleri yer onlara hep gurbettir. Bu yüzden Nef'î, Çingenelere Gurbet diyerek, onların, beyitte geçen dışkıya düşse Fursatî'ye benzeyeceğini söylemiş ve böylelikle Fursatî'ye galiz ifadeler kullanarak hakaret etmiştir.

Çingenenin Gurbet olarak kullanıldığını gördüğümüz bir diğer beyit yine Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinde karşımız çıkar.

Fursati Vahdetiye hak bu ki yâr olsan olur

Birinüz gurbete benzer birinüz Ayrancı

(*Sihâm-ı Kazâ*, Kt. 165 - B.1)

Nef'î yukarıdaki beyitte hem Fursatî'ye hem de Vahdeti'ye hakaret etmiştir. İkisinin birbirine denk olduğunu söyleyen şair, birisini Gurbete birisini de Ayrancıya benzetmiştir. Gurbet yukarıda da bahsedildiği gibi Çingenedir. Ayrancı ise Osmanlıda bir dönem göçebe hayat yaşayan Türkmenlere verilen isimdir. Çingenelerin konargöçerliliği ile Ayrancıların konargöçerliliği arasında paralellik kuran Nef'î, ikisinin bu sebeple denk olduğunu söylemiş ve bu karşılaştırmaları yaparak Çingene ve Ayrancı olmayan Fursatî ile Vahdeti'ye hakaret etmiştir. Şair böylelikle hakaret ettiği toplumlara da ötekileştirmiştir. Çingeneleri ve Türkmenleri soyutlamış, sevmediği ve eleştirdiği iki insana da bu soyutladığı toplumlardan yola çıkarak hakaret etmiştir.

Yine Nef'î'den aldığımız aşağıdaki beyitte Fursatî ve Vahdeti davası devam eder ve Çingene bir kez daha Gurbet kelimesiyle karşımıza çıkar. Bu sayede şair Nef'î'nin Çingeneye ne kadar çok Gurbet dediğini görmekte ve anlatmak istediklerimizi de böylece pekiştirmiş olmaktadır.

Olsa ikisünün n'ola mâ-beyni düzenlük
Gûyâ biri deblekçi biri gurbet ozandır

(*Sihâm-ı Kazâ*, Kt. 148 - B.2)

Nef'î bu beyitte Vahdetî ve Fursatî'den bahseder. Her iki şairin bir ahenk içinde uyumlu olduklarını ve bu ahengin iki şairinde çalgıcı olmasına bağlar. Bu sebeple aralarının bozulmasının bir sorun işgal etmeyeceğini zaten birinin darbukacı birinin de ozan olmasıyla uyumu çoktan yakaladıklarını söyler. Nef'î'ye göre bu uyum aslında hakaretin bir parçasıdır. Çünkü Vahdetî'ye deblekçi diyerek hem birinci anlamı olan darbukacı demiş hem de ikinci anlamı olan homoseksüel erkek yakıştırması yapmıştır. Burada ilk hakaretini kullanan Nef'î, ikinci hakaretini Çingene olmayan Fursatî'ye Çingene diyerek kullanmakta ve anlatmak istedikleri ile hakaret etmedeki amacına da ulaşmaktadır. Daha önceki beyitlerde de bahsedildiği gibi Çingene çoğu zaman Osmanlı edebiyatında hakaret amaçlı kullanılmıştır. Özellikle Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinde bu duruma çok rastlanır. Nef'î, sevmediği ve hicveddiği kişilere Çingene tabirini sıklıkla hakaret olarak kullanan şairlerden biridir. Bunu bu beyitte bir kez daha görmüş olmaktadır. Ayrıca burada Çingene ve müzik ilişkisine değinilmiş ve bu ilişki Çingenelerin mesleklerinden biri olan çalgıcılık başlığı altında tekrar incelenmiştir.

Refî Kâlâyî divanının hezliyat bölümünden aldığımız aşağıdaki dörtlükte Sürûrî, Refî Kâlâyî'yi eleştirmiştir. Divanın hezliyat kısmı daha çok Sürûrî ile Refî'-i Kâlâyî arasındaki hezellerden meydana gelmektedir.

İtdi ta'yîn-i lakabla şâ'irân temyîz kim
İki mahlasdaş var biri büzürg biri hurd
Şehridir Kâlâyî kûsec bir kurı çingânedir
Âmidîdir koca kel ayı yüzi kıllı Kürd

(*Refî'-i Kâlâyî Dîvânı*, Hezl. 35- Dörtlük 2)

Sürûrî burada iki kişiden bahsetmiştir. Biri şehirli yani İstanbullu olan Refî'-i Kâlâyî, diğeri de önceki ismi Âmid olan Diyarbakırlı bir Kürt'tür. Kâlâyî'nin İstanbullu bir Çingene olduğunu söyleyerek hakarete bulunan şair, Diyarbakırlı Kürt olan birine de ayı diyerek hakaretini devam ettirmiştir. Kûsec kelimesi bugün ki anlamıyla köse demektir. Köse sakalı bıyığı olmayan veya çok seyrek olan erkeklere verilen isimdir. Sürûrî, Refî'-i Kâlâyî'nin köse kuru bir Çingene olduğunu söyler. Yani saç sakalı olmayan, zayıf sıradan bir Çingeneye benzetir. Diyarbakırlı Kürde de kel olduğunu, yüzünün kıllı olduğunu söyleyerek, kûsec ve kuru kelimelerine zıtlık katmış olur. Yani Sürûrî burada etnik gruplardan Çingeneliğe ve Kürtlüğe hakaret eder. Bir Kürdü koca kel ayıya benzeterek hakaret ederken, Çingene olmayan Kâlâyî'ye de köse bir Çingene diyerek hakaret etmiştir. Ayrıca tüm hezliyat boyunca hem Refî'-i Kâlâyî hem de Sürûrî birbirlerine Çingene demekten geri kalmamışlardır.

Aşağıdaki beyitte şair Râmî Abdurrahman Çelebi'nin, Cevrî'ye eleştiri oklarını fırlattığını görürüz. Onu Çingeneye benzetmiş ve kullandığı ifadelerle hakaretini pekiştirmiştir.

Har-i çingâne-sîret div-peyker yâve-gü Cevrî
[Ki] tezkiriyle la'net kesb iderher 'uzvı şeytânun

(*Râmî Abdurrahman Çelebi Divanı*, K.26 - B.125)

Şair Çelebi, Cevrî'nin Çingene ahlaklı olduğunu söylemiş, üstüne şeytan yüzlü olup saçma sapan konuşmasından bahsetmiştir. Burada Çingenenin hakaret amaçlı kullanıldığını, yanındaki ifadelerden anlayabiliriz. Cevrî'nin Çingene olmamasına rağmen şairin ona Çingene ahlaklı demesi ve Cevrî'nin yüzünü şeytana benzetmesi, Çingeneyi hakaret olarak kullanmasının yanı sıra Çingenelere de hakaret ettiğinin bir göstergesidir. Onları şeytan yüzlü, saçma sapan konuşan olarak görmüştür. Asırlardır topluma mal olmuş bir topluluğun ve her

şeyden önce önde gelen insanlığın, bu denli hakarete uğranması, galiz ifadelerle yan yana kullanılması o toplumun tamamen reddedildiğinin, inkâr edildiğinin ve soyutlandığının göstergesidir. Böyle olan bir topluluk için bir başkasına bu topluluktan benzetmeler kullanmak amacın tamamen art niyet içerdiğini göstermektedir.

Aşağıda, Çingenerden ötekileştirilmiş bir topluluk olarak bahsedildiğini görmekteyiz.

Aña bu hâl ile dirsem yaraşur çingâne

Milel-i muhtelif hîç mümâsil olmaz

(*Nebzî Divanı*, K.77 - B.15)

Şair eleştirdiği kişinin hali ve tavrının Çingeneye yakışır olduğunu söylemiştir. Eleştirdiği ve sevmediği kişinin özelliklerini Çingeneliğin üzerinden anlatarak, Çingenerlere hakaret etmiştir. Şairin bahsettiği kişinin çeşitli milletlerden hiçbirine benzemediğini ve bu sebeple ona Çingene denilmesinin tam yerinde olacağını söyleyerek, Çingeneyi bir toplumdan saymadığını tamamen soyutladığını ve dışlamış olduğunu gösterir. Çingene de bir topluluk ismidir. Şairin hiçbir millete benzemez deyip, Çingeneliğe yakışır demesi Çingenerleri bir millet olarak görmemesinden kaynaklanır. Bu da Çingenerlere yapılan bir hakarettir. Aynı zamanda bahsettiği kişinin halinin iyi bir durumda olmadığını dile getirmiş ve bu durumda kendisine Çingene demenin daha doğru olacağını söylemiştir. Bu da Çingenerlerin dış görünüşlerine çok fazla dikkat etmemesinden kaynaklı bir durumdur.

Yani bu beyitte de görülüyor ki, şairler sevmediği, hoşnut olmadığı kişileri eleştirirken onlara hakaret etmekten geri kalmak istememişler ve en iyi hakaretinde toplumdan soyutladıkları Çingener olduğunu düşünmüşlerdir.

Aşağıdaki beyitte Çingene kötü bir olayın kabahati olarak görülmüş ve bu sebeple hakaretin bir parçası olmuştur.

Erâzilden turılmaz oldı dükkânımda bilmezdim

Meğer kim gizli bir gûyende Kıptî-zâd ayak basmış

(*Hevayî Divanı*, G.73 - B.4)

Şair, dükkânının rezillikten, namussuzluktan ve yüzüzlükten durulmaz olduğunu ve bu kötü durumlarla her zaman karşılaştığını dile getirmiştir. Bunun nedenini bilemezken bir kişinin

ona gizliden dükkânına ayak basanın Kıpti olduğunu ve bu kötü şeylere onun vesile olduğunu söylemiştir. Çingene burada Kıpti ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Şair dükkânın rezillikten durulmadığını söylemiş, bu kötü şeylerin kendisini bulmasını daha önce bir Kıptinin dükkânına gelmesine yormuştur. Yani dükkânında olan kötü olayları Çingeneliğe yormak, Çingeneliğe hakaret etmektir. Çingeneyi rezil olarak gören şairin, bu rezilliği dükkânına bulaştırmanın Çingene olduğunu söyleyerek hakaretini nedenlere bağlayarak açıklamıştır.

Aşağıda alt alta verilen iki beyit Nefî'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinden alınmıştır. Daha öncesinde verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi bu beyitlerde de Nefî ağır eleştirilerde bulunmuş ve bu eleştirileri yaparken yine Çingeneden yararlanmışır.

Bu kadar devlete erişmez idi Bâki-i puşt
Yimeseydi eger ol 'umde-i devlet taşagın

Kıbtiyân begliği olurdu hemân mi'râcı
Yimiş olsaydı eger ol koca nekbet taşagın

(*Sihâm-ı Kazâ*, Kt. 17 - B.1/2)

Şair Nefî'nin bu sefer topa tuttuğu, eleştirdiği kişi Bâkî Paşadır. Nefî Bâkî Paşanın devletle olan iyi ilişkilerini eleştirmiştir. Çünkü ona göre bu iyiliğin sebebi Bâkî Paşanın padişaha ve devlet adamlarına sürekli yalakalık yapmasıdır. Bu yalakalığı şair galiz ifadeler kullanarak anlatmıştır. Eğer Bâkî Paşa devlete bu kadar yalakalık yapmasaydı hiçbir şekilde devlete erişemezdi diyen şair ikinci beyitte de devlete değil de şanssız, talihsiz birilerine yanaşsaydı miracı ancak Kıptiyan beyliği olurdu demiştir. Yani Bâkî Paşanın bu kadar mutlu olmasının sebebi devlete yakın olması, devlette bir mertebeye ait olması iken, şanssız, uğursuz birine yakın olsaydı yükseldiği mertebe Çingenelerin beyi olurdu diyen Nefî Çingeneleri gözünde şanssız bahtsız olarak görmüştür. Ayrıca eleştirdiği kişiye Çingenelerin beyi diyerek Çingeneliği hakaret amaçlı kullandığını da anlayabiliriz. Birinci beyitte devlette sahip olunan mertebeyi Bâkî Paşaya yakıştıramayan ve bu sahipliği yalakalık sonucu olarak gören Nefî, ikinci beyitte talihsizlik yolunda olsaydı o zaman olsa olsa ancak Çingenelerin beyliği olurdu diyerek, Bâkî Paşayı Çingene beyliğine layık görmüştür.

Enderunlu Fazıl'ın *Zenanname* adlı eserinden aldığımız aşağıdaki beyitte şairin galiz ifadeler kullanarak bir kadını aşağıladığını görmekteyiz. Bu hakarete kadını bir Çingeneye benzeterek Çingeneliği kötü bir imaj olarak tasvir etmiştir.

Bire çingâne kılıklı cādū
Be gidi fişkıcı sürtük rosbu

(*Zenanname*, 113a - B.1)

Şair bu beyitte bahsettiği kadına kötü sözler söylemiş ve onu sövmüştür. Kadına seslenirken de Çingene kılıklı bir cadı olduğunu söylemiştir. Şairin bahsettiği kişiye cadı demesi başlı başına bir hakarettir. Çünkü cadı genel olarak toplumun hâkim olduğu, masallarda kötülüğün simgesi olarak geçen bir kadındır. Şair bahsettiği kadına cadı demiş ve üstüne Çingene kılıklı bir cadı olduğunu söyleyerek Çingenelere büyük bir hakarete bulunmuştur.

Refî'-i Kâlâyî divanından aldığımız aşağıdaki musammatda Kaptan Hüseyin paşa övülmüştür. Onun zorlu düşmanlar arasında zaferini elde etmesini anlatmış ve bu düşmanları Çingenelerin yerine koymuştur.

Bir alay hınzîr idi gûyâ 'adû geldi sürek
Kıbtiyân içre düşünce oldu mâr-i engerek
Atsa her sâ'atde kâfir niçe zehr ü zemberek
Hep uyuşdurdı anı tiryâk-i kahrîñ giderek
Ya yılan zehrine bâd-i zehr tedbîr iderek
Sarsar-i kahrîñla sürdüñ kâfiri yelken kürek
Tonanıp gelmiş iken gitse n'ola kurı direk
Bir varışda top gibi yıkdıñ 'adû-yi azlemi
Bu gazâñ olsun mübârek itdiñ ihyâ 'âlemi

(*Refî'-i Kâlâyî Divânı*, Ms. 4 - Bend 10)

Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın Mısır Kahire'ye gidip önemli başarılarla imza atmasını şair Refî'-i Kâlâyî yazdığı musammatda anlatmıştır. Hüseyin Paşa'nın zorluklar çektiğini, bir sürü kâfirin olmasını ama bu kâfirleri etkisi altına almasını ve savaşın olumlu sonuç verip, düşman işgalinden kurtulmasını anlatmıştır. Çingeneyi yine burada Kıpti ismiyle görmekteyiz. Şair, düşmanların Kıptiyan alayının içine girdikten sonra kötü huylu bir yılanla dönüştüğünü

Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk* ve *Zenannâme* adlı iki eserinden alınan beyitler aşağıda verilmiştir. Bu beyitlerde Çingene kadının uğradığı hakaretler dikkat çekmektedir.

Açtı rûyundaki pûşîdesini
evvelâ öptü iki didesini

şanma pûşîdesi bir zerrîn ipek
kıptiler 'âdeti üzre kıl elek

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.119/120)

Dil kara çehre kara çerge kara
İki dünyâsı kara ol fuğarâ

Kocasına edecek nâz o köpek
Rûy-ı nâ-pâke tutar bir kıl elek

(*Zenânnâme*, B. 754-755)

Enderunlu Fazıl'ın kaleme almış olduğu bu iki eser, Türk edebiyatı için çok önemli bir yere sahiptir. Çingene ve Çingene kültürü bu iki eserde oldukça fazla görülmektedir. Ele aldığımız bu iki beyitte, Çingene bir kadının mahrem yeri anlatılmaktadır. Bu mahrem yerinin kötü bir şekilde ifade edilmesi ve üstüne Çingene bir kadının mahrem yerinin bu şekilde anlatılması Çingenelere yapılmış bir hakarettir. Daha önce *Defter-i Aşk*'dan aldığımız beyitlerde Çingene düğününden bahsedilmişti. Şimdi devamı niteliğinde olan yukarıdaki beyitte ise gelinin mahrem yerinin kötü olmasına değinilmiş ve bunun sebebi Kıpti geleneğinde böyle olmasına yorulmuştur. Yani Çingene kadınların genelinin böyle olduğunu söyleyerek onları küçümseyen şair, aynı anlatımını *Zenannâme* adlı eserinde de göstermiştir. Bu gösterilen beyitlerin ilkinde Çingene kadının bahtsız olduğunu dile getiren şair, sonraki beyitte de kadının kocasına naz etmesini doğru bulmayışını mahrem yerine bağlamış ve Çingene kadına hem köpek diyerek hem de mahrem yerini kötüleyerek hakaret etmiştir. İki farklı eser, iki farklı içeriğe sahip olsa da şairin Çingene kadınlarının mahremiyeti hakkında söyledikleri aynıdır. Dolayısıyla Enderunlu Fazıl, Çingene kadınları tek düze görmüş, gözünde zaten kötü bir konumda olan Çingeneleri eserlerine de yansıtarak bu kötü bakışı kuvvetlendirmiştir.

1.2 Çingenerin Dini İnançları

Çingener göçebe topluluklardır. Yıllardır onları toprağa yerleştirmek ve özümsemek için alınan resmi kararlara rağmen göçebe hayatlarından vazgeçmemişlerdir. Çingener arasında sık sık yer değiştirenler olduğu gibi yerleşik hayatı benimseyenlerde mevcuttur. Göçebe bir hayat yaşayan Çingenerin dini inançları da farklılık göstermektedir. Gittikleri her yerde var olan insanların dini inançlarını benimsemişler ve o dine göre hareket etmişlerdir. Hermann Berger'in *Çingene Mitolojisi* adlı kitabında Çingenerin dini inancı ele alınmıştır. Berger'e göre:

Eski literatürlerde Çingenerin inanç ve dinine ayrılmış olan bölümler, monoton bir biçimde tekrar edilen şu iki düşünceyle sınırlıdır. Buna göre Çingenerin herhangi bir dini yoktur ve olsa olsa misafir oldukları halkların dinine görünüşte uyum gösterirler (Berger, 2015:12).

Yani hiçbir dine mensup olmayan Çingener olduğu gibi, gittikleri ülkenin dini inancını benimseyip ve bu dini inancı lakayt gören, sözde bir inanış sergileyen Çingener de bulunmaktadır. Hor görülmemek adına bunu yapmışlardır. Bu nedenle Çingenerin farklı dini inançlara sahip oldukları söylenebilir. Daha önce adı geçen Ahmet Mithat Efendi'nin kaleme almış olduğu *Çingene* romanında, Çingenerin dini inançlarına da oldukça fazla değinilmiş ve bununla ilgili diyaloglara yer verilmiştir. Romanın başkahramanı Şems Hikmet'in Çingenerin Müslüman olmayışına yakınan bir topluluğun karşısında olduğunu ve bu duruma her defasında karşı çıktığını görmekteyiz.

Ziba'nın hanım olacağına, kocaya verileceğine diğer karılar kahkahalarla gülüyorlardıysa da yalnız Mehtap işi rezalete bozmuyordu. Çok önem vererek sordu:

- Kocası Çingene mi olacak yoksa Müslüman mı?

Şems Hikmet:

Canım, Çingener Müslüman değil midir? Siz Müslümanız demiyor musunuz?

Mehtap:

- Diyoruz ama yine bize "Çingene" diyorlar. Müslüman olmadığımızı söylüyorlar. Çingene başka Müslüman başkaymış. Hatta bizden bazı erkekler Çingene olduğunu saklayarak Müslüman kızı alıyor da Çingene olduğu duyulduğu zaman kıyametleri koparıyorlar (Ahmet Mithat, 2020:23).

Romanda Çingenerin dini inançları hakkında çok uzun tartışmalara yer verilir ve hatta Müslüman harici dinlere mensup insanların Çingenerden daha iyi oldukları söylenir. Çünkü diğer dinlere inanan bir topluluğun varlığından söz edilir lakin aynı şey Çingener için geçerli değildir. Çingenerin dini bir inanca sahip olmaması ve Müslümanlığın onlar için gelip geçici olması dinsiz oldukları düşüncesini ortaya çıkarır.

...Mesela Yahudi ve Hıristiyanların kızlarıyla evlendiğimiz halde Çingene kızlarıyla evlenmeyiz. Halkın çoğu Çingene kızıyla birlikte olduktan sonra ne kadar gusül abdesti alınırsa alınsın insanın temizlenmeyeceğine inanmaktadır.

- İhtimal ki bu inanışların kaynağı Çingenerin Müslüman sayılmamalarından ibarettir. Yahudi ve Hıristiyanlar ehlikitap oldukları için temiz sayılırlar. Çingene eğer bir dine inanmamışsa bu durumda kadınlarıyla evlenilmez. Kestiği yenmez. Şeri açıdan tam küfür pisliğiyle murdar sayılır (Ahmet Mithat, 2020: 27).

Çingenerin göçebe bir toplum olduğundan ve gittikleri her toplumun dini inancını benimsediğinden bahsetmiştik. Ahmet Mithat, romanında bu gerçeği de kaleme alır ve okuyuculara Çingene ve din ilişkisinin hayatta nasıl işlendiğini göstermiş olur:

Zira işittiğime göre Çingener çocuklarını Hıristiyanlara vaftiz ettirerek birer “kumbaroz” edinirler ve ondan alacakları hediyeler, ihsanlarla kazanç elde ederler ve diğer taraftan da Müslümanlar içinde bulununca çocuğu sünnet dahi ettirerek bir istifadeye daha yol açarlarmış, Demincek demiyor muyduk ki bunlar hangi milletin içinde bulunurlarsa o milletin her şeyini alırlarsa da kendi şeylerinden hiçbirisini terk etmezler. İşte bu sebepten dolayı onların imanlarındaki saflığa güvenilemiyor ve kendileri murdar, uğursuz, hakir görülmeye devam ediyor sanırım (Ahmet Mithat, 2020:28).

Çingenerin dini inançları hakkında söylenen her şey Osmanlı edebiyatının şiiirlerine de dâhil olmuştur. Çünkü şairler toplumda gördükleri her şeyi doğrudan kaleme almış, etrafında olan Çingenerin dini inançların olmayışlarını da kendi şiiirlerine uyarlamışlardır. Kimi şair, Çingenerlere ait bir dini inancın olmayışını eleştirmiş, kimi şairde sevmediği birini eleştirirken o kişinin inancına, Çingenerin dini inancından gönderme yapmıştır. Aşağıda göreceğimiz beyitler buna örnektir.

Hânendelerün sahte-i nâmûs-i vekârı

Çingânelerün şüheli imânına beñzer

(*Osmanzâde Tâib Divanı*, K.9 - B.2)

Şair Osmanzâde Tâib Efendi'den aldığımız yukarıdaki beyitte Çingenerin dini inançlarının şüheli olduğundan bahsedilmiştir. Şair, şarkıcıları eleştirmiş ve namuslarının Çingenerin dini inançlarına benzediğini söylemiştir. Şaire göre şarkıcıların namusu yoktur. Bunu desteklemek ve kuvvetlendirmek içinde Çingenerin şüheli olan inançlarını öne sürmüştür. Çünkü Çingenerler ait olduğu toplumun dinini benimsedikleri için kendilerine ait bir dini inanca sahip değildir. Bu da onların dini inançlarına şüpheyle bakılmasına neden olur. Böylece bu duruma tam anlamıyla ayak basan Osmanzade Tâib Efendi'nin yazmış olduğu bu beyit, anlatılmak istenen açıkça ortaya koymaktadır.

Daha önce hakaret başlığı altında incelediğimiz aşağıda yer alan beyitin bu başlık altında da incelenmeye değer görülmesi; içeriğinde bazı dini söylemlerin yer almasıyla ilgilidir.

Vezir-i mülk-i İslâm olmaga lâyük mıdur andan

Toñuz çobânı Gürci Ermenisi Lâz ü Çingâni

(*Sihâm-ı Kazâ*, K.2 - B.9)

Nefî'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserindeki bu beyit, Gürcü Mehmet Paşa'nın hak etmeden sadrazamlığa yükselmesini eleştirir. Bu beyitte Çingenenin yanı sıra başka etnik gruplarında yer alması, Nefî'nin her etnik gruba olan bakış açısının aynı sertlikte olduğunu gösterir. Çingenenin, Lazın, Ermeninin ve Gürcünün burada hakaret olarak kullanıldığını söylemek, Nefî'nin onlara domuz çobanı olarak seslenmesine dayanmaktadır. Bu etnik grupların dini inançlarının birbirinden farklı olduğu bilinen bir gerçektir. Gürcü Mehmet Paşa'nın da Müslüman olmadığını ve buna rağmen Müslüman bir ülkenin sadrazamlığını yapmasını doğru bulmayan Nefî, bu durumu eleştirir. Dini inançları sallantıda olan ve buldukları yere göre farklılık gösteren Çingenelerin tam anlamıyla Müslüman bir topluluk olduğunu söyleyememekteyiz. Bu düşünce ile hareket eden şair hem Gürcü Mehmet Paşa'nın Müslüman olmayıp İslami bir ülkeye sadrazamlık yapmasını eleştirmiş hem de etnik grupların benimsedikleri dini inançların içinde Müslümanlık olmadığını bu yolla dile getirmiştir. Böylece yüzyıllar önce yazmış olduğu bu beyitte Çingenelerin Müslümanlıktan uzak olduğunu bir kez daha okuyuculara göstermiştir.

Osmanzâde Tâib Efendi'nin kaleme aldığı aşağıdaki beyitte, hem Çingene diyerek devrin önde gelen şeyhine hakaret etmiş hem de bu yolla dini inancına dair göndermelerde bulunmuştur.

Ehl-i İslâmı biribirine katdun söz ile

Söyle ey sadrî-i Çingâne meşihat bu mıdur

(*Osmanzâde Tâib Divanı*, K.7 - B.53)

Daha önce hakaret başlığı altında incelediğimiz bu beyitin temas ettiği bir başka konuda dini inançtır. Devrin şeyhinin hicvedildiği bu beyitte Osmanzâde Tâib Efendi şeyhe Çingene evladı diye seslenmiş ve görevini layıkıyla yapamayışından şikâyetçi olmuştur. Çingenelerin dini inançlarının dengesiz olması ve hatta hiç olmayışı, devrin şeyhine karşı kötü bir

yakıştırmadır. Osmanzâde Tâib Efendi bunu yapmaktan geri kalmamış, şeyhe Çingene diyerek ve şeyhliğini sorgulayarak hem hakaret etmiş hem de bir kez daha Çingenerin dini inançlarının tam oturmadığını okuyuculara göstermiştir.

Tırsî Divanı 'ndan alınan aşağıdaki beyitte Çingenerin Müslüman olmayışına dikkat çekilmiştir.

Çingane haracın üstine al da Hevâyî
O biz kadar
Ol mîr varak ü pîr ki edîbâne disünler
Ey Tırsî-i dâna

(*Tırsî Divanı*, Mûs. 4)

Tırsî'nin divanında çok sık andığı şair, asıl adı Abdurrahman olan Hevâyî Kubûrîzâde'dir. Yukarıda da Hevâyî'ye seslenen şair, Çingenerden haraç alınması gerektiğini söyler. Haraç; Osmanlı devletinde Müslüman olmayan kişilerden senede bir alınan vergidir. Burada şair Tırsî, Çingeneri Müslüman olarak görmediğinden dolayı onlardan vergi alınması gerektiğini söyler. Göçebe Çingener kendilerine ait bir dini inançları olmadığından dolayı, Osmanlı döneminde de Müslüman olarak görülmemiş ve vergi alınmaya tâbi tutulmuştur.

Yine Çingener ile ilgili bol malzemeye sahip olan Tırsî'nin divanından aktaracağımız aşağıdaki beyitte Çingenerin haraç korkusuyla kaçıp gitmesi, onların Müslüman olmayışının dile getirilmesindeki haklılığı doğurur.

Anlarun çekdüği bu korku harâccıdandır
Çergemi yakdı diyü kaçdı fakîr ormana

(*Tırsî Divanı*, G.179 - B.5)

Şair Tırsî Çingenerin korkusunun ve kaçıp gitmesinin sebebini haraç olduğunu söyler. Yukarıda tanımı yapıldığı gibi haraç Osmanlı döneminde Müslüman olmayanlardan alınan vergidir. Burada da Çingenenin asıl korkusunun haraç olduğunu söylemesi Müslüman olmadığını söylemekle eş değerdir. Çünkü haraç, Müslüman olmayanlar adına alınmış bir karardır. Bu da tarihi kaynaklarda verilen bilgi doğrultusunda Çingenerin net bir dini inancıya sahip olmadıklarını veya bulunduğu her toplumun dini inancını benimsediklerini bir kez daha

ortaya koymaktadır. Kaldıkları yer olan ve çerge adı verilen çadırların izinsiz bir şekilde ait olmadıkları topraklarda yer alması, vergi alınmasının gerekliliğini doğurur. Böylelikle hem gittiği yere sonradan dâhil olmuş ve çerge diyerek göçebeliğine işaret edilmiş bir Çingene toplumundan vergi alınmasındaki en büyük sebep Müslüman olmayışlarıyla ilgilidir. Yine şairin Çingene yerine fakir demesi, Çingenelerin yoksul bir hayat sürmesinden kaynaklanır. Zaten Çingenelerin çerge kalmaları bunu çok net bir şekilde göstermektedir.

Şeref Hanım Divanı’ndan aldığımız aşağıdaki beyitte Çingenelerden kâfir olarak bahsedildiğini görmekteyiz.

Bu ihânetligi Kıbtî vü Nasârâ ve Yehûd

İdemez âh bu kâfirse müsilmân olsun

(*Şeref Hanım Dîvânı*, K.16 - B.23)

Bu beyit divanın mersiye kısmından alınmıştır. Mersiyede Yezîd’in Hz. Hüseyin ile Hz.Hasan’ı öldürmesinden ve bundan dolayı duyulan acıdan bahsedilir. Bu beyitte, Yezîd’in Hz. Hüseyin ve Hz.Hasan’a yaptıklarının ihanet olduğundan, bu ihaneti bir kâfirin bile yapmayacağından bahsedilmiş ve söz edilen bu kâfirlerin Çingene, Hristiyan ve Yahudi olduğu dile getirilmiştir. Görüldüğü üzere bu beyitte Çingeneler kâfir olarak görülmüştür. Bugün tüm dünyada iman eden, Allah’a ve onun peygamberi olan Hz. Muhammed’e inanan insanların Müslüman olduğu açık ve nettir. Yine Hz. İsa’nın yaşamına, öğretilerine ve vaazlarına inanan insanlara Hristiyan, Musa Peygamberin yaydığı Musevilik dinine inanan insanlara ise Yahudi denilmektedir. Fakat Çingenelik için aynı şeyi diyememekteyiz. Görüldüğü gibi bu beyitte Çingenelerin kâfir olduğu dile getirilirken, bir önceki beyitlerde de dini inançların şüpheli olduğundan, ya da Müslüman olmadığından bahsedilmişti. Çünkü Çingeneler var olduğu günden beri ait olduğu toplumun dinini benimsemişler, kendilerine ait tam bir dini inancın sahibi olamamışlar ve bu yüzden bu konuyu ele alan beyitlerde de dini inanışları ile ilgili hep bir dengesizlik görülmüştür.

1.3 Çingenerin Dış Görünüşleri

Daha öncesinde Çingenerin ötekileşmiş bir toplum olarak görülmesinde, yaşam tarzlarının ve dış görünüşlerinin önemli bir payı olduğunu söylemiştik. Şimdi ele alacağımız konu, bu ötekileşmeye katkı sağlayan dış görünüşleri olacaktır. Çingenerin giyim kuşamları, fiziksel yapıları ve ten renkleri hep dikkat çeken özelliklerden olmuştur. Bu özellikler diğer insanlar tarafından hep dışlanmış ve hor görülmüştür. Genel olarak Çingenerler esmer kişilerdir. Çeşitli ten renklerinden özellikle esmerliğin Çingenerlerle özdeşleştirilmesi bunun birçok kişi tarafından kirlilik olarak görülmesine ve Çingenerin bu konuda aşağılanmasına neden olmuştur. Semra Özlem Dişli, Çingenerler hakkında yazdığı bir makalede bu konuya özellikle değinmiştir:

Çevremdekiler ve arkadaşlarım sıklıkla tanınabilir bir “Çingene” dış görünüşünden söz ediyorlardı. Bazıları dış görünüşü, Çingene’yi ikame eden “esmer vatanadaş” ile tanımlıyorlardı. Bazıları ise, esmerliği tarife girişiyorlardı: “Ben onların yanında bembeyaz kalırım, onların esmerliği bambaşka, onlar kapkara”(Dişli, 2016:100).

Osmanlı edebiyatı beyitlerine konuk olmuş Çingenerin dış görünüşünden de oldukça fazla bahsedilmiştir. Çünkü Çingenerin dış görünüşleri her zaman her toplumda ilgi çeken bir konu olmuştur. Bu dış görünüşlerinden en çok ten renklerinden bahsedilmiş ve esmer olarak değil “kara” olarak nitelendirilmişlerdir. “Umumiyetle koyu esmer derileri, kap kara saçları, koyu yeşil gözleri, Çingenerin alâmeti farikalarıdır.” (Koçu,1971: 3986).

Ten renklerinin yanı sıra bakımsız olmaları da şiirlerde ve metinlerde çok rastlanır. Bugün bile çoğu Çingenenin üstüne başına dikkat etmediği, çocukların yalın ayak gezip durduğu görülmektedir. Beyitlerde Çingenerin çirkin olmasından bahsedilmesi, dış görünüşlerinin galiz ifadeler kullanılarak anlatılması, onları ötekileştirmeye iten şeyler olarak görülmektedir. Yani dış görünüşleri başlığı altında da Çingenerin ötekileştiğini görmekteyiz.

Çingenerin dış görünüşünü anlatan beyitlerin ilk örneği Enderunlu Fazıl’ın *Zenannâme* adlı mesnevisine aittir.

Görseñ ammā kızını bir kerre

Ƙara Çingâne gibidir çehre

(*Zenannâme*, 98a - B.5)

Enderunlu Fazıl bu beytin öncesinde bir kadından bahsetmiş ve bu kadını burada Çingeneye benzettiğini söylemiştir. Çingene gibi görünmesinin en büyük nedeni ise kadının yüzünün esmer olmasıdır. Burada Fazıl, Çingenenin esmer oluşunu kara olarak nitelendirmiş

ve bahsettiği kadının yüzünün esmerliğini de Çingenerin esmer oluşuna benzetmiştir. Çingenerin esmer oluşu yüzyıllardır bilinmekte ve bu yüzden geçmişten bugüne esmer bir insan görüldüğünde ve bu tarif edilmek istendiğinde “Çingene gibi” tabiri sıklıkla kullanılmaktadır.

Behiştî'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitte Çingenerin esmer oluşundan bahsedilmekte ve Çingenerin sırf esmer olmalarından dolayı küçümsendiği görülmektedir.

Ey basîretsüz kerûbîlerle Çingân bir midür

Kanda hem-pervâz ola şeh-bâz-i evc ile gurâb

(*Behiştî Dîvânı*, G.37 - B.3)

Şair bu beyitte Çingeneri ten renginden dolayı küçümsemiştir. Yani Çingenerin esmer oldukları için bile hakarete uğradıkları görülür. Melekler ile kargaya benzettiği Çingenerin bir olmayacağını söyleyen şair, beyaz renk olan kuşun güzel olduğunu ve meleklerle benzediğini, kara olan karganın ise çirkin olduğunu söyleyip Çingeneye benzetmiştir. Böylece Çingeneri ten renginden dolayı hor gördüğünü okuyuculara göstermiştir. Şair beyaz kuşu meleğe benzeterek oldukça fazla yüceltmiş, kargayı da Çingeneye benzeterek oldukça fazla küçümsemiştir. Çünkü diğer kuşlar arasında karga, siyah rengiyle ve sesiyle insanları en ürperten kuştur. Ayrıca kargaların insanların bir takım eşyalarını çalması ile bazı Çingenerin hırsızlık huyunun olması birbirine benzeyen özelliklerdendir. Dolayısıyla beyitte karganın Çingeneyle özdeşleştirilmiş olması, kargada görülen özelliklerin Çingenede de görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk* adlı mesnevisinden alınan aşağıdaki beyitte Çingenenin güzelliğinden bahsedilmiş ve ten rengi burada da vurgulanmıştır.

Öyle kışmîrî güzel 'anberdir

Reng-i ruhsâr ü teni esmerdir

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.282)

Şairlerin çoğu, eserlerinde Çingenerden oldukça fazla söz etmiştir. Bunu verdiğimiz beyitler üzerinden de görmekteyiz. Hemen hemen her şair Çingeneyi ötekileştirmiş ve eserlerine de o şekilde yansıtmıştır. Fakat bu durumun aksine Enderunlu Fazıl *Defter-i Aşk* adlı

mesnevisinde Çingeneden över nitelikte bahsetmiştir. Bu yaklaşımı İsmail adlı bir Çingene beslediği aşktan dolayıdır. Divan edebiyatında kışmîr veya keşmir, sevgilinin yüzü ve yüzündeki güzellik unsurlarından bahsetmek için kullanılan bir ifadedir. Yukarıdaki beyitte şairin, Çingene ile ilgili yüzünün amber kokulu ve teninin esmer olduğu şeklindeki açıklamasını görmekteyiz. Yani bu beyitten anlıyoruz ki Çingenerin dış görünüşlerini tarif etmeye iten ilk özelliklerden biri esmer olmalarıdır.

Çingenenin bir diğer adı olan Karaçi *Sehi Divanı*’ndan aldığımız aşağıdaki beyitte geçmektedir. Burada sevgilinin yüzündeki benlerin renginden dolayı şair tarafından Çingenerin ten rengine benzetildiği görülmektedir.

Beñûñ hod bir kıraçidür ne yüzden
Lebûñ yanında olmuş ol muķarreb

(*Sehi Divanı*, G.16 - B.3)

Şair Sehi, sevgilinin yüzündeki beni bir Çingeneye benzetir. Çingeneye benzetmesinin tek sebebi, benin siyah olması ve Çingenerin genelinde de esmer tenli olmasından dolayıdır. Burada Çingenenin özellikle Karaçi olarak anılmasının nedeni kelimenin içinde “kara” ifadesinin geçmesinden kaynaklıdır. Çünkü şair sevgilinin dudağının hemen yanında yer alan beni görünce Çingenerin esmerliğini hatırlar ve anlamı da güçlendirmek için Çingene değil de Karaçi diyerek Çingenerin dış görünüşlerinin esmer olmasına gönderme yapar. Şairin beyitte estetik bir unsur olarak sevgilinin yüzündeki beni bir çingenenin esmer tenli oluşuna benzetmesi, onların dış görünüşlerinin daha çok ten rengiyle anlatıldığını bir kez daha göstermektedir.

Edirneli Nazmî ’nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitte Çingene bir önceki beyitte olduğu gibi yine Karaçi ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu Karaçi ifadesi daha çok Doğu Anadolu bölgesinin bir kullanımudur. Doğu Anadolu’da Çingene isminin aşağılayıcı bir isim olduğuna dair görüşler vardır. Bu nedenle Doğu Anadolu halkı Çingene yerine Karaçi ifadesini kullanmayı tercih etmektedir. Aslında kara kelimesinden türetilen Karaçi isminin Çingenerlere sırf dış görünüşlerinden dolayı verildiği ortadadır.

Ol ak yüzinde yârûñ kara saçı
Sanasın Rûma gelmiş bir karacı

(*Edirneli Nazmî Divanı*, G.6275 - B.1)

Edirneli Nazmi bu beyitte sevdiğini Çingeneye benzetmiştir. Çingeneye benzetmesinin sebebi de sevgilinin saçının siyah olmasıdır. Daha önce de söylendiği gibi Çingenelerin en baskın fiziksel özellikleri tenlerinin esmer ve saçlarının siyah olmasıdır. Burada da sevgilinin beyaz yüzlü olup siyah saçlı olmasını şair Rum'a gelen bir Çingeneye benzetmekte ve Çingeneyi Karaçi olarak dile getirmektedir.

Enderunlu Fazıl'ın *Zenannâme* adlı eserinden aldığımız aşağıdaki beyitte Çingene kadınlarının esmerliğinden bahsedilmiştir.

Karadır rüy-ı zen-i Çingâne

Anda sîmîn olamaz cânâne

(*Zenannâme*, 121b - B.3)

Zenannâme'nin Çingene kadınların bahsedildiği bölümde dış görünüşlerine de yer veren şair yüzlerinin kara olduğunu söyler ve onlardan gümüş gibi beyaz tenli bir sevgili bulunamayacağını ekler. Esmerliği kara olarak nitelendiren şair, beyaz rengi de gümüşe benzetir. Çingene kadınların esmerliği, şairin Çingeneleri ötekileştirmeye iten bir sebep haline gelmiştir. Çünkü şair yüzü karadır diyerek ve Çingene kadınlardan sevgili olunmayacağını söyleyerek Çingenelere hakaret etmektedir.

Yine Enderunlu Fazıl'ın yazmış olduğu *Hûbannâme* adlı eserinden alınan aşağıdaki beyitte, Çingenelerin güzelliğinden ve yüzlerinin esmer oluşundan bahsedilmektedir.

Hoşcadır dilberi Çingânelerin

Yüzü esmerdir o cânânelerin

(*Hûbannâme*, B.10)

Hûbannâme adlı eserinde şair birçok ülkenin erkek güzellerinden bahsedip, onlar hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. Erkek Çingenelerden bahseden şair, onların güzelliğine vurgu yaparak yüzlerinin esmerliğine dokunmuştur. Şair *Zenannâme*'den alınan bir önceki beyitte, Çingene kadınlarının yüzünün kara olduğunu bu nedenle sevgili olunmayacağını söylemiş ve ötekileştirmişti. Burada ise tam tersi bir durum söz konusudur. Şair Çingene erkelerin güzelliğini anlatıp üstüne yüz renklerinin kara olarak değil de esmer olarak dile getirmiş ve bahsi geçen Çingeneler için iyi yorumda bulunmuştur. Bu da bahsedilen şeyin iyi

olmasıyla yapılan yorumunda eş değer nitelikte olmasını akıllara getirir. Demek ki şair istediği zaman herhangi bir şeyi bahane edip hakaret ettiği Çingeneleri, dilediği zaman da güzel yorumlara layık görebilmektedir.

Şair Enveri'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitte sevgili ile âşık ilişkisini görmekte ve Çingene burada sevgilinin siyah saçı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karaçı zülfi yârün yüz bulup vaslına sarkarken

Hasedden geldi anı pâre pâre eyledi şâne

(*Mürekkepçi Enveri Divanı*, G.244 - B.4)

Burada Çingeneyi daha önceden görmediğimiz bir şekilde görmekteyiz. Mecazi anlamda karşımıza çıkan Çingene, saçın siyah rengi ile bağdaştırılmış ve saç olarak karşımıza çıkmıştır. Şöyle ki; Çingene olan zülûf yani saç, sevgiliden yüz bulmuş ve sarkıntılık etmiştir. Tam vuslata erecek iken tarak yani rakip gelip kıskançlığından o saçı paramparça etmiştir. Burada sevgilinin saçı siyahtır fakat bunu dile getirmeyen şair siyah yerine karaçı diyerek saçın renginin siyah olduğunu Çingenelerin esmerliğinden yola çıkarak anlatmak istemiştir. Çok dolaylı yolla Çingenelerden bahsedilen bu beyitte aslında Çingenelerin esmerliği vurgulanmak istenmiş ve bu da sevgilinin saçına renk katmak için kullanılmıştır.

Sehî Divanı'ndan aldığımız aşağıdaki beyitte Çingene yine Karaçı ismiyle karşımıza çıkmakta ve yine bu ismin Çingenenin ten rengiyle ilişkilendirildiğini görmekteyiz.

Zülf-i siyehi gibi Sehî bir daîhi var mı

Bir yüzi kıra kıraçı çok başlu vü dil-bend

(*Sehî Divanı*, G.38 - B.6)

Şair Sehî bu beyitte kendini tecrit ederek siyah saçlı sevgili gibi başka sevgili daha var mıdır diyerek sevgiliyi övmüş ve sevgilinin saçlarının gönül bağlayan esmer bir Çingene olduğuna değinmiştir. Çingeneyi burada yine esmerliğiyle görmekteyiz. Yüzünün esmer ve saçının siyah olduğunu öven şair, böyle güzellikte bir sevgilinin olmayacağını söyler. Burada sevgili Çingene midir yoksa sevgilinin yüzünün esmer olmasından dolayı bir benzetme mi yapılmıştır tam belli değildir. Lakin Çingenelerin her anlamda esmer olmalarından dolayı

anılması, Çingenerin dış özelliklerinin yüzyıllardır herkes tarafından bilindiğinin ve kalıplaştığının bir göstergesidir.

Aşağıdaki beyitte Enderunlu Fazıl, Çingenerin dış görünüşünü, dilini ve yaşamlarını sürdürdüğü çadırı “kara” olarak nitelendirmiş ve yoksul olduklarına değinmiştir.

Dil kara çehre kara çerge kara
İki dünyası kara ol fuqarā

(*Zenannâme*, 121b - B.5)

Dış görünüşleri etrafında genellikle esmer yaradılışlı olduklarından bahsettiğimiz Çingeneri yine aynı şekilde bu beyitte de görmekteyiz. Fazıl, *Zenannâme* adlı eserinin Çingener adlı bölümünde Çingene kadınlarını anlatmış ve burada da yüzlerinin kara olduğunu söylemekle birlikte dillerinin, çadırlarının ve hatta iki dünyasının da kara olduğundan bahsetmiştir. Aslında burada kara ifadesi yüzlerinin esmer olması dışında mecazi anlamda kullanılmıştır. Çadırda kalmaları ve kendilerine ait bir dile sahip olmaları küçümsenmiş ve her iki dünyada da gün yüzü göremeyecekleri düşüncesi, şairi kara ifadesini kullanmaya itmıştır. Çünkü siyah renk kasvetli bir renktir. Açık ve net değildir. Enderunlu Fazıl, iç karartıcı ifadesine denk düşen kara kelimesini, Çingenerin esmer tenli olmalarından yola çıkarak onlara ait her şeyin kara olmasına yormuştur.

Çingene aşağıda göreceğimiz beyitte Kıpti ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Kıpti'nin çirkin bir yüze sahip olduğundan bahsedilmiştir.

Reva mı bunca mülki zabî ide bir kıpti-i bed-rû
Şeh-i devrân olan zerrîn efserden hüveydadır

(*Bosnalı Fâzıl Divanı*, G.85 - B.3)

Bosnalı Fâzıl, bu beyitte devrin padişahı ile Çingene'yi karşılaştırmış ve bir padişahın taktığı tacından belli olacağını söylemiştir. Şair padişah ile kıyas ettiği Çingene'yi kötü ithamlarla kullanmış ve bunca mülkün Çingener tarafından harcanıp ziyan edilmesini doğru bulmadığını dile getirmiştir. Çingenerin dış görünüşlerine genel bakış daha önceki beyitlerde de görüldüğü gibi çirkin bir yüze sahip olmaları ve esmer olmaları üzerinedir. Burada da dönemin padişahı yanında küçümsenmiş ve ötekileşmiş bir Çingene portesi çizildiğini

görmekteyiz. Osmanlı döneminde padişah ile aynı çizgide olmayan halk vardır. Bu çizginin sınırını da kimse sorgulamaz. Çünkü padişah cihan devletinin hâkimiyetine sahiptir. Bu beyitte de kimsenin padişahla denk olamayacağı bilindiği halde Çingene ile padişah kıyaslanarak amacın tamamen Çingenelere hakaret etmek olduğu anlaşılmaktadır.

Enderunlu Fazıl *Zenannâme* adlı eserinin Çingene başlığı altında, Çingene kadınları anlatırken onları bir de Çingene erkekleri ile kıyaslamış ve Çingene kadınların çirkin olduğunu söylemiştir.

Ba'zı gılmānı bulunur zībā

Bed olur zenneleri ser-tā-pā

(*Zenannâme*, 121b - B.4)

Çingenelerin arasında bazı yakışıklı erkeklerin bulunabileceğini söyleyen Fazıl, kadınlar için bu olasılığın olmadığını dile getirmiş ve baştan aşağı çirkin olduklarını söylemiştir. Çoğu Çingene kadının bakımsız olması, kendilerine özen göstermemesi gibi tartışmalar günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu açıdan yıllar önce Çingene kadınlarının çirkin olduğu izleniminin varlığı, onu şairlerin şiirlerinde kullanabilecekleri bir malzeme haline getirmiştir.

1.4 Çingenerin Göçebe Hayatı

Çingenerin çoğu yaşamlarını konar-göçer hayatla sürdürmektedir. Bugün dünyanın hemen hemen her yerinde Çingenerin varlığı hâkimdir. Günümüzde de sürekli yer değiştirdikleri, kışın başka yerde, yazın başka yerde yaşadıkları görülmektedir. Bu sürekli yer değiştirmelerinin, konar-göçer hayata sahip olmalarının altında birkaç sebep yatar. Bunun başlıca nedenleri; buldukları yerde aşağılanmaları ve sevilmemeleri, gezgin ruhlara sahip olmaları ve belirli bir mesleğe sahip olamadıklarından dolayı daha iyi bir yaşam sürebilecekleri bir yere gitmeleridir.

Çingenerin tamamı göçebe hayata sahip değildir. Bazıları yerleşik hayat düzenini oturtmuştur. Bazıları ise göçebelikten yerleşik hayat düzenine geçmiştir. Ahmet Talat Onay'ın ifadesine göre:

Ankara ve Yozgat'taki göçebe Çingenerin, göçebeliğe son verip yerleşik düzene geçmiş olmalarından sonra kendilerine verilen isim Abdaldır: Ankara ve Yozgat havalisinde "abdâl", göçebeliği terk etmiş Çingene mânâsı ifade eder. Davulcular, köçekler bunlardan yetişirlerdi (Kurnaz, 2009: 22).

Göçebelikten yerleşik hayata geçenlere kıyasla yerleşik hayatı tamamen benimseyen Çingeneri, yaşadıkları yer başlığı altında detaylı olarak göreceğiz. Burada sadece göçebe hayat süren Çingener ile yerleşik hayatı benimseyen Çingener arasındaki farklardan bahsedeceğiz. Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingener* adlı romanı, Çingenerin yaşamlarını, örf ve adetlerini, mesleklerini anlatması ve o dönem İstanbul'unda Çingenerin nasıl bir yere sahip olduğu konusu hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Özellikle Çingenerin göçebe hayatını ortaya koyarken, şehirli Çingenerin nasıl olduklarından, ikisi arasındaki farklardan ve kesişme noktalarından bahsederek hem Oba Çingenerini hem de Şehir Çingenerini yakından tanıma fırsatı da vermektedir. Göçebe hayat yaşayan Çingenerlere "oba" Çingeneri, yerleşik hayata geçen Çingenerlere ise "şehirli" Çingene denilmektedir. Bu iki Çingene grubunun temel özellikleri aynı olsada birçok yerde değişkenlik gösterir. Bazen bu durumun karıştırıldığı bile görülmektedir. *Çingener* romanının giriş kısmında, Ahmet Haşim'in 1928 yılına ait İkdâm gazetesinde kaleme aldığı *Çingene* başlıklı yazısında oba ile şehir Çingenerini birbirine karıştırdığından bahsedilmektedir. Haşim, çocukluk anılarını hatırlamak için gittiği Kâğıthane'de renkli şalvarlar giymiş bir oba Çingeneriyi anlatır:

Aslında Haşim'in Kâğıthane'nin eski manzaralarına duyduğu özlemi ifade etmek maksadı ile kaleme aldığı bu yazı Osman Cemal Kaygılı'nın bakışıyla başka bir manayı haiz olur. Kaygılı, Haşim'in muhayyilesinde kalan göçebe Çingene imajının doğru olmadığını söyleyerek bir tashihi yapar ve iki tip Çingene bulunduğunu, Haşim'in anlattıklarının oba Çingeneri değil de şehirli Çingener olduğunu ifade eder (Güldürmez, 2016: 129).

Bu karıştırılmaya nazaran aslında oba ve şehirli Çingenerler arasında farklar oldukça fazladır. Bu farklılıklardan dolayı birbirlerine düşman oldukları da bilinmektedir. Yine Çingenerlerin tam anlamıyla portesini çizen Kaygılı, romanında bu düşmanlık durumundan da bahsetmiştir. Romanın önemli karakterlerinden Çingene Etem'in bir gün Sulukule'den çalgıcıları getirip İrfan'la eğlenmesi ve bu çalgıcı takımından bir kızın İrfan'ın kulağına eğilerek ondan bir daha Etem'i getirmemesini istemesi; göçebe ve şehirli Çingenerlerin arasındaki duvarı gösterir. İrfan'da bunun nedenini sorar:

“- ... o da sizden değil mi?

- Allah etmeye... Biz nerede, o nerede? O yababın göçebe Çingenesi... Biz ise bunun burasında ev, bark sahabısı insanız...” (Kaygılı, 2019: 148).

Bu örnekle de net görülüyor ki göçebe ve şehirli Çingenerler arasında da farklar olduğu kadar bu farklılığa müsaitlik veren düşmanlıkta vardır. Roman boyunca göçebe ve şehirli Çingenerler arasındaki münakaşa okuyucuların ilgisini çekecek yöndedir. Çünkü çalışmamız boyunca Çingene olmayan insanların Çingenerleri ötekileştirmesinden ve düşmanlığından bahsederken aynı olayı Çingenerlerin Çingenerlere yapması dikkati çeken bir ayrıntıdır. Bu bakımdan şehirli ve göçebe durumları Çingenerlerinde ilişkisini bozmaktadır. Romanda Reha Bey ve Çakır Emine arasında geçen bir konuşmada bu göçebe ve şehirli durumu bir kez daha gözler önüne serilir:

“Emine surat asarak,

- Varsa, onları getirin buraya, onları toplayın başınıza, bizi ne getirdiniz boş yere buralara kadar?

- Onları da getiririz, ne var? Oturur yan yana kardeş kardeş muhabbet edersiniz!

- Allah etmeye, Allah göstermeye... Onlarla kardeş kardeş siz oturun muhabbet edin! - Kız, onlar size ne yaptı ki, bu kadar kızılıyorsunuz? Siz hep bir soydan gelme, hep bir babanın evladı değil misiniz?

- Afedersin sen onu, Reha Bey, biz cerbeced İstanbulluyuz... Onlar yabanî birer göçebe...” (Kaygılı, 2019: 210).

Türkiye’de de göçebe ve yerleşik Çingenerler arasında gerek dil gerekse yaşayış ve âdet bakımından da zamanla büyük farklar oluşmuştur. Göçebeler, kendilerine mahsus vasıfları ve dillerinin hususiyetlerini muhafaza ettikleri halde yerleşenler yerli halk ile karışmalarından dolayı dillerine Türkçe ve Rumca kelimeler girmiş hem de göçebe Çingene âdet ve yaşayışını terk etmişlerdir. Yerleşik Çingenerler göçebeler ile temastan çekindikleri gibi, onları cahil ve kaba bulurlar; buna mukabil göçebelerde onları hakir görerek aşağılayıcı bir şekilde “*kalp Çingene, kalpazan Çingene, reaya Çingenesi ve lakhos*” adları ile tanımlarlardı (Gökbilgin’den akt. Altınöz, 2005:35-36).

Göçebe Çingenerler ile şehirli Çingenerleri birbirinden ayıran en temel fark ise göçebe Çingenerlerin çadırda yaşamasıdır. Göçebe Çingenerler sürekli yer değiştirdiklerinden dolayı çadırlarda yaşamayı daha elverişli bulurlar. Bu çadırda kalma alışkanlığı, Çingenerleri diğer insanlardan farklı kılmakta ve onları toplumdan uzaklaştırmaktadır. Çingenerler çadırlarını

genellikle yaşadıkları şehrin kırsal kesimlerinde veya kenar mahallelerinde kurarlar ve ayrılma vakti gelene kadar orada yaşamayı sürdürürler. Göçebe Çingenerin kaldıkları çadıra çerge denilmektedir. Osmanlı edebiyatının toplumu yansıtan şiir ve nesirlerinde Çingener ve Çingenerin kaldığı çergelerden oldukça fazla bahsedilmiştir.

Osman Cemal Kaygılı'da kaleme almış olduğu *Çingener* romanında çadır hayatından bahsetmiştir: "Kaçtın ki, kapasın oradaki çalgıcı kızlardan da birkaçının gönülcüğünü! Haha! Yağma yok... Onlar benzemezler bizim çergelerin saf kızlarına... Onlar şehirlidir, onlar İstanbulludur." (Kaygılı, 2019:163).

Yukarıdaki beyitlerin birkaçında rastladığımız Gurbet ifadesinin Çingeneri temsil etmek için kullanılması, onların göçebe yaşam tarzlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü gurbet, vatanından uzak anlamına gelir ve buna paralel olarak Çingenerin de sürekli belirli bir yerde kalmayıp, her gittikleri yerde yabancılik çekmesi gurbette olduklarını göstermektedir. Bu sebeple birçok beyitte Çingene yerine Gurbet kelimesinin geçtiğini görmekteyiz. Şehirde yaşayan insanların kültürünü kendi yaşam biçimlerine harmanlayan şehirli Çingener ise kendilerine ait evlerde, apartmanlarda yaşar ve artık içinde bulunduğu toplumun insanlarına benzemeye başlar.

Divan edebiyatı beyitlerine de konuk olan Çingenerin göçebe hayatı genellikle çerge üzerinden anlatılmıştır. Çünkü Çingenelikte çerge göçebelik simgesidir.

Aşağıda farklı divanlardan alınan beyitlerde de göçebelik ve ona bağlı çerge hayatı yer almaktadır.

Kınnâb ile bağlar anı mânend-i süpürge
Çinganelerüñ çergeleri eñseri n'eyler

(*Tırsî Divanı*, G.58 - B.6)

Yukarıdaki beyit Tırsî'nin divanından alınmıştır. Şair Tırsî, divanında Çingenerin hayat tarzına çok kez değinmiş ve çerge denilen çadırlarda nasıl yaşadıklarını anlatmıştır. Bu beyitte Çingenerin göçebelğine çerge üzerinden bir gönderme yapılmıştır. Kınnap kenevir otundan meydana gelen kalın bir ipliktir. Şair, Çingenerin funda otunu kullanıp birbirine bağlaması sonucu meydana gelen süpürgeyi, kenevir otundan oluşan kınnap ipliği ile meydana gelmiş çadıra benzetmiştir. Bu kınnap ipi ile Çingenerin çergelerini kurması geçici bir yerleşke anlamına gelir. Çünkü geçici olmayan, devamlı duracak ve sağlam olan bir şeye çivi çakmak gerekir. Ama Çingener şairinde dediği gibi çivi çakmak yerine kınnap ile bağlamayı

tercih ederler. Çünkü Çingenerler sürekli yer değiştirir ve bu nedenle göçebe bir yaşamda çivi çakmanın gerekli olmadığını düşünürler.

Yine Tırsî'den aldığımız aşağıdaki beyitte, Çingenerlerin çadırı küçükbaş hayvanların çadırı ile özdeşleştirilmiş ve bu çadırların Çingenerler için önemli bir yere sahip olduğundan bahsedilmiştir.

Keçi mezâkına bakılsa çergedür ma'kûl

Velik çerge-i Çingan serâ yerin tutmaz

(*Tırsî Divanı*, G.88 - B.2)

Küçükbaş hayvanlar ağıllarda olduğu kadar çadırlarda da yaşar. Şair Tırsî, keçilerin zevkine göre en makul olan barınağın çadır olduğuna değinip, aynı durumun Çingenerler içinde geçerli olduğunu söyler. Çingenerlerin yaşamlarını sürdürdüğü çadırlarının, sarayın yerini tutmadığını söyleyerek dile getiren şair, Çingenerler için çadırın çok önemli olduğunu, barınmak için en kolay ve göçebelik için de en ideal bir yerleşim şekli olduğundan bahseder. Aynı zamanda Çingenerlerin kaldığı yer ile hayvanların kaldığı yeri eş değer görmek Çingenerlere yapılan bir hakarettir. Çadırda kalmak yüzyıllardır süregelen bir unsur olmuştur. Çingenerlerin çadır hayatından kopmamaları ve çadırsız yaşam sürememeleri, tarih boyunca çoğu insan tarafından garip karşılanmış ve eleştirilmiştir. Çünkü çoğu insan Çingenerlerin çadırda kalmalarını göçebeliğe değil de daha çok yoksul oluşlarına ve temiz olmayışlarına bağlamıştır.

Aşağıdaki beyitte Çingenerler için göçebe hayatının önemli parçası olan çadırdan bahsedilmiştir.

Üstüvâ-yı 'arş-ı şer'î istemez

Çingene çuldan kara çadır gerek

(*Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, G.60 - B.8)

Niyâzî-i Mısrî Çingenerlerin sağlam bir ulu göğün olmasını istemediği, onlar için çuldan yapılmış kara çadırın yeterli olacağını söylemiştir. Çul, keçi kılından yapılma, yere serilmek ve yahut çadır için kullanılan bir hayvan örtüsüdür. Çingenerlerin gözünün yükseklerde olmadığına değinen şair, insanlar için en temel şeylerden olan barınma ihtiyacının Çingene topluluğunda

çadır olduğunu söylemiş ve çadırlarının kara renginde olduğuna değinerek, Çingenerin ten renklerinin esmer olmasına da gönderme yapmıştır.

Hevâyî'nin *Nazîre Dîvânı* 'ndan aldığımız aşağıdaki beyitte şair, Çingenerin Timur imparatorluğu himayesinde olduğundan bahsetmiş ve Çingenerin artık o himayeden çıktıklarını “bir zamanlar” ifadesiyle anlatarak göç ettiklerine dikkat çekmek istemiştir.

Bir zemân biz dahî aylakçı-i tersane idik

Tahtaya dülger idik Timur'a Çingâne idik

(*Hevâyî'nin Nazîre Dîvânı*, B.731)

Hevâyî, bir zamanlar gemide temelli çalışan bir işçi ya da tahta yapımında usta olduğunu söylemiş, aynı zamanda Timur'a Çingene idik diyerek Timur İmparatorluğunun himayesinde bir Çingene olduğunu dile getirmiştir. Çingenerin batı ülkelerine kaçmak üzere göç etmelerinden önce Timur hükümdarlığında esir olduklarından daha evvel bahsedilmişti. Buradan hareketle şair Hevâyî, başta İmparator Timur'un himayesinde sürekli çalışan saraya bağlı bir Çingene olduğundan bahsetmiştir. Lakin sonra “bir zamanlar” ifadesini kullanarak artık bu durumun böyle olmadığını, ne kendisinin temel bir işi olduğunu ne de artık saraya bağlılığının kalmadığını Timur-Çingene ilişkisine bağlayarak açıklamıştır. Bazı metinlerde Çingenerin Timur himayesi altında oldukları ve daha sonraları oradan göç ederek göçebe hayatlarını başlattıkları yazılır. Burada da “bir zamanlar” diyerek göçebelik olayına ışık tutulduğunu görmekteyiz. Bu ışıkta, “bir zamanlar” ifadesiyle Çingenerin aslında temel bir işe sahip oldukları ancak göçebe hayatlarının başlamasına sebebiyet veren Timur'dan sonra hayatlarında hep bir şeylerin gelip geçici olduğundan bahsedilmiştir. Şair böylelikle bu beyitte Çingenerin göçebe hayatına dikkat çekmek istemiştir.

1.5 Çingenerin Meslekleri

Çingenerin kendilerine has meslekleri vardır. Diğer mesleklerden farklı meslek gruplarına sahiptirler. Çünkü topluma mal olmuş meslekler Çingener için tercih konusu bile olamamıştır. Bunun sebebi toplumdan sürekli dışlanmaları ve hor görülmesidir. Ayrıca sırf Çingene oldukları için iş başvurusunda sürekli ret cevabı aldıkları da bilinir. Çingelere olan bu bakış açısı onların ekonomik geçimlerini baltalamakta ve yaşamlarını başka bir şekilde geçinmeye itmektedir.

Görüldüğü üzere, etnik kimliklerinden kaynaklanan problemler, Çingenerin ekonomik faaliyetlerden dışlanmalarına neden olmaktadır. Bireylerin ait olduğu gruba yönelik önyargılar, formel iş alanlarında istihdamlarını etkilemekle kalmayıp, orta düzeyli enformel iş alanlarındaki faaliyetlerde de bir dizi sorunla karşılaşmalarına yol açmaktadır. Örneğin, yukarıda esnaf olmak isteyen görüşmeci gibi birçok Çingene vatandaş, grup kimliğinden dolayı, tüketicilerin kendilerini tercih etmeyecekleri kaygısıyla (bazıları önceki deneyimlerinden) bu isteklerini/amaçlarını gerçekleştirememektedir. Görüldüğü üzere, Çingene etnisitesi Çingenerlere yönelik çeşitli önyargıların oluşmasına ve onların ekonomik olarak dışlanmalarına neden olmaktadır. (Fırat ve Açıkgöz, 2020:16).

Çingener hep ötekileşmeye maruz kaldıkları ve göçebe bir hayat yaşadıkları için, her seferinde kendileri ile birlikte taşınabilecek meslekler edinmeye özen göstermişler ve bu şekilde geçimlerini sürdürmüşlerdir. Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingener* adlı romanında da meslekleri hakkında bir diyaloga yer verildiğini görmekteyiz:

Te görüyorsun bunları; zanaatları işleri, güçleri hepten başka. Bunların kimi te gördüğün gibi sepetçi, kimi demirci, kimi diyirmen, tarak tamiratçısı, kimi orakçı, kimi harmanacı, kimi falcı, kimi de ayıcı, maymuncu, şebekçi, kuklacı... (Kaygılı, 2019: 35).

Çingenerin edindiği mesleklerin çoğu zanaat işidir. Kendi çabalarıyla bir yere gelme, geçimlerini sağlama ve topluma yapacakları hizmetten dolayı toplumda bir yere ait olma fikri, Çingener ile bu zanaat işleri arasında vazgeçilmez bir bağ oluşturmuştur. Lakin her geçen gün gelişen bu dünyada bazı zanaatlara olan inaç önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu da Çingenerin hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzluğa en çok neden olan meslekler süpürgecilik ve elekçiliktir. Çünkü teknolojinin hız kazandığı bu dönemde artık el işi uğraşlar yavaşlamaya başlamıştır. Muhammet Fırat ile Reşat Açıkgöz, *Elâzığ'da Yaşayan Çingenerin Meslekleri* hakkında kaleme aldıkları bir makalede bu durumdan şu şekilde bahsetmişlerdir:

Elekçilik mesleğinin yakın zamana kadar geçerli olduğu ve bu mesleğin toplumsal konumlarını olumladığı, görüşmecilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Geçmişte atalarının mesleği olarak tanımladıkları elekçilik mesleği, geçim stratejisi yanında Çingeneliğin tanımlayıcı özelliklerini de barındırmaktaydı. Geçmişte Çingene meslekleri sadece geçim stratejisi değil, toplumsal statülerine artı değer olarak yansıyan bir özellik niteliğindedir. Sonuçta icra ettikleri meslekleri, güvence, ücret gibi sadece ekonomik getiri bağlamında değil, mevcut toplumsal konumlarıyla da değerlendirilebilir. Ayrıca, zanaat üzerinden kazanılan toplumsal kimlik (bize

elekçi derlerdi), Çingenerin toplumsal uyumunu daha da kolaylaştırmıştır, denilebilir. Elekçiliğe duyulan ihtiyacın azalması, Çingenerde geçim sıkıntılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Fırat ve Açıkgöz, 2020: 10).

Elekçilik mesleği Çingenerin geçimlerini sürdürebilmeleri için önemli olmasının yanı sıra topluma mal olmaları açısından da çok büyük bir önem teşkil eder. Bunun ifade edildiği bu makalede teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu mesleğin de gerilemeye başladığından söz edildiği görülür:

Yeni üretim sistemlerinin etkisiyle kendilerine özgü mesleklerinin yok oluşu, Çingenerin yaşamlarını sadece ekonomik olarak değil, sosyal ve kültürel anlamda da olumsuz etkilemektedir. Görüldüğü üzere, sosyal güvenceden yoksun ve günü kurtarmaya dayalı iş olanaklarına mecbur kalan Çingenerin yaşadığı bu sıkıntılar, teknolojik dönüşümlerle birlikte kademeli olarak ortaya çıkmıştır (Fırat ve Açıkgöz, 2020: 11).

Bu durum süpürgecilik mesleği içinde geçerlidir. Topluma ait olma çabası Çingenerin zanaat işleri ile uğraşmaktan geçer. Ancak gelişen dünya ile birlikte Çingenerin zaman içerisinde bu mesleki uğraşlardan mahrum kalmaya başladıkları görülmüştür. Bazı Çingenerler ise göçebe Çingenerin edindiği meslekleri yapmamış, memurluk gibi daha temeli olan meslekleri tercih etmeye özen göstermişlerdir. Memur olan Çingenerde kendilerini Çingencilikten soyutlamışlardır. Bu konuya da değinen Muhammet Fırat ve Reşat Açıkgöz, görüşme yaptığı Çingenerlerden de bu durumu tasdikler nitelikte yorumlar almıştır:

Çingenerler arasında az da olsa öğretmen, avukat vb. mesleğe sahip olanların olduğu, ancak bu kişilerin de mesleğe sahip olur olmaz mahalleden taşındıkları ve diğer Çingenerlerle irtibatlarını kestikleri, görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir (Fırat ve Açıkgöz, 2020: 13).

Zira Çingenerin dışlanmamak, ötekileştirilmemek ve türlü etiketlere maruz kalmamak için kimliklerini gizleyip toplumsal yaşama dâhil olma çabaları bunu anlatır niteliktedir. Olumsuz şekilde inşa edilen Çingene kategorisi, Çingenerler tarafından sahiplenilmeyen bir duruma bürünmektedir (İlhan ve Fırat, 2017: 269).

Çalışmamızda, Osmanlı edebiyatının şiirlerine konuk olan Çingenerin yaptığı meslekleri göreceğiz. Bunlar; ayı ve maymun oynaticılığı, falcılık, eşek alım satımı, demircilik, elekçilik, süpürgecilik ve çalgıcılıktır. İlk vereceğimiz ve beyitlerle pekiştireceğimiz meslek ayı ve maymun oynaticılığıdır.

1.5.1 Ayı Ve Maymun Oynaticılığı

Ayı oynaticılığı, tarihi Doğu Roma'ya uzanan ve Çingene mesleği olarak bilinen bir meslektir. Yine aynı amaca hizmet eden maymun oynaticılığı da Osmanlı zamanında Çingenerin kolay para kazanma yollarından biri olmuştur. Ayı oynaticılığı; burnuna halka takılan ayı ile Çingenenin elinde tef çalmasıyla ayının oynamaya başlayıp Çingenenin de bu eğlence sonucunda para kazanmasıyla oluşan bir meslektir. Halk arasında ‘ ne bakıyorsun?

Ayı mı oynuyor?’’ sözü de buradan gelmektedir. Evliya Çelebi, *Seyehatnâmesi’nde*, ayı oynatanların çoğunlukla Çingener olduğunu belirtmekte ve İstanbul sokaklarında yaygın olan bu işin görselini okuyuculara resmetmektedir:

Bunlar pirsiz kıptilerdir. Hepsi Sultan Balat Şah Mahallesi'nde otururlar. Bu esnaf avcıbaşılara mensup olduklarından birlikte alay gösterdiler. Neferat 70 adet. Karyağdı, Avara, Duracak, Binbereket, Yazıoğlu, Sürüoğlu, Hayvanoğlu adlı Çingener ayılarını çatal zincirler ile sürükleyerek çekip ellerinde sopaları ve defleriyle geçerken kahice ayılarına,

Kalk-a beri ya vasil,
Ye necisden bir Jasıl,
Seni dağda duttular,
Âdem diye oynattılar,
Kur yayını divana,
Bahça'da dolap döner,
Sen de döne görsünler.

diye bu anlamsız boş sözlerle Alayköşkü dibinde her bir vasılcı birer türlü şakalar ederek geçerler (Kahraman ve Dağlı,2003:521).

Ayı oynatıcılığının yanı sıra maymunların da çok farklı şekillerde kullanıldığı tarihi kaynaklarda yazar. Osmanlı döneminde, insana kolay adapte olabilen maymunlardan yardım alınması, sarayda hizmetli olarak kullanılması ve Çingenerin maymunları ticari amaçla sürekli beraberinde gezdirmesi, maymunların toplumda artık yer edindiğini gösterir. Maymunların bu var oluşu, toplumun öteki yüzü olan Çingener için bir fırsattır. Çingener maymunları ayı gibi eğlence amaçlı kullanmışlar ve böylelikle maymun oynatıcılığı da Çingener için bir meslek haline gelmiştir. İşte bu iki hayvanın eğlendirilmesi Osmanlı dönemindeki Çingener tarafından yaygınlık kazanmış ve bu işin ticarete dönmesiyle ün yapmıştır. Osmanlı dönemi Çingeneri ile ilgili şiir ve metinlerde de bu durumdan çokça bahsedilmiştir.

Ayı oynatıcılığına ait vereceğimiz ilk örnek Enderûnlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk* adlı eserinden aldığımız aşağıdaki beyitlerdir.

Bir kaval sokmuş efendim belde
Geldi ol dâ'ireye def elde

Hemân ol ayu gibi Çengâne
“Hey ağalar” diyerek yâr

Başladı kâre bed-âvâze ile
Ayu oynattı o âğâze ile

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.156/158)

Çingene düğünü ile ilgili olan bu kısım da Çingenenin eğlence yerine ayı getirip oynatmasından bahseden şair bunu betimleyerek anlatmış ve okuyucuların gözünde canlanmasını sağlamıştır. Çingenenin kaval ile gelmesi ve ayı oynatmanın vazgeçilmez bir parçası olan tefi eline alması ile ayı oynatmaya başlamasını anlatan şair, klasik Çingene düğününü görmemizi sağlamış ve ayı oynatmanın düğünlerin tuzu biberi olduğunu bize yansıtmıştır.

Çingenelerin maymun oynatma geleneğinin kaleme döküldüğü ilk beyit Şair Tırsî'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyittir. Burada şair kendisini tecrit ederek, sanki başkasına sesleniyor havasını yaratmaktadır. Anlatmak istediği de Çingenelerin maymunla gösteri yapmasını ve geçmişte yaygın olan maymun oynaticılığının Çingenelerle olan güçlü bağlantısını göstermektir.

Çinganeye açdurma ağız hâneñ önünde
Tırsî gelür ise saña maymun ü şebeksüz

(*Tırsî Divanı*, G.83 - B.11)

Şair Tırsî, burada kendisini şirden soyutlayarak sanki karşısında biri varmışçasına tavsiye verir. Bu tavsiyesi, eğer Çingenenin hane önüne maymunsuz geldiğini görürse ona ağız açtırmamasına dayalı bir tavsiyedir. Şair “şebek” kelimesini kullanarak maymun ifadesini güçlendirmiştir. Çingenelerin maymun oynatma kültürüne dikkat çeken şair böylece onlarsız kapısının önüne gelen Çingenenin ağız açmamasını gerektiğini söyleyerek eğlencenin yerini konuşarak doldurulamayacağına inanmıştır.

Defter-i Aşk'tan aldığımız aşağıdaki beyitlerde Enderunlu Fazıl'ın Haydarpaşa'ya gezmeye gittiğini görmekteyiz. Şair, bir Çingeneyi maymunla gezerken betimleyerek, Çingenerin maymun oynatarak para kazanmalarını bir kez daha görmemizi sağlamaktadır.

Bir gün aḥbâb-ile oldum hem-pâ
Seyr için 'âzim-i ḥaydar-paşa

Bir de bir kıptî-yi mâr-sîmâ
Hey'eti gûl-yabânî-âsâ

Bıyığın itmiş o 'ifrît-etvâr
Anın ardındaki meymûne yular

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.153/155)

Enderunlu Fazıl'ın kendi ağzından anlatıla geldiği bu beyitlerde, Haydarpaşa'ya gezmeye gittiği ve ardından dış görünüşünü kötüleyerek anlattığı Çingenenin arkasında maymun gezdirdiğini söyler. Şairin son beyitte kötü görünümlü Çingenenin ve yularına takılı maymunun olduğunu söyleyerek, Çingenerin maymun oynatma geleneğinin olduğuna bir kez daha tanıklık etmemizi sağlar. İkinci ve üçüncü beyitler, şairin Çingeneyi en ağır suçlamalarla aşağıladığı ve küçümsediği gerekçesiyle hakaret başlığı altında bir kez daha incelenmiştir. Enderunlu Fazıl bu beyitleri kaleme alarak, o dönem Çingene portresinin halk tarafından nasıl görüldüğünü anlatmış ve geleneksel maymun oyunu ile Çingener arasındaki yakın ilişkiyi göstermiştir.

Yenişehirli Avni'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitte; Çingene hor görülmüş ve maymunundan bahsederek Çingene-maymun ilişkisini bir kez daha görmemiz sağlanmıştır.

Cins-i Çingânede insân bulunur kim yaraşur
Baht-i meymûnına reşk itse benüm gibi zalâm

(*Yenişehirli Avni Divanı*, K.30 - B.79)

Şair Avni, Sâmişpaşazâde Necîb Paşa'yı övdüğü bu kasidede kendisini kötü duruma düşürecek olan yukarıdaki beyite yer verir. Şair burada Çingenede bile insanlık bulunurken, kendisinin talihsizliğine de değinerek Çingenenin maymununu bile kıskandığını dile getirir.

Çingenede bile insanlık var diyerek bahsetmesi, Çingeneleri ötekileştirdiğini gösterir. Daha sonra Çingenenin maymununu kıskanacak kadar bahtsız olduğunu söyleyen şair, içinde bulunduğu durumun sıkıntılı olduğu hissini okuyuculara yansıtır. Burada bizi ilgilendiren kısım, Çingenenin maymunundan bahsederek, Çingenelerin yanlarında sürekli maymun gezdirip eğlendirmesini ve bu sayede para kazanmasını bu beyit sayesinde bir kez daha görmüş olmamızdır.

Enderunlu Fazıl'ın *Hûbannâme* adlı eserinden aldığımız aşağıdaki beyitte, hakarete uğrayan ve ayı oynatan bir Çingene ile karşılaşmaktayız.

Zâhir oldukda hat-ı meymûnu

Ayu oynatmağa başlar hûbu

(*Hûbannâme*, 20a – B.3)

Fazıl bu beyitte ilk olarak Çingenenin dış görünüşüne değinir. Yüzünün kutlu olduğundan bahseden şair devamında da Çingenenin ayı oynatmaya başladığından söz eder. Çingenelerin ayı oynatarak ün kazandıklarını, gerçekten de bunu bir meslek haline getirdiklerini ve bu hayvan ile anılmaya başladıklarını göstermektedir. Enderunlu Fazıl'ın 18. Yüzyılda yaşadığını öne sürerek ve şairin etrafında gördüğü olayları kalemine dökme işini şiir geleneğine uydurursak, o zamanlar da Çingenelerin ayı oynatıcılığı işiyle çok meşgul olduklarını ve bu sayede geçimlerini sürdürdüklerini söyleyebiliriz.

1.5.2 Falcılık

Çingenelerin bir diğer mesleki uğraşı falcılıktır. Özellikle Çingene kadınlara özgü olan bu meslek günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Çingene erkekleri başka uğraşlar ile meşgulken kadınlar da boş durmamak adına falcılığa başvurmuştur. İstek üzerine fal baktıranlar var iken bazen de Çingenelerin ısrarları üzerine fal baktıranlar vardır. Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* adlı romanında Çingene hayatını merak eden ve bizzat onların yanına gidip bu hayata ortak olan İrfan'ın sürekli falcı kadınların ısrarlarına dayanamayıp fal baktırdığı görülür: “Önce hiç karşılık vermeden yürümek istedim; fakat ben tam onların önüne gelince genci kalktı, yanıma sokuldu. Adeta yakama yapışırçasına, “Bakalım,” dedi, “ bu avşam senin falına; zere var senin bir derdin ki, elinde kemane, avşamüzeri büyle tek başına dolaşırsın dağı bayırı!” (Kaygılı, 2019:112).

Falcılık Çingener ile özdeşleşmiştir. Bugün fal bakanların yarısından çoğu Çingene kesimden oluşur. Bu durumun bilinirliği yüzyıllar öncesine dayanır ki Osmanlı şiir ve metinlerde falcılık yapan Çingenerden çokça söz edildiği görülmektedir. *İstanbul Koçu Ansiklopedisi*'nde Afitâb kelimesi için şu şekilde bahsedilir:

Abdül-Hamid devrinde İstanbul'un namılı falcılarından bir Çingene karısıdır; Abdülâziz'in son günlerinde ki o zaman Afitâb genç ve dilber bir kadıymış, Şehzade Abdülhamid'i Kâğıd-hane çayırında bir tenezzühü sırasında falına bakmış: "Üç ay sonra tahta çıkacaksınız" demiş, dediği gibi de olmuş, üç ay sonra, Abdülâziz, arkasından Sultan Murad tahttan indirilip Abdülhamid padişah olmuş (Koçu, 1958: 227).

Yine Ahmet Talat Onay'ın *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğünde*, Eski Türk Edebiyatı mazmunlarına yer verirken bunlardan biri de falcılık ile ilgili olan esmâ çekmektir. Bu falcılık türünün uğraşı özellikle Çingene kadınlarına aittir. Bu durumdan bahseden Ahmet Talat Onay, farklı yüzyıllara ait çeşitli kaynaklarda, Çingenerin falcılık ile alakalı içeriğinin değişmediğini okuyuculara göstermiş olur:

Büyük inkılâba kadar kendilerine sihir veya büyü yaptıkları süsünü veren şarlatanlar ve bunlara inanan insanlar pek çoktu. Cahil köy imanından, yobaz medrese softasına ve taharetiz dervişe kadar pek çok kurnazlar zavallı cahil halkı muska, esmâ, vefk, büyü, efsûn vesaire yazıp yapacaklarından bahisle dolandırıcıydı. Gerçek din adamları bunların dışındadır. Bir vakitler İstanbul'un Nuruosmaniye civarındaki bu kabil serseri Arapların, ilmiye kisvesinde cahillerin -içi bilhassa kadın müşterilerle dolu- dükkânları meşhurdur. Buralarda ne aile faciaları olmazdı? Asıl ağlanacak cihet, böyle işlere Çingene karılarının da karışması, fal açması, suya bakması, bakla atması ve tütsü yapması idi. Hepsinin başında "esma çekmek" gelirdi (Kurnaz, 2009: 175).

Burada Ahmet Talat esma çekmenin kötü işler için kullanıldığına, büyü ve sihir gibi yanlış amaçlarda yüzdüğüne ve işin asıl kötü yanı ise Çingene kadınların da bu işlere karışarak kelimenin tam anlamıyla fal boyutuna taşındığını söyler. Çünkü Çingene kadınlarının genellikle tüm uğraşı fal üzerinedir. Esmâ çekmenin de Çingene kadınları tarafından öğrenilip falcılık niyetine kullanılmış olması kötü gidişatın daha da ileriye taşınmasına sebep olmuştur.

Bu konu başlığı altında ilk vereceğimiz beyit Şair Tırsî'ye aittir. Tırsî, divanında Çingenerden oldukça fazla bahsetmiş ve onların falcılık ile ilgili ilişkisine değinmeden geçememiştir.

Pirinç ü mercimekle bakla fâlî kimse açmış mı

Gel ey Çingane söyle bakladan meşhûr gördüñ mi

(*Tırsî Divanı*, K.2 - B.25)

Yüz falı, tarot, bakla falı, kahve falı, el falı, iskambil falı gibi çeşitli fal türleri vardır. Çingener bu fal türlerin hepsine hâkimdir lakin en çok kullandıkları fal türü bakla falıdır. Yukarıdaki beyitte de mercimek ya da pirincin bakla falının yanından geçemeyeceğini ve en

iyisinin bakla falı olduğu söylenmiştir. Bakliyat ürünlerinden fal bakmanın çeşitliliği fazladır ama en çok bakla falının adı geçmesi ve daha geçerliliğinin olduğu söylenmesi onu meşhur kılmıştır. Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* adlı romanında da çeşitli fal türlerinden söz edilmiş ve en sonunda bu çeşitli fal türlerinden bakla falında karar kılınmıştır:

“Ha tutun birer niyet de açayım size birer maydanozlu fal!”

“Biz maydanozlu istemeyiz!”

“Ebegömeçli açayım!”

“Ebegömeçli de istemeyiz!”

“Neli istersiniz ya civan beylerim?”

“Biz karanfilli isteriz!”

“Hay kokasınız karanfil gibi. Anlaşılan sizin karanfil gibi birer esmer sevgiliniz var. Allah artırsın muhabbetinizi; ille velakin açayım size birer fal da okuyayım kalpçiklerinizi!”

“Peki, aç bakalım!”

Hemen elindeki bakla çıkını açıp önümüze uzatarak:

“Atın birer metelik içine!” (Kaygılı, 2019: 21).

Aşağıdaki beyitte Çingenenin baktığı faldan rakibin uğursuz olduğu, bahtının ise iyi olmadığı söylenmiştir. Yani âşık, rakibin kötü bir geleceğe ait olacağını Çingenenin baktığı fal ile ispatlamak istemiştir. Bu da falcılığa olan inancın güçlü olduğunun bir kanıtıdır. Çünkü anlatılmak istenen geleceğe dayalı ise falcılık önemli rol oynamaktadır.

Tâli‘i nahs imiş agyâr-i bed-ahter şûmuñ

Kûçe kûçe yed-i Çingânede fâlî okunur

(*Antepli Aynî Divanı*, G.50 - B.6)

Rakip, divan edebiyatında sevilmeyen, istenmeyen ve kötü isimler ile anılan biri olmuştur. Sevgili ile âşık arasında hep engel gibi görünen rakibe şair hep kötü isimler takmış ve onu hep aradan kaldırmak istemiştir. Yukarıdaki beyitte de Antepli Aynî rakibin uğursuz biri olduğunu, bahtsız bir geleceğe sahip olduğunu ve bunu Çingenelerin baktığı faldan bildiğini söylemiştir. Fal demek geleceğe ait iyi ya da kötü havadisler vermek demektir. Burada da rakip istenmeyen biri olduğu için geleceğinin pek parlak olmadığı söylenmiş ve bunun Çingenelerin her sokakta fal bakması sonucu elde edildiği vurgulanmıştır. Yine Çingene ve fal ilişkisi bariz bir şekilde ortadadır. Bir yerde fal varsa orada mutlaka Çingenenin olması gerektiğini şairler şiirlerinde göstermiştir.

Aşağıdaki beyitte Çingene ile fal arasındaki ilişkiyi net olarak görebilmekteyiz.

Karaca Tag ulusu Kara Haydar-i Remmâl

Murâd idinmiş işitdüm Livâ-yi Çingânı

(*Yahyâ Beğ Dîvânı*, K.5 - B.50)

Karaca dağ ulusunun, Falcı Kara Haydar'ı Çingene sancağına beylik yapmak istediğini işiten Taşlıcalı Yahya bunu divanında dile getirmiştir. Falcı olan Kara Haydar'ın Çingene sancağına beylik yapmak istemesi onunda bir Çingene olabileceğini akıllara getirir. Daha önceki beyitlerde Çingenerin esmerliğinin kara olarak bahsedildiğinden söz edilmişti. Burada da Haydar'a kara denilmesi ve falcı olması, üstüne Çingene sancağını istemesi, Çingene olduğunu kuvvetlendirmiştir. Ayrıca Kara Haydar'ın, Kanuni Sultan Süleyman döneminde falcılık yaptığı da bilinen bir gerçektir. Yani fal ile Çingenelik arasındaki ilişkiyi bu beyitte de açıkça görebilmekteyiz.

1.5.3 Eşek Alıp Satmaları

Çingenelere ait bir diğer meslek eşekçiliktir. Eşek alım satımı Çingenerde oldukça yaygındır. Konar-göçer hayata sahip olmanın gerektirdiği şartlardan biride eşek alıp satmalarıdır. Hatta Çingenerin eşek alıp satmaları ve geçimlerini bu şekilde kazanmaları üzerine Hüsam-ı Sahrâvî'nin yazmış olduğu *Har-nâme* adlı mesnevisi, Kanuni devri İstanbul'unda Çingeneri ve Çingene kültürünü okuyuculara sunan en iyi latifeler bütünüdür. İlk vereceğimiz örnek bu mesneviye aittir. Mesnevide Çingenerin geçim kaynağının eşekçilik olduğu söylenir.

Dunyâ içinde olalı har dagal

Çingene-yile geçinir ol bagal

Karaçılar anın-la eyler kazanç

Bulur olar rûy-ı siyeh dürlü renc

(*Harnâme*, 26a - B.3/4)

Dünya içinde her hileci eşeğin, Çingene ile geçindiğini söyleyen şair, Çingene ve eşekçiliğin yakından ilişkisini bu şekilde vurgulamıştır. Hileci ifadesi, alım satım esnasında Çingenerin alıcıya kötü eşek vermesi ya da fazla para almasını anlatmak için kullanılmıştır. Yine Çingene ismini karaçi olarak gördüğümüz yukarıdaki beyitte Çingenerin kazancını eşek ile elde ettiği ve türlü sıkıntılar çektiği söylenmiştir. Yine beyitte “rûy-ı siyeh” diyerek

Çingeneler için kara yüzlü ifadesi kullanılmıştır. Görünen o ki Çingenelerin esmerliği hemen hemen her eserde kara olarak ifade edilmiş ve eşekçilik yaptıklarına ait söylenimler asırlardır var olduğu için artık Çingeneler için meslek haline gelmiştir.

Divanında Çingene hayatını tüm detaylarıyla anlatan Tırsî, bu beytinde de eşekçilik yaptıklarına dair ayrıntıyı okuyuculara sunmuştur.

Kendüye san'at eyledi Çingane karısı

Lonca yerinde kancık eşekler alur satar

(*Tırsî Divanı*, G.55 - B.3)

Şair Tırsî, bu beyiti aldığımız gazelinde Çingene kadının türlü türlü alım satımlarından bahsederken üçüncü beytinde bu alım-satımlara eşekçiliği de eklemiştir. Çingenenin bir süre sonra eşek satmaya alıştığını söyleyen şair, bunu Çingene yerleşim yerlerinden biri olan Lonca'da yaptığını da belirtmiştir. Bu beyitte de Çingenelerin eşek alım satım işini meslek haline getirdiğini görebilmekteyiz.

1.5.4 Demircilik

Bir sonraki açıklayacağımız meslek demirciliktir. Özellikle şehir hayatına adapte olmuş, şehirli Çingeneler tarafından yapılan bu meslek onların hayatlarını sürdürmede çok önemli bir yere sahiptir. Bu düşüncüyü tasdikleyecek bir ifade Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* adlı romanında görülür: "Hayatın diğer kollarında kendini gösteren ayırım, oba ve şehir Çingenelerinin mesleklerinde de gözlenir; yerleşik olanlar demircilikle meşgul olurken, çadırda yaşayan Çingenelerin ilgilendikleri işlerden biri de sepetçiliktir."(Kaygılı, 2019: 122). Osmanlı döneminde de Çingenelerin demircilik ile uğraştığı tarihi kayıtlara geçmiştir:

Çingeneler demircilik zanaatında oldukça mahirdiler. Süleymaniye Camii'nin inşaatı müddetince (1550-1557) "seng-tıraş" kalemlerinin ve iskeleler için gerekli olan çivilerin Çingene Derviş tarafından imal edilip onarıldığı bu inşaatın şantiye defterlerindeki muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır (Barkan, 1972: 134).

Yine Osmanlı döneminde demircilik mesleği ile uğraşanların çoğu Çingenelerden oluşup kaynaklarda da Çingenelerin her zaman geçtiği tespit edilmiştir: "1565 tarihli İzvornik Beyine gönderilen hükümden öğrenildiğine göre; yapılacak gemiler için gerekli olan demirin Samakov'dan gelmesini beklemeyip, oralardan alınan demirin Çingenelere kestirildiği bilinmektedir." (Altınöz, 2005: 238).

Nihat Engin'in Osmanlı dönemindeki köleleri anlattığı *Osmanlı Devletinde Kölelik* adlı çalışmasında Çingenelerin demircilikle uğraştığını dile getirmiş ve bunun üzerine de İsmail

Altınöz Osmanlı dönemi Çingeneri üzerine yapmış olduğu çalışmasında, Nihat Engin'in anlattıklarını destekler nitelikte açıklamaya yer vermiştir:

Macar bukağılarını, kalelerde bulunan Çingenerle demircilerin yaptıkları belirtilmektedir. Buna paralel olarak “Çinçer” yahut “Çinger”, bazen de “çinzer” adı altında iki ayrı çeşit kelepçe; yani ele ve boyuna mahsus çinçer veya çinger adında kelepçeler bulunmaktadır (Engin, 1998: 82). “Muhtemelen bu kelepçeler Çingener tarafından yapıldığından dolayı bu isimlerle anılmaya başlamışlardır.” (Altınöz, 2005: 238). Demircilik mesleğinin Çingenerle bu şekilde uyumluluğu sadece metinlerde değil Osmanlı edebiyatı şiirlerinde de görülmüştür. Şairler daha önceki beyitler gibi bazı olaylara tanık olmaları sonucunda bu meslekten bahsetmişler ve bahsederken de Çingeneri dile getirmekten geri kalmamışlardır.

Bu meslekle ilgili aşağıda göreceğimiz ilk beyit Hevâyî'nin divanından alınmıştır. Aşığın sevgiliye olan söylemleri arasında çivi, çekiç ve Çingene ilişkisi görülür.

Kirpiklerin misâli enser kesilmedi hiç

Gamzen çekiçlerini Çingâneler de bilmez

(*Hevâyî Divanı*, G.60 - B.4)

“Beyitte geçen “enser” kelimesinin Edirne ağzında ki karşılığı çividir.” (Kalay, 1998: 261). Âşık sevgilinin kirpiklerini çiviye yan bakışını da çekice benzetmiştir. Divan edebiyatında bilindiği üzere sevgili aşığa çok fazla yüz vermez. Burada da bu sebeple sevgilinin bakışları çivi ve çekiç gibi sert tasvir edilmiştir. Bunun böyle olmasını Çingenerin bile bilemeyeceğini söyleyen şair, Çingenerin demircilik mesleğine gönderme yapmış olur. Çünkü demircilik mesleğinin olmazsa olmaz malzemeleri çekiç ve çividir. Şair âşık-sevgili ilişkisini, sevgilinin yüz vermeyişini bu şekilde anlatmış ve Çingene mesleğini vurgulamak istemiştir. Aynı zaman da sevgilinin vurdumduymaz olması, aşığın aşkıdan habersiz olması buradaki beyitte “Çingenerde bilmez” ifadesiyle özdeşleşmiş ve sevgilinin bir Çingene olma ihtimalini güçlendirmiştir.

Çingenerin demircilik mesleği ile ilgili beyitlerin başında, Tırsî'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyit gelmektedir. Burada Çingenerin yoksulluğuna değinip aynı zamanda mesleki uğraşı olan demircilikten söz edildiğini görmekteyiz.

Kurı etmekle tutar rûzeyi Çingane leziz

Acı kuvvetle urur tîşeyi sindâna lezîz

(*Tırsî Divanı*, G.42 - B.1)

Çingenelerin yaşam şartlarının zor olması, hayatlarını güç bir şekilde devam ettirmeleri yoksul bir hayata sahip olduklarını gösterir. Bu yoksulluk Çingeneleri tanımamız açısından önemli bir ayrıntı olup burada üstünde duracağımız konu demirciliktir. Beyitte Çingenelerin yoksulluktan sadece kuru bir ekmekle oruç tuttukları ve bunun üzerine güç-kuvvet gerektiren demirciliği de usanmadan yaptıkları görülmektedir. Beyitte geçen sindân kelimesinin anlamı örstür. Örs, demircilerin maden veya metalleri dövme için kullandığı malzemedir. Açlık çeken Çingenenin acı bir kuvvetle yani hali olmadan zorunlu bir şekilde baltayı örse vurması, o Çingenenin demircilik yaptığının ve hayatını bu şekilde geçindirdiğinin göstergesidir. Açlık çeken bir Çingenenin zorlu bir iş olan demirciliği yapması zorlu geçen hayatlarının da bir yansımasıdır. Çünkü demircilik güç ve kuvvet isteyen bir iştir. Aç olan bir insanın yapabileceği bir iş olmamakla birlikte güç gerektiren ve herkesin de bu sebeple tercih etmediği bir iştir. Ama demircilik toplumdan dışlanmış ve geçimini sürdürmek için tercih şansı olmayan Çingeneler için adeta bir meslek halindedir. Bu beyitten de anlaşılacağı üzere demircilik mesleği, her ne kadar zorlu bir işte olsa, Çingeneler için hayatta kalmaktan daha zor olmamıştır.

Aşağıda, Refî‘-i Kâlâyî’nin Çingene ıstılahlarını kullanarak inşa ettiği tercî‘-i bendinden bir musammat verilmiştir. Refî‘-i Kâlâyî’nin divanında sadece tercî‘-i bentte değil hemen hemen her türde Çingeneleere ait bir anlatım mevcuttur. Çingeneleere ait sosyal hayatta ne varsa bu divanda da hepsine rastlamak mümkündür.

Merhabâ ey kıbtiyân alayının ser-mihteri
 Âferîn ey zümre-i çârûbiyânîñ ekberi
 Sen bu lâfiñ ile eslâfiñda baglarsın peri
 Kim usûl ile çevirdiñ tabl-i çarha çenberi
 Şimdi sâhib-dâ’ire bî-perdesin açık deri
 İtmesin ‘arz-i şecâ’at saña gayrı ser-çeri
 İşte meydân var ise kâm almayan gelsin beri
 Şöyle hırslı pehlivânsın görmemiş arkañ yeri
 Tîg-i ters-meymûnîñi as çergeye şimdengeri
 Kurd kapanına düşürdüñ sen niçe ayıları
 Habbezâ Ayvansarây ikliminiñ gürbüz eri
 Saña hem-deng olamaz her çergeniñ âhengeri

(*Refî‘-i Kâlâyî Dîvânı*, Ms. 8)

Çingeneleere ithafen yazılmış yukarıdaki musammatda bizim ilgileneceğimiz kısım demirciliktir. Çingene alayını öven Refî‘-i Kâlâyî, onların, buldukları yer olan Ayvansarây’ın gücü olduğunu söylemiş ve hiç kimsenin demircilikte Çingeneleere denk gelemeyeceğini, bu meslekte tek olduklarını söylemiştir. Çerge, Çingeneleerin kaldığı, derme çatma olan çadırın ismidir. Her çadırda en az bir demircinin olmasını “her çergenin âhengeri” diyerek ifade eden şair, Çingeneleerde demircilik mesleğinin ne kadar yaygınlıkta olduğunu bize göstermiş ve demirciliği Çingeneleerden başka hiç kimsenin yapamayacağını söyleyerek Çingeneleerin demircilik işinde ne kadar üstün bir hal aldıklarını vurgulamak istemiştir. Beş musammattan oluşan bu tercî‘-i bentte şair son iki satırı redif olarak kullanmıştır. Her musammatin sonunda tekrarlanan bu iki satır, demircilik mesleğinin ve kaldıkları Ayvansaray’ın artık Çingeneleer için birer kalıp olduğunu ve önemini göstermektedir.

1.5.5 Elekçilik

Çingeneleerin bir başka uğraşı olan meslek elekçiliktir. Elek yapıp satma işine elekçilik denir ve bu yapım-satım işi yıllardır Çingeneleerin uğraşı haline gelmiştir. Geçimlerini bu yönde

sürdüren çoğu Çingene Osmanlı edebiyatı şiirlerine de konuk olmuştur. Daha öncesinde de değinildiği gibi şairler etrafında gördükleri ve parçası oldukları sosyal hayatın aynasını şiirlerine yansıtmıştır. Çingeneler asırlar boyunca her milletin vazgeçilmez bir topluluğu olduğu için şairler hem onlardan hem de onların uğraşlarından, adetlerinden ve geleneklerinden bahsederek Çingene toplumunu başarılı bir şekilde şiirlerine yerleştirmişlerdir.

İlk elekçilik mesleği ile ilgili vereceğimiz beyit Leyla Hanım'ın divanından aldığımız beyittir.

Çingâne midir aslı rakîbiñ nedir âyâ

Gördüm anı sûk içre bugün geçdi elekle

(*Leylâ Hanım Dîvânı*, G.97 - B.4)

Âşık- sevgili- rakip ilişkisinde rakibin âşık için hep istenmeyen biri olduğundan ve yeri geldiğinde kötü ithamlarla anıldığından daha önce bahsedilmişti. Şair bu beyitin ilk mısrasında rakibin Çingene olduğuyla ilgili bir belirsizlik içindedir. İkinci mısradaki ise rakibin pazarda elek ile geçmesini görünce birinci mısradaki belirsizliği ortadan kaldırmıştır. Şairin rakibi Çingeneye benzetmiş olması Çingeneyi ötekileştirmesiyle ve Çingeneyi kötü biri olarak görmesiyle alakalıdır. Bununla ilgili açık bir ifade olmamasına rağmen böyle anlaşılmasının tek sebebi rakip her zaman Divan edebiyatında kötü ithamlara yakışır biri olduğu içindir. Böylelikle bu beyitte Çingene hem hakaret unsuru olarak görülmüş hem de rakibin elinde elekle geçmesi onun bir Çingene olma olasılığını arttırmıştır.

Aşağıda *Me'âlî Divanı*'ndan aldığımız beyitte Çingenelerin elek sattıklarından açıkça bahsedildiğini görmekteyiz.

Agyârüñi gördüm ki tutar defler ü sandum

Bir Çingenedür satar ele almış elekler

(*Me'âlî Dîvânı*, G.231 - B.5)

Şair Me'âlî bir yabancıнын elinde tef gördüğünü sanar iken daha sonra onun bir Çingene olduğunu ve elindekinin de tef değil elek olduğunu söyler. Çingenenin eline elek aldığını ve sattığını söyleyen şairin, Çingenelerin elekçilik mesleğini yapmış olduğunu kuvvetlendirmiş ve

asırlar boyunca bazı şeylerin hiç değişmediğini bize göstermiştir. Aynı zamanda şairin tefi elek ile karıştırmasının nedeni hem tefin hem de eleğin görünüşü olarak birbirine çok benzemesidir.

Benderli Cesârî Divanı'nın Divançe bölümünde yine bir Çingenenin elek yapımından bahsedilmiştir.

Hemîşe ehl-i dil m̄-kān imişsün
Görüşmege kâbil imkân imişsün
İşitdüm bir üstād çingan imişsün
Yaparmışsuñ kalbur elek kahveci

(*Benderli Cesârî Divanı*, Dvnc. 224)

Şair, gördüğümüz diğer beyitlerin aksine bu sefer Çingeneyi övmek amacıyla kaleme almıştır. Övdüğü kişi bir kahvecidir ve Çingenedir. Beyitte bu kahvecinin daima gönül ehlinde biri olduğu, onunla görüşmenin mümkün olduğu ve elek yapımında usta bir Çingene olduğu belirtilir. Şair burada iki elek kelimesini de yan yana kullanmıştır. Kalbur, eleğin diğer ismidir. Şair bu isimle de tanışmamızı sağlamış ve zanaat işlerinde üstatlığın önemini burada Çingeneye yakıştırmıştır. Çingene ile edinmiş oldukları elekçilik mesleğini burada da net bir şekilde görmekteyiz. Öncesi ve sonrası beyitlerde kahvecinin marifetlerinden bahseden şair, burada da Çingene ile eleği yan yana getirerek güçlü bir anlam katmış ve Çingene olan kahveciye övgüsünü pekiştirmek için elek yapımında üstat olduğunu söylemiştir. Şair her iki durumda da Çingene ve elekçilik mesleğinin ilişkisinin kopmaz bir bağı olduğunu okuyuculara göstermiştir.

1.5.6 Süpürgecilik

Sırada göreceğimiz meslek süpürgeciliktir. Çingeneler alım-satım işlerinde kendilerini ispatlamayı başarmışlardır. Nasıl ki bugün elek yapımı veya eşek satımında sorumlu kişinin yüksek oranda Çingene olduğu biliniyorsa süpürge yapımı ve satımında da aynı durum geçerlidir. Süpürge, süpürge otu olarak da bilinen funda otundan yapılmaktadır. Funda otu, yaprak ve tohumlarından ayrılmakta ve birbirleri ile bir bütün oluşturarak süpürge meydana gelmektedir. Yüzyıllar öncesine ait olan Osmanlı edebiyatı şiir ve metinlerinde süpürge ve fundanın adının geçtiğini ve genellikle Çingeneler ile bir kullanıldığını görmekteyiz. Bu da bize Çingenelerin o zamanlardan beri süpürge işiyle uğraş halinde olduğunu ve günümüze dek bunu devam ettirdiğini göstermektedir. Geçimlerini el yapımı uğraşlarla geçindiren Çingeneler için artık bazı şeyler meslek haline gelmiştir. Süpürgecilikte bunlardan biridir. Şairler Çingenelerin

uğraşlardan birinin de süpürge yapımı olduğunu gördükleri için bunu şiirlerine yansıtmaktan çekinmemişlerdir.

Bu meslekle ilgili göreceğimiz ilk beyit Tırsî'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyittir. Hem funda hem de süpürge bahseden şair, Çingeneyi de “kara oğlan” olarak tanıtmıştır.

Funda payına loncaya gitmiş kara oğlan
Süpürge sapı kaldı ana çâre yapışmak

(*Tırsî Divanı*, G.110 - B.3)

Bu beyit, bir önceki beyitte anlatılmak istenen her şeyi açıklar niteliktedir. Şair Tırsî “kara oğlan” diyerek Çingeneden bahsetmiştir. Daha öncesinde Çingeneler için esmer yerine kara ifadesinin kullanıldığını söylemiştik. Bunu burada bir kez daha görmekteyiz. Çingenenin funda hevesiyle Loncaya gittiği söylenmiştir. Lonca, İstanbul'da Çingenelerin çoğunlukla yaşamlarını sürdürdüğü yerdir. Şiirlerde ve metinlerde Çingenelerin yaşam yerinden bahsedilirken Lonca ismi çok geçmektedir. Çingenenin sadece süpürge parçası olan funda otunu istemek için loncaya gittiğini ancak kendisine sadece süpürge sapının ulaştığı söylenmiştir. Kara oğlanın, Çingeneler için en işlek yer olan Loncaya giderek, payına funda otunun düşmesini beklerken ve onunla kendisi bir süpürge meydana getirecek iken, otun kalmaması ve sadece süpürge sapı kalması, tüm Çingenelerin ondan önce davrandığını göstermektedir. Böylelikle Çingene ve süpürgecilik bağlantısının güçlülüğüne değinilmiş olur. Funda, süpürge ve Çingene ilişkisinin net görüldüğü bu beyitte Çingenelerin yaşam alanlarına da değinen şair tam anlamıyla Çingenelere has bir beyit yazmıştır.

Aşağıda Refî'-i Kâlâyî'nin divanında, şairin Sürûrî ile atışmalarının yer aldığı hezliyat bölümünden alınmış bir dördlük vardır. Buradaki söylem Sürûrîye aittir. Kâlâyî'yi Çingeneye benzeten Sürûrî Çingenelerin mesleği olan süpürgeciliği de kullanarak tam anlamıyla Kâlâyî'ye Çingenelik üzerinden gönderme yapmıştır.

Şimdi meydân-i tasallufda süpürge satıyor
Bogçasın alıp o kıbtî yapılı Kâlâyî
Kor gibi kelle-i kîri basmadım kalyesine
Yanmasın âteş alıp Topkapulı Kâlâyî

(*Refî'-i Kâlâyî Divânı*, Hezl. 37)

Refî'-i Kâlâyî'nin divanında Sürûrî ile atışmalarına yer verilmiş bir hezliyat bölümü vardır. Her ikisi birbirine atıp tutarak ve galiz ifadeler kullanarak hakaret etmiştir. En çok kullandıkları ve birbirlerine yakıştırdıkları ifade Çingenedir. Yani Çingeneyi bir hakaret unsuru olarak gören her iki şair bunu birbirlerine söylemekten geri kalmamış ve bizde yine hakaret amaçlı ötekileştirilen bir Çingene anlamı ile karşılaşmaktayız. Çingene yapılı Refî'-i Kâlâyî'nin kibir meydanında süpürge sattığını söyleyen Sürûrî devamında galiz ifadeler kullanarak Kâlâyî'ye ağır ithamlarda bulunmuştur. Bizim ilgileneceğimiz kısım Sürûrî'nin Kâlâyî'yi Çingene olarak görmesi ve süpürge sattığını söyleyerek Çingenelerin süpürgecilik yaptığını kuvvetlendirmiş olmasıdır. Buradan anlıyoruz ki o dönemden beri süpürgecilik Çingenelerin uğraşdır ve günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Sürûrî'nin “kıbtı yapılı” demesi, Çingenelerin genelinin yapılı bir bünyeye sahip olmasından kaynaklanır. Bunu akıllara getiren Sürûrî bu sebepten mi Çingeneye benzetmiştir yoksa sırf hakaret etmek için mi bu ifadeyi kullanmıştır belirsizdir ama daha sonrasında kullanılan galiz ifadelerle Çingene ifadesinin de bir hakaret unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

Tırsî'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitte Çingene klişeleşmiş bir şekilde “kara oğlan” olarak karşımıza çıkmaktadır. Tırsî'nin divanında Çingenelerden oldukça fazla bahsedildiğini daha önce söylemiştik. Bu sebeple kara oğlan olarak bahsettiği kişinin yüksek bir ihtimalle Çingene olması ve üstüne süpürge yaptığından bahsetmesi, ihtimali ortadan kaldırmakta ve onun bir Çingene olduğunu göstermektedir.

Süpürge bağlamakda kara oğlan hayli mâhirdür
Eline sap girerse elli bağlar yatduğı yerde

(*Tırsî Divanı*, G.168 - B.4)

Kara oğlanın yani Çingenenin süpürge yapımında oldukça becerikli olduğunu söyleyen şair eline sap gelmenin yeterli olacağını, yattığı yerden bir sürü süpürge çıkarabileceğini söyler. Böylelikle Çingenelerin süpürge yapımında ne kadar hünerli olduklarını ve buna bağlı olarak yaşamlarını süpürgecilik yapmakla geçindirdikleri anlaşılmaktadır.

1.5.7 Çalgıcılık

İnceleyeceğimiz bir diğer konu; Çingenelerin olmazsa olmazı, bazılarının eğlence için yaptığı, bazılarının da gerçekten meslek haline getirdiği çalgıcılıktır. Bu Osmanlı dönemi şiirlerinde ve metinlerinde çalgıcılık olarak geçer. Ancak günümüzde müzisyen ve şarkıcı

kelimeleri daha çok kullanılmaktadır. Çingenerin hepsi eğlenceye düşkün bir hayat yaşarlar. Kimi zaman düğünlerde, sünnetlerde, eğlence yerlerinde çalarlar, kimi zaman da sırf neşeleri yerine gelsin diye çalmaya başlarlar. Sadece çalmakla değil oynamaklada meşhur olan Çingener için hayatın tanımı kısacası eğlencedir, çalmaktır, oynamaktır. Bu onlar için bir gelenektir. Genlerinde var olan bu eğlence duygusu hiçbir zaman sekteye uğramamış, tökezlememiş ve günümüze kadar devamını sürdürmeyi başarmıştır. Bugün Çingene sanatçı sayısı çok fazladır. Sesleri ve müzik aletlerini kullanmadaki ustalıkları ile kendilerini kanıtlamış olan Çingenerler, bu nedenle Osmanlı şiir ve nesirlerinde de çokça anılmıştır. “Ayrıca Çingene kelimesinin halk dilinde oyun, eğlence, çalgı, dans gibi anlamları taşıdığı da bilinmektedir.” (Özkan, 2000: 8).

Müzik ile haşır neşir içinde olan Çingenerlerin bu ilgiyi doğru yerde kullanmak istemeleri sonucu çalgıcılığı meslek edinmeleri onların hayata bakış açılarını ve insanların kendilerine olan bakış açılarını değiştirmesine yardımcı olmuştur. Bunu, Müzikoloji Anasanat Dalında görev yapan Tuncay Aras, *Çoklu Kültürün Bir İfade Biçimi Olarak Çalgıcı Romanlar* başlığı altında yazmış olduğu makalesinde şu şekilde dile getirmiştir:

Aynı zamanda, müziksel kimlikleri ve müzik kabiliyetleri doğrultusunda çalgıcılık, romanların toplumlar içerisinde yer almalarına ve toplumlar tarafından kabul görmelerine katkı sağlar ve romanlar için zanaatkârlıkların bir adım ötesine geçip yaşam biçimine dönüşür. Yani Çingeneliği ve Çingenerin dokunduğu her şeyi ötekileştiren birçok toplum için Çingenerin yapmış olduğu çalgıcılık mesleği tam tersi sonuçlar doğurmuş ve bu sefer toplum da çalgıcılığın simgesi Çingenerler olmuştur (Aras, 2018:151).

Çingenerler, egemen toplum kesimleri tarafından asla bütünüyle kabul görmezler ancak müzikle olan bağlantıları nedeniyle bir türlü göz ardı da edilemezler. Öteden beri göçebelğe özgü marjinal mesleklerle (kalaycılık, sepetçilik, çalgıcılık, can bazlık vb.) uğraşan Çingene toplulukları açısından müzik, bu nedenle ayrıcalıklı bir noktada durur (Kınlı ve Yükselsin, 2016: 379).

Müzik bir süre sonra Çingenerlerin profesyonel olarak ilgi duyduğu bir hayat haline gelmiştir. Toplumlar arası göç, savaş gibi birçok nedenden dolayı farklı kültürlerden insanlar birbirleriyle etkileşime girmiş ve böylece çok kültürlülük ortaya çıkmıştır. Çok kültürlü toplumlarda da varlığını sürdüren Çingenerlerin uğraş halinde olduğu ve bazılarının meslek haline getirdiği zanaat işlerinin yanı sıra müzik ve buna bağlı olarak çalgıcılık artık onlar için çok kültürlülüğün bir parçası olmuş ve onlara ait olmayan kültürlere de adapte olmaya başlamışlardır. Bu adapte olmanın en temelini farklı kültürlere ait müzik oluşturmaktadır. Çünkü müzik Çingenerler için hem bir meslek, hem hayatlarının dönüm noktası, hem de kendilerini simgeleyen şeydir. Sadece ürettikleri müziği değil, içinde yaşadıkları toplumda ne tür müzikler varsa hepsini bilmeye ve öğrenmeye başlamışlardır. Bu durumu İbrahim Yavuz Yükselsin şu şekilde dile getirmiştir:

Macuncuların çoğu Çingeneydi. En önemli özellikleri, sıradan bir gezgin satıcı olmaktan çok belki de İstanbul'da müzik eşliğinde satış yapan tek esnaf olmalarıydı. Macuncu âdeta bir incesaz takımıyla gezer, malını satacağı yere geldiğinde arkadaşlarıyla bilinen şarkıları çalarak geldiğini herkese duyurmuş olurdu. Macuncuların en çok rağbet ettikleri saz klarnet olmakla beraber, ud, keman, kanun gibi sazlar da bulunurdu (Göktaş, 1993: 575).

Yani buradan da anlaşılacağı üzere Çingenerin olduğu yer de çalmayı, oynamayı aramak çok normal ve bulmakta çok kolay bir iştir. Çünkü Çingenerin hayatı müzik, müziğinde başta gelen koruyucuları Çingener olmuştur. Müzik toplumda bir yere sahip olmanın ve hatta kendilerinden bahsetmenin en büyük etkenlerinden biri olmuştur. Müziğe borçlu olan bu durumları aslında onların yetenekleri sayesinde gelişmiş ve borç olmaktan ziyade bir süreden sonra Çingenenin elinde hayat bulmuştur. Çünkü bugün bile Çingenerden bahsederken akla ilk gelen şeyin müzik olduğu aşikârdır. Çingener ve müzik arasındaki bu yakın ilişki 17. Yüzyılda yaşamış ve Sultanahmet Caminin yanı sıra birçok mimari esere de sahip olan Sedefkâr Mehmet Ağa'nın da dikkatini çekmiştir. Bu bilgiyi Câfer Çelebi'nin Sedefkâr Mehmet Ağa'nın hayatını anlatmak maksadıyla kaleme aldığı *Risâle-i Mi'mâriyye*'de görmekteyiz. Eserde Sedefkar Mehmet Ağa'nın çalgıcı olan bir Çingene genciyle tanıştığı ve buna dayalı hünerlerine hayran olduktan sonra bu delikanlıdan enstrümantal müzik öğrenmesini istemesi anlatılmaktadır. Sedefkâr Mehmet Ağa bu isteğini yerine getirdikten sonra gece rüyasında Çingeneri görmüş ve Çingene topluluğundan aldığı öğüt ve tavsiyelerin yorumunu sormak için bir ustaya gitmiştir. Usta da müziğin bir Çingene sanatı olduğunu ama Çingenerinde aykırı bir millet olup söz ve nağmenin ne olduğunu bilmediklerini söylemiştir. Bunun üzerine Sedefkâr Mehmet Ağa'nın heves etmiş olduğu çalgıcılık kısa sürmüştür. *Risâle-i Mi'mâriyye*'de kısaca müziğin Çingene işi olduğu, artık onlarla bütünleştiği anlatılmıştır. Lakin Sedefkâr Mehmet Ağa'nın rüyasını yorumlayan ustanın da müziğin Çingene işi olduğunu söyledikten sonra “ama” diyerek devam etmesinin ardından, müziğin Çingene ile olan ilişkisini sıfırlamış, onların öteki bir millet olduğunu ve müziğin temelini oluşturan ne sözden ne de nağmeden anladıklarından söz etmiştir. Dolayısıyla tutundukları müzikle bile dışlanan bir Çingene topluluğunun varlığından da bahsetmek mümkündür. Çingenerin müzik ile yakından ilişkisi Osmanlı edebiyatı şiir ve metinlerinde de görülmektedir. Şairler Çingenenin enstrümantal ilişkisini oldukça fazla kullanmış, özellikle divan edebiyatındaki yüksek musiki anlayışı, şairlerin Çingener hakkında konuşmalarına imkan sağlamıştır.

Çalgıcılık mesleğinin anlatıldığı bu konu başlığında, müzik Çingener için bir eğlence biçimi olduğu kadar geçim kaynağı da olmaktadır. Çalmak, oynamak Çingener için sırf karşılığında para kazanmak değil durup dururken de yapılabilecek ve belki de en çok bu yönden tercih edilebilecek bir zevk işidir. Divan edebiyatında da eğlence ortamı şiirlerde çokça işlenir

ve bu nedenle Çingener de bu şiirlerde çokça ağırlanır. Çünkü eğlence eşittir müziktir. Ve bu müzikten bahsedilecekse de bunun yanında Çingene olması o beyiti her anlamda güçlü kılacaktır. Buraya kadar müziğin Çingener için ne kadar önemli olduğu, bir meslekten çok daha fazlası olduğu, en çok nerelerde hâkimiyet sürdürdüğü, ne tür enstrümanların kullanıldığı ve Çingener ile nasıl özdeşleştiğinden bahsedilmiştir. Aşağıda göreceğimiz beyitler Çingene ve çalgıcılık arasında ki paralellige dikkat çekmiş ve şimdiye kadar anlatılanları destekler mahiyetinde okuyucuya sunulmuştur.

Vereceğimiz ilk örnek *Lebîb-i Âmidî Divanı*'ndaki tahmis bölümünden alınmıştır. Eğlencenin anlatıldığı aşağıdaki satırlarda Çingenenin de bu eğlenceye ortak olması tahminin anlatmak istediğini kuvvetlendirmiştir.

Pîrehende pîre pervâne-i fânûsa döner
 Meges-i rû-siyehüñ sâzı ile raks eyler
 Bü'l-'aceb sûr ki Çingâne çalar Kürd oynar
 Meges a'zâ ile gündüzler olur surnâ-zen
 Giceler virmededür peşşe kemânına düzen

(*Lebîb-i Âmidî Divanı*, Tah. 4)

Yukarıdaki tahmiste bir çobanın köyünde eğlence tertip ettiği anlatılır. Şair, köy yaşamının bir parçası olan sinek ve kelebeğe de değinerek ve onların da bu eğlencenin bir parçası olduğunu söyleyerek okuyucuya mecazi bir köy eğlencesi sunmuştur. Bu eğlenceyi güçlendirmek için eğlencenin merkezinde yer alan Çingeneden bahsetmekten çekinmeyen şair, "Çingene çalar, Kürt oynar" ifadesini kullanmıştır. Bu deyimini içeriğini, ne anlatmak istediğini Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde iki şekilde tanımlar: "Bir yerde işlerin karmakarışık olduğu anlamında." (Koçu,1971:3692). "Ve bir işin, bir idarenin, bir müessesenin ne yaptıklarını bilmeyen, birinin yapıcılığını öbürü bozan kimseler elindeki perişan hâlini anlatmak için." (Koçu,1971:4000).

Kısacası kimin ne yaptığının belli olmadığı bir ortamda söylenmek için kullanılan bu deyim, tahmiste anlatılmak istenen karmaşıklığı da ifade etmektedir. Bu tahmis sayesinde etnik gruplardan meydana gelmiş bu deyiminde ne anlama geldiğini görmüş olup, aynı zamanda "Çingene çalar" ifadesiyle Çingene ile müzik arasındaki kopmaz bağı bize bir kez daha göstermiş olur.

Nigâri Divanı 'ndan aldığımız aşağıdaki beyitte bir mey ortamı vardır. Bu mey ortamında Sâki, Çengi, Çingene ve bir gönül vardır. Aşığın sevgiliye olan aşkından yanıp tutuşması ve hiçbir şekilde karşılık alamaması onu içkiye düşkün eder. Bu içki şaraptır. Şarap, Divan edebiyatında aşkın ve ıstırabın içeceği. Eğlence ortamında bulunan âşık ve bu eğlencenin vazgeçilmezi olan Çingeneden bahsedilerek bir kez daha müziğin Çingenesiz, Çingenenin de müziksiz olamayacağı gözler önüne serilmiştir.

Sâkıyâ mey sun dem-â-dem mutribâ Çengâne çal

Çengi dil mest oynasun feryâd kılsun hemçü def

(*Nigâri Divanı*, G.381 - B.2)

Divan şiirinin en çok kullanılan nazım birimlerinden biri olan gazelde en çok işlenen konulardan biri de şaraptır. Gazelerde çoğunlukla mey olarak karşımıza çıkan şarap aynı zaman da en çok kullanılan mazmunlardan biridir. Bu beyitte de Âşık, sakiye seslenerek zaman zaman mey sunmasını söyler ve Çingene olan şarkıcının da çalmasını ister. Böylelikle çengi olan gönül hem mest olup hem de tef gibi feryat edercesine bir hal alacaktır. Çengi, Divan edebiyatında adına fazla rastladığımız, zil ve kaşık ile oynayan dansöz kızlara denir. Ayrıca Çingene kelimesi, Farsça çalgı anlamına gelen çeng sözcüğünden türetilmiştir. Yani çeng; çalgı, çengi ise çalmayı ve oynamayı bilen dansöz anlamındadır. Bu iki sözcük Çingene kelimesinin temelini oluşturur. Burada gönül çenginin yerini alarak çengiler gibi oynamaya başlamıştır. Hem zaman zaman mest olan çengi gönül, zaman zaman da tefin olduğu gibi feryat etmiştir. Burada dikkatimizi çeken şey şarkıcının Çingene olmasıdır. Çingenelerin şarkı söyleme ve oynama hünerini bilen Divan şairlerinden Nigârî, böyle bir beyite Çingeneninde yakışacağını düşünmüş ve eğlence ortamını bu sayede daha da güçlü hale getirmiştir. Böylelikle Çingeneye çal denilmesiyle birlikte Çingenelerin çalgıcılık hünerinin beyitte yansıtıldığını görmekteyiz.

Yahya Bey Divanı 'ndan alınan aşağıdaki beyitte Çingenelerin panayır dedikleri pazar yerinde çalıp oynamaları anlatılmıştır.

Kesret ile şarâb içen hargelenün misâlidür

Savt ü sadâ-yi çeng ile Çingenemin panâyiri

(*Yahyâ Beğ Dîvânı*, G.471 - B.6)

Taşlıcalı Yahya burada “Çingenemin panayırı” diyerek bir Çingene pazarından bahsetmiştir. Bu panayır dedikleri pazar, halkın iç içe birlikte olup eğlenceler düzenlediği, bir nevi düğün havasına bürünmüş olan yerdir. Taşlıcalı Yahya bu yerlerde Çingenenin sazı ile bir şeyler söylemesini bir hergelenin sürekli şarap içmesine benzetir. Bu benzetmenin dayandığı nokta da; hergele için şarap nasıl bitmek bilmeyen bir tutku ise, Çingene panayırında da Çingenelerin çalıp oynaması bitmek bilmeyen bir tutkudur. Bu ikisini benzeten şair “Çingenemin panayırı” diyerek, Çingenelerin eğlencesini ve bu eğlenceyi eğlence yapan şeyin çalıp söylemeleri olduğunu okuyucuya hissettirmiştir.

Enderûnlu Fâzıl'ın önemli eserlerinden biri olan *Hûbannâme*'nin Hûban-ı Çingene bölümünden aldığımız aşağıdaki beyitlerde, Çingenelerin güzel sesli olduklarından ve dans ettiklerinden bahsedilir.

Vergidir onlara fenn-i nagamât
Hep usûlile ederler harekât

Nazik avâzeleri gevrekdir
Sözü şerbetden elez bîşekdir

Hurde satdıkça olur nağme-serâ
Gehi âteşle demez mi mâşâ

(*Hûbannâme*, 19b - B.12/14)

Enderûnlu Fâzıl burada tamamıyla Çingenelerin hoş sesinden, seslerinin güçlülüğünden bahsetmiştir. Her satırda buna dikkat çeken şair, Çingeneler için kötü bir söylemin olmadığı nadir beyitlerden birini bizlere sunmuştur. Enderûnlu Fâzıl burada birinci beyitte hünerli sese sahip olduklarından, ikinci beyitte seslerinin inceliğinden ve üçüncü beyitte de şarkı söylemelerinden bahsederek müziğin Çingeneler için bir yaşam kaynağı olduğunu bir kez daha görmemizi sağlamıştır. Aynı zamanda Çingenelerin hurda satarken şarkı söylediklerine de değinen şair, okuyuculara bir uğraşlarının daha olduğunu, kimi zaman hurda satıp geçimlerini bu şekilde kazandıklarını dile getirmiştir.

Yine Enderunlu Fâzıl'dan vereceğimiz aşağıdaki beyitler bu sefer bir diğer önemli eser olan *Defter-i Aşk*'a aittir. Bu bölümde bir Çingene erkek çocuğundan bahsedilerek oğlanın düğünde oynaması anlatılmakta ve Çingene'nin müzikle olan ilişkisinden bahsedilmektedir.

Rakşa başlar idi ol cânâne
Kâh ayag üzre şunar peymâne

Elde çâr-pâresi eyler çık çık
Der imiş cân-ı rakîbe gel çık

Nağra urdukça o Çingâneleri
Hû çeker 'âşık-ı mey-hâneleri

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.28/29/30)

Başkahraman Çingene İsmail'in raks etmesini “O sevgili” diye anlatan Fazıl, şarap sunduğunu da söyler. Daha önceki beyitlerde dile geldiği üzere şarap ortamı eğlencelerle çevrili bir ortamdır. Şaraptan, sâkiden ve raks etmekten bahsedilen bu mey ortamı bize eğlenceyi sembolize eder. Burada Çingenenin dans etmesi, şarap sunması ve eline çâr-pâre adı verilen bir müzik aletini alıp oynaması bize hem meyhane ortamını betimler hem de Çingeneler için oynamanın ve müziğin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Ayrıca Fazıl, *Defter-i Aşk*'da Çingene İsmail'i anlattığı bölümde Çingene düğününe oldukça fazla yer vermiştir. Bu vasıta ile Çingenelerin düğün geleneği, göreneği ve adetlerini en ince ayrıntısına kadar yansıtmış, onlar hakkında daha yakından bilgi sahibi olmamızı kolaylaştırmıştır. Müzik Çingeneler için hayatın ve zamanın her anında vardır. Üstüne düğün olunca, bu anı daha net görme fırsatına sahip oluruz. İşte Fazıl *Defter-i Aşk*'da okuyucularına bu imkânı sunmakta ve bir kez daha Çingene müzik ilişkisini görmemizi sağlamaktadır.

Nesîmî Divanı'ndan aldığımız aşağıdaki beyitte çalgı aletleri ile Çingenenin birlikte kullanıldığını görmekteyiz.

Def ü çeng ü çengâna nây ü tanbûr
Düzülsün bezmine zîr ü bem olsun

(*Nesîmî Divanı*- G.309 - B.4)

Çalgı aletlerinin bir araya geldiği bu beyitte bir bezmden yani meclis ortamından bahsedilmiştir. Tef, bir saz çeşidi türü olan çeng, düdük ve tamburun dizildiği bu beyitte araya bir de Çingeneyi yerleştiren şair, onun oynamasından ya da bu enstrümanlardan birini kullanmasından istifade etmek istemiştir. Bütün bu sayılanların mecliste olmasını isteyen şair, aynı zamanda "zîr ü bem" diyerek çalgının en ince teline sahip olma isteğini de dile getirmiştir. Sazın en ince telinin çıkardığı ses en hoş seslerden biridir. Bu sebeple şairin bu isteği ortamın daha da güzelleşmesini istemesiyle alakalıdır. Yani çalgı enstrümanlarının sayılması, bir meclis ortamının kurulması ve bu ortamda görmek istediğimiz Çingenenin de olması, eğlence için ortamın tam anlamıyla gerçekleştiğinin düşünülmesini sağlar. Ayrıca çalgıcılık ve Çingene ilişkisinden bahsederken Çingenelerin en çok kullandıkları enstrümanlar arasında tefin ve tamburun olduğu söylenmişti. Burada da her iki enstrümandan ve Çingeneden bahsediliyor olması, anlatılanları ispatlamıştır.

Divan şiirinin önemli şairlerden biri olan ve Reîs-i Şâirân olarak bilinen Osmanzâde Ahmet Tâib Efendi, yazmış olduğu divanın kıt'â bölümünde şairler hakkında düşüncelerine yer vermiştir. Şair Tırsî ve Gümrükzâde hakkında aşağıda verilen kıt'âda onların eğlence konusu olduğunu dile getirmiş ve birinin Çengi birinin de Çingene olduğunu söylemiştir.

İbn-i Gümrük ile bizüm Tırsî
Hayli eğlence idi yârâne
Hakkı var idi olmasaydı eger
Biri çengî birisi Çingâne

(*Osmanzâde Tâib Divanı*, Kt. 39)

Osmanzâde Tâib, iki şairden bahsederken ikisinin de dostlar arasında eğlence merkezli olduğunu söyler. İbn-i Gümrüğün çengi olduğunu Tırsî'nin de Çingene olduğunu söyleyen şair, eğer öyle olmasalardı haklarını teslim edebileceğini yani takdir edebileceğini söylemiştir. Buradan şu anlaşılıyor ki, bu iki adam aslında meclislerin önemli ve aranan adamlarıdır. Bunun böyle oluşunu çengi ve Çingeneliğe bağlamış olan şair, onların hakkını vermenin gerekmediğini zaten işlerinin insanları eğlendirmek olduğunu söyleyerek Çengi ve Çingeneliğin eğlence için ne kadar önemli olduğuna değinmiş olur. Yani eğer İbn-i Gümrük Çengi, Tırsî Çingene olmasaydı ve dostları eğlendirmede şu an ki gibi hünerli olsalardı o zaman onların hakkı verilmesi gerekirdi ama zaten biri Çingene biri Çengi olduğu için bu adamların görevinin eğlendirmek olduğundan onların haklarını vermeye gerek olmadığı söylenmiştir. Bu kıt'a ayrıca bir hicivdir.

Çünkü çengi normalde dans eden dansöz kadınlara denilirken burada İbn-i Gümrük'e denilmesi, yine Çingenenin çoğu zaman hakaret olarak kullanılması ve burada da Tırsî'ye Çingene denilmesi, bu kıt'anın bir hiciv niteliğinde kaleme alındığını göstermektedir.

Ayrıca Şair Tırsî mücerret mefhumlar yerine, müşahhas dünya ile ilgilenmeyi yeğler. Giyim kuşam, yiyecekler, müzik, zanaatlar gibi sosyal hayatın çeşitli alanlarına alaycı bakar. Bunda geçimini sağladığı eğlence hayatının da etkisi vardır (Orak, 2001: 15).

Eğlence hayatına bu kadar meraklı olan bir şair için Osmanzâde Taib, bu mısralar aracılığıyla bu merakı anlatmak istemiştir. Osmanzâde Taib Efendinin Tırsî'yi Çingeneye benzetmesinin sebebi Tırsî'nin kendi divanında sürekli Çingene içerikli beyitlere yer vermesinden kaynaklanır. Çingene-eğlence ilişkisine değinilen bu mısralarda aynı zamanda Çingenenin eğlence için bir merkez olduğu da belirtilmiştir.

Aşağıda verilen örnekte Çingenenin dans etmede bir rakibinin olmadığı söylenmiş ve yine eğlencenin merkezi olan meclis dile getirilmiştir.

Var ise rakîb ile gelen oğludur ancak
Oynamaga gelmiş
Hırsâne edâlarla o pûzîne-i çengân
Bu bezm-i safâda

(*Muvakkizâde Pertev Divanı*, G.427 - B.2)

Çingene için dans etmek, şarkı söylemek ve çalmak her zaman bir yaşam sebebi olmuştur. Bu daha önce defalarca bahsedildiği gibi örneklerine de taranan divanlarda defalarca rastlanmış ve burada da incelenmiştir. Bir örnekte Muvakkizâde Pertev Efendinin divanından aldığımız yukarıdaki beyittir. Bu mısralarda Çingenenin eğlence meclisine dans etmeye geldiği, rakibinin hiç olmadığı ve olsa olsa onun kanından, soyundan olan oğlu olduğu söylenmiştir. Oğlu da onun gibi bir Çingenedir ve daha önce müzik başlığı altında bahsedildiği gibi Çingenelikte oynamak-çalmak çocukluktan başlamaktadır. Bu ifadeyi kuvvetlendiren bu mısralar aynı zamanda Çingenelere dans etmede kimsenin rakip olamayacağını da ekler. Ayrıca şair Çingeneye maymun diyerek hakarete bulunmuştur. Bu beyit Çingeneye yapılan hakareten dolayı hakaret başlığı altında bir kez daha incelenmiştir.

Anlam bakımından zengin olan ve daha önce hakaret konu başlığına dâhil olan aşağıdaki beyit, Nefî tarafından kaleme alınmıştır. Nefî'nin hicvettiği şairler arasında yer alan Vahdeti ile Fursati için çalgıcılık yaptıklarını söylemiş ve birinin Çingene olduğunu söyleyerek, Çingene ve çalgıcılık ilişkisine göz kırpmıştır.

Olsa ikisünün n'ola mâ-beyni düzenlük

Gûyâ biri deblekçi biri gurbet ozandır

(*Sihâm-ı Kazâ*, Kt. 148 - B.2)

Şair Nefî, Vehdeti ve Fursatî için ikisinin arasının açık olma ihtimali olsa bile bir sorun yaratmayacağını istifham sanatı ile yaklaşarak dile getirmiştir. İki şair arasında bir ahengin olduğunu ve bu ahenge soğukluk girse de bozulmayacağını ikisinin çalgıcılık hünerine bağlamıştır. Çünkü Nefî'nin dediği gibi Vahdeti darbukacı, Fursatî ise ozandır. İkisinin arasında ki ahengin ortak özellikleri çalgıcı olmasıdır. Burada Nefî, Fursatî için “gurbet ozan” demiştir. Gurbet kelimesini Nefî, *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinde oldukça fazla kullanmıştır. Daha öncesinde açıkladığımız gibi Çingeneler göçebe hayatın en temel kişileri olduğu için, şair onlara Gurbet ismini yakışır bulmuş ve hicviyesinde Çingeneden çok Gurbet ismini kullanmıştır. Bunlardan biride yukarıda gördüğümüz beyittir. Nefî Fursatî için Çingene ozan olduğunu, Vahdeti içinde darbukacı olduğunu söyleyerek Çingene-müzik ilişkisini okuyucuların görmesini bir kez daha sağlamış olur. Aynı zamanda Çingeneyi hakaret malzemesi olarak en fazla kullanan şairlerden biri olan Nefî, Çingene olmayan Fursatî'ye Gurbet diyerek hakaret etmedeki amacına da ulaşmış olur. Bu beyiti daha önce hakaret başlığı altında incelemiştik. Böylece şair, Çingeneyi hem hakaret unsuru olarak kullanmış hem de Çingenenin müzik ile ilişkisine atıfta bulunmuştur.

1.6 Çingenerin Hırsızlık Yapmaları

Çingenerin alışkanlıklarından biri haline gelen hırsızlık, kimi zaman mecburiyetten, kimi zaman da keyfi olarak yaptıkları bir eylemdir. Çingenerin geneli yoksul bir hayata sahip olduğu için elde edemediği bazı şeyleri çalmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu sebeple Çingene olmayan kişiler, Çingenerin bu huyunu bilir ve sırf bu sebepten temkinli davranmaya özen gösterir. Çoğu kaynaklarda onların bu alışkanlıklarından söz edildiği de görülmüştür. Meral Demiryürek'in Çingener hakkında yazmış olduğu bir makalede, hırsızlık konusuna da şu şekilde değinmiştir: "Çingener rutin ve düzenli bir yaşayış biçiminden uzaktırlar. Onlar acıktıkları zaman yerler, yoruldukları zaman uyurlar. İddialarına göre, bazı kötü şartların onları zorlaması nedeniyle karınlarını doyurmak için hırsızlık yaparlar." (Demiryürek, 2010: 125). Daha önce de belirtildiği gibi Çingener her zaman hor görülmüş, ötekileşmiş bir topluluktur. Kimi zaman ait olduğu kavim gereği, kimi zaman yaşayış biçimleri, onları ötekileşmeye iten sebepleri oluşturmuştur. Bu yaşayış biçimlerinde hırsızlığında olması, ötekileşmiş bir toplumun ortaya çıkmasında önde gelen faktörlerden biridir. Çingenerin edinmiş olduğu mesleklere yukarıda uzun uzadıya değinilmişti. Bunların bir kısmı demircilik, elekçilik, çalgıcılık ile geçimini sağlarken bir kısmı da ayı oynaticılığı, süpürgecilik, falcılık yaparak geçimini sağlamıştır. Bu mesleklere sahip olmayan Çingenerin çoğu da dilencilik ve hırsızlığa başvurmuştur. Çünkü bunlar kısa yoldan para kazanmanın yollarıdır. Hayat mücadelesi verirken yorulmak istemeyenlerin çoğu bu yollara başvurur. Bazı Çingenerde de hırsızlık yapmak o kadar alışagelmış bir hal almıştır ki artık onlarla özdeşleşmiş ve onlara uzaktan bakmamızı gerektirecek bir sebep haline gelmiştir. Çingener arasında da en çok bu işi yapanlar çocuklardır. Çünkü ailede görünmeye başlayan bu huyun çocuğa kolay bir şekilde geçmesi ve anne-babanın çocuğa bu durumun yanlışlığından hiç bahsetmemesi, çocuk için hırsızlığın alelade bir iş olduğuna inandırılması ile ilgilidir. Genelde Çingene çocukların yaptığı hırsızlık başka çocukların bisikletine musallat olmalarıyla bilinir. Bundan dolayı çoğu çocuk, bisikletini, kapı önüne bırakmaya bu sebepten korkar. Diğer dikkati çeken şey Çingenerin yapmış olduğu çocuk hırsızlığıdır. Bu ne karın doğurmak için yapılan hırsızlıklara ne de çocukların bilinçsiz oldukları için yapmış olduğu hırsızlıklara benzer. Kötü bir şey olan çocuk hırsızlığın ana kahramanları çoğu zaman Çingenerlerdir. Reşat Ekrem, *İstanbul Koçu Ansiklopedisi*'nin "Çocuk Hırsızlığı" başlıklı maddesinde bu durumdan şu şekilde bahsetmiştir: "Çocuk hırsızlarının bir kısmının da göçebe oba Çingeneri olduğu, çaldıkları çocukları Çingeneleştirdikleri veya memleketimizin başka bir köşesinde evlatsız ailelere evlatlık olarak sattıkları bu konunun edebiyatına geçmiştir." (Koçu, 1966: 4082).

Görüldüğü üzere, hırsızlık Çingener ile özdeşleşmiş bir durum haline gelmiş ve öyle bir hal almış ki bu durum Osmanlı şairlerinin de dikkatini çekmiş ve şiirlerinde anlatılabilecek bir boyut kazanmıştır. Nitekim incelenmek üzere alınan Çingenerle ilgili beyitlerde, zaman zaman hırsızlığın da zikredilmesi bu durumun, şairlerin gözünden kaçmamış kadar önemli bir konu olduğunu göstermektedir.

Çingenerin hırsızlık yapmalarına ilişkin ilk beyit *Hevâyî Divanı* 'ndan aldığımız aşağıdaki beyittir. Çingenerin hırsızlığına dikkat çekmek isteyen Hevâyî özellikle Edirne Çingenerine atıfta bulunarak Edirne'de sayısı fazla olan Çingeneri bize hatırlatmıştır.

Sakın âhûrun kapusını bukagusız koyma kim

Eski bargîr ugrusudur Edrine Çingânesi

(*Hevâyî Divanı*, G.146 - B.5)

Çingenerin eşek alıp satarak geçimlerini sağladıklarından ve eşeklerin Çingene hayatında her zaman yer aldığından daha önce bahsedilmişti. Şair burada eski Türkçe dilinde “bargîr ugrusudur” diyerek Çingene için beygir hırsız olduğunu söylemiştir. Bunu yapanın Edirne Çingenesi olduğunu da sözlerine ekleyen şair, Türkiye’de Çingenerin en yerleşik yerlerinden birinin Edirne olduğunu bize hatırlatmıştır. Beyitte karşısındaki kişiye sert bir uyarıda bulunan şairin ahırın kapısını kilitli tutmasının ikazında bulunmuş, Edirne Çingenerin eşek hırsız olduğunu söylemiştir. Çünkü eşek, Çingener için bir geçim kaynağıdır. Eşekten ya vasıta olarak ya da satım yaparak yararlanan Çingenerler, başıboş gördükleri binek hayvanları da sahiplenmeyi sevmektedirler. Özellikle bu eşekse bu durum hırsızlığa kadar gitmektedir. İşte bu durum için şair ikazda bulunur ve böylece hem Çingenerin hırsızlığına hem de Edirne’deki varlıklarına değinmiş olur. Şairin böyle bir ikazda bulunması ve doğrudan Çingenerlere hırsız demesi, Çingenerin hırsız olarak adının çıktığına bir örnek olmuş ve daha sonraki beyitlerde de bunun istisna olmadığı, Çingener için süregelen bir alışkanlık haline geldiği görülmektedir.

Hakaret başlığı altında tanıştığımız aşağıdaki beyiti bu sefer hırsızlık başlığı altında incelemeye değer gördük.

Bir kudurmuş it gibi durmaz gezer soğakları
İssi yok bir rızık arar çalmağa Çingān Ermeni

(*Firāk-ı Esîrî Divanı*, Sergüzeştname - B.954)

Şairin bir Ermeni'den bahsederek, etnik grupları hiçe sayan ve ağır ithamlar içeren ifadelerine yer vermesi Osmanlı toplumunda çokça gördüğümüz ve çalışmamızda adından oldukça fazla söz ettiğimiz bir durumdur. Burada şairin, Ermenilerin Çingene toplumundan olmadığını bildiği halde Çingene yakıştırmasını yapması, Ermenileri sevmediğinden ve hakaret malzemesi olarak Çingeneleri görmesinden kaynaklanır. Söz konusu beyit daha önce hakaret başlığı altında daha detaylı olarak incelenmiştir. Beyitte hırsızlığında ele alınmış olması ayrıca incelenmeye değer görülmüştür. Şair Çingene diye bahsettiği Ermeni'nin sokakta başıboş şekilde gezmesini galiz ifadeler kullanarak dile getirmiş ve çalmak için bir rızık aradığını eklemiştir. Böylelikle şair Çingene olmayan Ermeni'ye Çingene diyerek hem hakaret etmek istemiş hem de amacının hırsızlık yapmak olacağını bildiğinden Çingenelerinde böyle bir alışkanlığından yola çıkarak bu yakıştırmayı uygun görmüştür.

Çingene için önemli gözlemcilerden biri olan ve bu gözlemlerini bol bol divanına taşıyan Tırsî'nin aşağıdaki beyitte Kıptî olarak karşımıza çıkan Çingene için hırsızlık yapmasına değindiğini görmekteyiz.

Pek pek gözet sakın hele hammâmda Kıbtîyi
Hiç şübhe yok ki boş gidemez peştemâl çalar

(*Tırsî Divanı*, G.44 - B.2)

Tırsî, divanında çeşitli etnik gruplardan oldukça fazla bahsetmiştir. En çokta Çingeneler ile ilgili beyitler karşımıza çıkmaktadır. Bu beyitlerde Çingenelerin yaşamlarına, geleneklerine, konakladığı yerlere kısacası hayatlarına değinen şair Tırsî, yukarıda gördüğümüz beyitte de hırsızlık yaptıklarından bahsetmiştir. Hırsızlık her ne kadar istenmeyen kötü bir şeyde olsa hayatın bir gerçeğidir. Sadece Çingenelere özgü kötü bir alışkanlık olmadığı gibi, konumuzun ana kahramanı Çingeneler olduğu için ve Çingenelerinde böyle kötü bir huyu alışkanlık haline getirdiği için değinmemiz gereken önemli bir konudur. Ve bununla ilgili beyitler de varlığını

sürdürdüğüne göre, asırlardır Çingener ve hırsızlık ilişkisi bilinmektedir. İşte bunlardan biri olan bu beyitte de Çingenerin hamamdan peştamal çalması anlatılır. Aslında beyitte her şeyin çalınabilme ihtimalinin olduğu, boş gitmeyip en kötü ihtimal peştamalı bile çalabilir ifadesi görülmektedir. Bu sebeple bir önceki beyitte olduğu gibi yine bir uyarı karşımıza çıkmaktadır. Sürekli Çingenenin gözetilmesini, dikkat edilmesini söyleyen şair, boş gitmeyip peştamal bile çalabileceğini söyler. Bu beyitle de Çingenerin çalma huyunun olduğunu bilen kimselerin sırf bunun için uyarıda bulunmalarını bir kez daha görmüş olmaktadır.

Koca Râgıb Paşa'nın divanından aldığımız aşağıdaki beyitte şair, Çingene hırsızlığına daha önce görmüş olduğumuz anlatımlardan çok farklı bir şekilde değinmiştir. Hırsızlık yaptığını Çingenenin kendisinin dile getirdiğini söyleyen şair bunu farkında olmadan yaptığının imasını okuyucularına sunmuştur.

Miyân-i güft ü güda bed-meniş iham ider

kubhın Şecâ'at 'arz iderken merd-i kıpti sirkatin söyler

(*Koca Râgıb Paşa Divanı, G.47 - B.5*)

Kötü huylu kimseler dedikodunun ortasında iham eder yani ifade eder diye söyleyen şair, bu ifadenin de ne olduğunu bir alt satırda dile getirir. Koca Râgıb Paşa Kıpti olarak andığı Çingenenin bir yiğit olduğunu ve kahramanlıklarını anlatırken farkında olmadan hırsızlığını söylediğini dile getirmiştir. Kötü huylu kimseler diyen şair burada Çingenerin hırsızlık yapmasına bel bağlamıştır. Ki zaten başından beri Çingenerin kötü bir huya sahip olduğundan ve hırsızlık yaptığından bahsedilmiştir. Bu dedikoduda anlatılan kötü huya sahip olan Çingenenin yiğidi, kahramanlığını anlatırken hırsızlık yaptığını farkında olmadan söyleyerek, kahramanlık başlığı altında hırsızlığını itiraf eder. Gerçekten de hırsızlık cesaret isteyen bir şeydir. Çünkü yakalanma ihtimalinin olması ve yakalandıktan sonra cezalandırılması ancak cesareti olan kişilere mensup bir şeydir ki kimse bu cesareti kolay kolay göze almak istemez. Bu sebeple Çingenenin bir yiğit olmasından bahsedilmesi ve kahramanlıklarını anlatırken hırsızlığını dile getirmesi bunu göstermektedir. Çünkü kahramanlar, yiğitler cesaretli kişilerdir. Şairin kötü huylu kimseler derken Çingenenin hırsızlığına işaret etmiş olması, aynı zamanda Çingenenin kahramanlığını anlatırken hırsızlığını söylemesi ve kahramanlık-cesaret arasındaki ilişkiyi bu şekilde bağlaması bize kısacası Çingenerin hırsızlık yaptığını göstermektedir.

Aşağıdaki beyit, İsmail Gürûni'nin divanında yer alan bir beyittir. Burada Çingene yine karşımıza Kıpti olarak çıkar ve bu sefer hırsızlık dolaylı olarak anlatılır.

Sehâvet nesl-i tâhirde bulınır

Sehâvet kıptilerde aslâ olmaz

(*Dîvân-ı Külliyyât-ı Seyyid-i Âlem*, Mes.1237)

Bu beyitte cömertlikten bahsedilmiştir. Cömertliğin temiz insanlarda bulunacağını ve asla Çingelerde bulunamayacağını söyleyen şair, hem Çingeleri temiz görmeyerek hakaretin önünü açmış hem de onlarda cömertliğin asla olmayacağını söyleyerek ellerinden bir şey çıkmayacağını belirtmiştir. Cömert insanlar ellerinde ne varsa düşünmeden veren insanlardır. Daha önceki beyitlerde Çingelerin bir şey vermesi değil daha çok alması hatta hırsızlığa başvurmasından söz edilmişti. Burada da aynı durum mevcuttur. Çingelerin cömert olmayışına değinen şair, hırsızlık yaptıklarına dair bir göndermede bulunmuştur. Ayrıca bu beyitte temiz nesilde cömertliğin olduğu söylenmekte ve Çingelerin soyunun temiz olmadığı ifadesi ortaya çıkmaktadır. Çünkü şair cömert olan “nesl-i tâhir” ifadesi için temiz soyluları kasteder ve karşısında da Kıptiler için asla cömert olmadıklarını söyleyerek ikisini karşılaştırır. Böylelikle Çingenenin temiz olmadığını, temiz bir soya ait olmadığını söyleyen şair hakaret etmedeki amacına da ulaşmış olur.

1.7 Çingenerin Yoksulluğu

Çingenerin geneli yoksul bir hayata sahiptirler. Zaten daha öncesinde de bahsedildiği gibi çoğu Çingene göçebe hayat sürdürmekte ve çadırda yaşamaktadır. Bu yoksulluk onları çoğu şeyden mahrum bırakmaya iter. “Genellikle, buldukları şehrin kenar mahallerinde yaşayan Çingener, kentin sosyal ve kültürel imkânlarından da yeterince yararlanamamaktadırlar.”(Fırat ve İlhan, 2019:266). Eğitim fırsatlarına erişememek, sosyal güvenlik ağlarından yoksun olmak, iyi konutlarda konaklayamamak gibi bir sürü dezavantaja sahiptirler. Yoksul bir hayata sahip olmalarındaki en büyük sebep ise göçebe bir hayata sahip olmalarıdır. Temel bir yaşama sahip olmadıklarından sürekli çadırda yaşayan Çingener için bu durum, onların yeterince yoksul bir hayata sahip olduklarını gösterecek niteliktedir. Malatya Çingenerinin yoksulluk ve dışlanmalarına özgü yapılan bir çalışmada özellikle Doğu Anadolu bölgesinde geçimlerini zor sürdüren Çingenerin yoksulluğundan bahsedilmiştir:

Özellikle, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan Çingenerin, kırsala özgü geçim imkanlarının azalmasıyla kentlere göç ederek enformel işlere yöneldikleri bilinmektedir. Mesleki formasyon gerektiren işler konusunda gerekli niteliğe sahip olmaları nedeniyle Çingener, emek piyasasında marjinal işlere yönelmektedirler. Böylesi işlerden geçimlerini sağlayamamaları onları yoksulluk sarmalına hapsedmektedir. Ekonomik ve sosyal imkânlarla ulaşmaları da mümkün olmadığından durumları daha da zorlaşmaktadır (Fırat ve İlhan, 2019: 268).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere marjinal uğraşları kendilerine meslek edinen Çingener, bu şekilde geçimlerini sürdürmekte, bunu yapamayanlar ise oldukça zor ekonomik sıkıntılar içinde kalmaktadır.

Yoksulluk, hayatın bir gerçeğidir ve yoksul hayata sahip olanlar bazı şeylerde hep geç kalmıştır. Bu geç kalınmışlık iyi bir eğitimin alınamamasına, iyi bir ortama sahip olunamamaya, güzel ve temiz bir işte çalışamamaya sebebiyet vermiştir. Bu nedenle bu şekilde bir hayat sürdüren Çingener hep hor görülen ve uzak durulan bir toplum olmuştur. Başka bir deyişle Çingener için yoksullukta onlardan uzak durulmaya iten sebep halindedir. Bir araştırmaya göre ise yoksulluğun en büyük sebebi Çingene olmakla alakalıdır:

Yoksulluk, genel anlamıyla, ekonomik, politik ve kültürel mahrumiyet durumunu ifade eden bir olgudur. Bu bağlamda işsizlik, vasıfsızlık, engellilik, etnik kimlik gibi faktörler yoksulluk nedenleri arasında önemli bir yere sahiptir. Örneklem grubunun yoksulluk nedenlerinin dağılımı Tablo 13'te yer almaktadır. Tabloya göre, örneklem grubunun %84,7'si, yoksulluklarının nedeni olarak Çingeneliklerini göstermişlerdir. Görüşmelerde Çingene oldukları için ekonomik hayattan dışlandıklarını beyan edenler, bu nedenle iş bulamadıklarını belirtmişlerdir. Yapılan ikili görüşmelerdeki, “*Bir iş sahibi olmak herkesin isteyeceği bir şey ama ben kaç iş değiştirdim bilmiyorum, ne zaman işe başlasam “Dom” olduğumu öğrendikleri an çıkarıyorlar, şimdi bir senedir işsizim, “Dom” olmasam işsiz de olmazdım.*” ifadeler, Çingeneliklerinin, iş yaşamlarını olumsuz etkilediğini ve bu durumun yoksulluğa neden olduğunu göstermektedir (Fırat ve İlhan, 2019: 273).

Sırf Çingene oldukları için başvurdukları hiçbir işe girememeleri her bakımdan ötekileştiklerini ispatlar niteliktedir ki verilerde bunu doğrulamaktadır. Bu sebeple daha öncede bahsettiğimiz bazı Çingenelerde memur olanların girdikleri ortamda kimliklerini gizlemeleri bundan ötürüdür. Bazıları da sırf konar-göçer durumdan dolayı bir işte devamlılığını sürdürememesi sebebiyle güven vermemiş, hayatını daha öncesinde de saydığımız demircilik, eşekçilik, süpürgecilik, elekçilik gibi uğraşlarla sürdürmüştür. Bunlarda geçimlerini sürdürmek için yeterli işler olmadığı için hep yoksullukla burun buruna yaşamışlardır. İşte hayatın bir gerçeği olan ve Çingenelerin çoğunun yüzleştiği bu durumu Osmanlı dönemi şairleri de şiirlerine başarıyla aktarmıştır.

Aşağıda vereceğimiz ilk örnek, divanında Çingenelerden oldukça fazla bahseden Tırsî'den aldığımız beyittir. Aşağıdaki beyitte yoksul yaşama sahip olan Çingeneler net bir şekilde görülmektedir.

Kuru etmekle tutar rûzeyi Çingane leziz

Acı kuvvetle urur tîşeyi sindâna lezîz

(*Tırsî Divanı*, G.42 - B.1)

Tırsî, Çingenenin orucunu sadece kuru bir ekmekle tuttuğunu söyler. Tüm gün boyunca aç olan Çingenenin sahur vakti midesine giren şeyin sadece bir ekmek olduğunu onunda kuru olduğunu dile getiren şair böylelikle yoksul olduklarına buradan direk anlamamızı sağlar. Aynı zaman da Çingenenin acı bir kuvvetle örs üzerinde balta vurmasına değinen şair, Çingenelerin demircilik mesleğine de göndermede bulunur. Çünkü örs, demircilerin maden veya metalleri dövmek için kullandığı alettir. Acı kuvvet diyerek sert ve etkili kuvveti kasteden şair, kuru bir ekmekle ayakta kalan Çingenenin kuvvetinin bol olduğuna değinmiş ve sindân yani örsten bahsederek demircilik mesleğini de bir kez daha anmıştır. Şairin, Çingenenin burada kuru bir ekmekle oruç tuttuğunu söylemesi, Çingenenin gerçekten oruç tutmasıyla alakalı bir durum olup olmadığı adına tartışmalı bir noktadır. Çünkü Çingenelerin dini inançlarının dengesiz olduğu ve bulunduğu ortama göre şekil değiştirdiği gerçeği bilinen bir şeydir. Bu da demek oluyor ki Çingeneler o kadar açtır ki, bir insanın oruç tutarken sabahtan akşama kadar aç kalmasıyla eş değer görülmüş ve adına oruç denilmiştir. Bu da yoksul bir hayat sürmelerini yeterince göstermektedir.

Yine Tırsî'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitte Çingenenin yoksul oluşuna uzaktan da olsa bir değinme vardır. Çingenenin garipliğinden de bahsedilerek yoksulluk anlamı oldukça kuvvetlidir.

Karda ger bulsa bizüm gibi garîb Çingeneyi
Deli poyraz çalar elbette emân hîç virmez

(*Tırsî Divanı*, G.87 - B.5)

Şair Tırsî, “deli poyraz şayet bizim gibi Çingeneyi karda bulsa hiç aman vermeden yerle bir eder.” diyerek Çingenenin bir rüzgârda hemen devrileceğini, gücü kuvveti olmadığını çünkü kendilerini geçindirecek ve karınlarını doyuracak bir paraya erişemediklerini ifade eder. Çingeneye garip diyerek de bu ifadeyi güçlendirir çünkü garip kelimesi zavallı olan kimseler için kullanılır. Yoksul insanlar hayata tutunmaya zorlandıkları için çoğu zaman hali vakti yerinde olanlar tarafından zavallı görünmüştür. Ayrıca garip kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Garip bir diğer anlamıyla gurbette yaşayanlar için denir. Çingeneler içinde Gurbet denildiğinden daha önce bahsedilmişti. Göçebe hayata sahip oldukları için ve hep gurbette buldukları için bu Garip ifadesi Çingenelerle özdeşleşmiş durumdadır. Burada da “garip Çingeneler” derken aslında göçebe olan Çingenelerden bahsedilmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki şair Tırsî “bizim gibi Çingene” derken kendinin de bir Çingene olma ihtimaline ışık tutmuştur. Bu konu hakkında kesin bir bilgi yoktur lakin Tırsî'nin divanında etnik gruplardan bahsederken en çok Çingenelerden bahsetmesi ve bu beyitte de “bizim gibi” ifadesini kullanması onun bir Çingene olma ihtimalini kuvvetli kılmıştır.

Enderûnlu Fâzıl'ın *Zenannâme* adlı eserinden aldığımız aşağıdaki beyitin öncesinde Çingene bir kadının baştan aşağı anlatıldığı görülmektedir. İçinden seçtiğimiz bu beyit ise Çingenenin yoksulluğuna değinen ve bu sebeple bu konu başlığı altında yer alması gereken bir beyittir.

Dil kara çehre kara çerçe kara
İki dünyası kara ol fuqarâ

(*Zenannâme*, 121b - B.5)

Enderûnlu Fâzıl burada “ol fukara” diyerek Çingenerin yoksulluğuna doğrudan gönderme yapmıştır. Çingenerin esmer olmasından ötürü kara ifadesini kullanması ve yüzlerinin, kalplerinin, çadırlarının ve iki dünyasının kara olduğunu söylemesi Çingenerin parlak bir hayat yaşamadığını söylemenin diğer yoludur. Enderunlu Fâzıl fukara diyerek yoksul bir hayata sahip olduklarını söylemiş ayrıca çadırda yaşam sürdürdüklerine ve esmer tenli olduklarına da dikkat çekmiştir. İki dünyasının kara olduğunu da sözlerine ekleyen şair, bu dünya da müreffeh bir hayat yaşayamadıklarını ve dini inançlarının olmayışından ötürü diğer dünyada da iyi bir konumda olamayacaklarını dile getirmiştir.

Daha önce karakteristik özellikleri başlığı altında incelediğimiz bu beyitin şimdi incelemeye değer kısmı Çingenerin yoksul oluşlarının anlatıldığı kısımdır. Bunu kaba bir dille dile getiren Tırsî, Çingene için fakir demiştir.

Anların çekdüğü bu korku harâccıdandır

Çergemi yakdı diyü kaçdı fakîr ormana

(*Tırsî Divanı*, G.179 - B.5)

Çingenerin göçebe bir topluluk olduğu, çadırlarda yaşam sürdürdükleri, dini inançlarının olmadığı ve yoksul bir hayatın içinden geçtikleri daha önce bahsedilmişti. Tırsî'nin divanı Çingener için bir başyapıt özelliğindedir. Çingenerler adına bilip bilmediğimiz ne varsa bu divandan görebileceğimiz gibi hiç tanımadan da tanıma şansı yakalayacağımız bir eserdir. Bu beyitte Çingenerin haraç davasından dolayı çadırlarını terk edip ormana kaçtıklarından bahsedilir. Müslüman olmayışına değinen şair, çadırda yaşadıkları için göçebe olduklarının altını çizer ve bir vergi korkusuyla varını yoğunu terk edip ormana kaçtıklarını ekler. Bunları sıralarken Çingene diye değil de kaba söylem olan fakiri kullanmayı tercih eden şair bu söyleminin altında yatan sebeplerini de ilk satırda dile getirmiştir. Yani Çingenenin haraç verecek parası olmadığı ve verme zorunluluğu doğduğunda kaçmaktan başka çaresi olmadığı bir zamanda, şair Tırsî bu durumu yoksulluğa bağlamış ve Çingenerin yoksul olduğunu söyleyerek okuyucularının asıl meseleyi net bir şekilde anlamasını sağlamıştır.

1.8 Çingenerin Yaşadıkları Bölgeler

Çingener tarihte var olmaya başladıklarından bu yana farklı coğrafyalarda hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu şekilde olmalarının en büyük sebebi göçebe bir topluluk olmaları ile ilgilidir. Daha öncesinde ayrı bir başlık altından ele aldığımız göçebelik konusunda da bahsedildiği gibi Çingenerin buldukları yerde sevilmemeleri ve hor görülmeleri onları sürekli yer değiştirmeye iten sebepler haline gelmiştir. Tarihi metinlerden edinilen bilgilere göre İran, Hindistan, Kuzey Afrika, Mısır, Amerika gibi ülkelerde yaşayan ve bu ülkeler arasında gel-git yapan Çingenerin daha sonra yelpazeyi genişleterek farklı yerlere yayılmaya başladıkları söylenmektedir. Bu yerleşilen yerlerin bolluğu, Çingenerin ana topraklarının neresi olduğu ve nereden geldikleri konusunda soru işaretlerini ortaya çıkartmıştır. Fakat tarih boyunca yer değiştiren Çingenerin anayurtlarının neresi olduğuna dair söylentiler değişiklik göstermektedir. Bu değişiklik gösterilen yerler arasında çoğunlukla kabul edilen yer Hindistan olmuştur. Çingenerin Miladi takvime göre 5. Yüzyılda Hindistan'da var olmaya başlayıp, oradan hareketle başka yerlere göçtükleri söylenmektedir. Bu kanıya, Hint insanların giyim kuşamlarının, ten renklerinin ve fiziki özelliklerinin Çingenerle aynı olduğu ve Çingenerin konuştuğu dilinin Hint diliyle benzerlik gösterdiği sebebiyle varılmış ve bu benzerlikler Çingenerin Hint kökenli oldukları düşüncesini de kuvvetlendirmiştir. Ahmet Mithat Efendinin yazmış olduğu *Çingene* adlı romanında da Çingenerin Hint asıllı olduklarına değinilmesi ve bu konunun tartışmaya bile kapalı olduğunun söylenmesi, Çingenerin Hint asıllı oldukları ihtimalini güçlendirmektedir:

- Bizim memlekette Çingene diye herkesin hor gördüğü bir topluluk vardır, bilirsiniz ya?
- Hani ya dün de Kâğıthane'de karılarına şarkı okutmuştuk.
- Evet! Bu halkın aslı Hintlidir diyorlar. Doğru olup olmadığını söyleyebilir misiniz?
- Dünyada bundan daha doğru hiçbir şey olamaz.
- Lakin bir vakit gazetelerde buna dair bir tartışma görmüştüm. Hintli olduklarına itiraz da ediliyor.
- Hayır! İtiraz edenler hiç haklı çıkamazlar. Bu adamların Hintli olduklarının çehrelerinden belli olmasının ötesinde lisanları da henüz Hint lisanıdır. Hem de buralara gelişleri pek eski olduğundan ve dolayısıyla diğer kavimlere karışmış olduklarından ve bu karışmayla gerek çehrelerinin gerek lisanlarının hepten değişime uğramış olması lazım gelse de yine Hintli oldukları besbelli olacak kadar asıllarını muhafaza edebilmişlerdir (Ahmet Mithat, 2020: 25).

Yine Çingenerler üzerine yazılmış önemli eserlerden birine sahip olan Osman Cemal Kaygılı'da, eserinde bir Çingenenin nereden geldiğine dair bir konuşmaya yer vermiştir:

Ne saklayacağım şinci Allah'ın bildiğini kuldan? O buçuk için de derler bizi... İlle velakin kim bilsin işin aslını? Biz sanarız Çingenerler kendimizi ki gelmişiz çok eskiden Hindiya'nın Çinimaçın taraflarından bu yanlara... (Kaygılı, 2019: 120).

Çingenerlerin Hint kökenli bir kavim olduğu kabul edilmesine rağmen Çingenerlerden bazıları ilk vatanlarının Mısır olduğunu söylemektedirler. Bu durumun ortaya çıkmasının ana nedeni ise, Çingenerlerin Mısır'da uzun bir müddet kaldıktan sonra deniz yoluyla Avrupa'ya geçmeleri ve buradan geldiklerinden dolayı bunlara Mısırlı anlamına gelen Gypsy kelimesinin yakıştırılmış olmasıdır (Quelquejey'dan akt. Altınöz, 2005:19).

Çingenerlerin Hindistan'dan sonra İran'a gittikleri ve oradan ayrılarak iki kol halinde yayıldıkları bilinmektedir. Birinci kol; Suriye üzerinden Mısır'a, oradan da Avrupa'ya, ikinci kol; deniz yoluyla Balkanlaradır. Bu şekilde gezen ve hayatlarını bu şekilde sürdürmeye devam eden Çingenerler, günümüzde Türkiye'de en çok İstanbul ve Edirne'de görülür. Türkiye'nin hemen hemen her ilinde varlıklarını sürdüren Çingenerler için İstanbul ve Edirne illeri ilk sırada yer alır. İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı Ayvansaray, Balat ve Sulukule mahalleleri Çingenerlerin en yaygın olduğu yerlerdir. Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde de Balat Çingenerleri başlığı altında Balat ve Ayvansaray Çingenerlerin ayırt edilemez olduğunu söyler: "İstanbul'un bu şenlikli semti eskiden beri Çingenerleri ile de meşhurdur; Ayvansarayın yakınlığı Lonca Çingenerleri ile Balat Çingenerlerin ayırt ettirmez denilirse yerinde olur." (Koçu, 1960:1967). Tarihi metinlerde ve divan edebiyatına bağlı gazelerde Ayvansaray ismine oldukça fazla rastlarız. Bu isme rastlarken mutlaka Çingeneden bahsedildiğini de görürüz.

Göçebe hayatlarının anlatıldığı konu başlığında bahsedildiği gibi kimi Çingenerler yerleşik hayatı benimserken kimi Çingenerler göçebe hayatın onlar için vazgeçilmez olduğunu düşünmektedir. İşte bu yerleşik hayatı benimseyenlerin olduğu yerler, daha önce bahsi geçen İstanbul'a bağlı illerdir. Ayvansaray ve Sulukule Çingenerleri yerleşik hayatı benimseyen ve çalgıcılık yaparak geçimini sağlayan kimselerdir. Bu durum Süleyman Faruk Güncüoğlu ve Şükriye Pınar Yavuztürk tarafından yazılan *Sulukule ve Çingenerleri* adlı makalede de geçmektedir. Makalede Çingenerlerin çalgıcılık mesleği hakkında bilgi verilirken Sulukule ve çevresinde yaşayanların bu mesleği daha çok icra ettikleri anlatılmaktadır:

Yukarıda sözü edilen pek çok mesleğin yanı sıra Sulukule'de özellikle müziğin ön plana çıktığı görülür. Çingenerlerin ana vatanı Hindistan'dan eğlence amaçlı 12 bin kişinin İran'a gönderilmeleri onların bu konudaki yeteneklerini sergilemektedir. Her ne kadar farklı işlerde de çalışsalar, demircilik işinde usta da olsalar hepsinin ortak özelliği eğlence, oyun ve danstır. Ancak her Çingene dansı profesyonellik derecesine götürmemiştir. Cumhuriyet dönemi ortalarına değin bu işte iyi olanlar Lonca Semti'nden sonra Sulukule'de yaşayanlardı. Eğlence

sektörünün müzisyenleri Lonca'dan, ilerleyen tarihler de en iyi dansözler de Sulukule'den çıkmaktaydı (Güncüoğlu ve Yavuztürk, 2009:20).

Lonca diye bahsedilen yer Ayvansaray'ın iç kısmıdır. Bu sebeple Çingenerin yerleşmiş olduğu her yerin kısaca Lonca olarak anıldığı sıklıkla görülmektedir. Yine Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingenerler* adlı romanında başkahraman İrfan Beyin arkadaşıyla olan diyalogunda, İrfan Beyin arkadaşına Çingene musikisi ile ilgili yakından bilgi almak istiyorsa İstanbul'un diğer ilçelerine değil Sulukule ve Ayvansaray'a gitmesi gerektiğini söylediği görülür: "Sen mademki Çingene musikisi hakkında bir fikir elde etmek istiyorsun... Şu halde kalk, Sulukule'ye, Feriköy taraflarına, Taksim'de ki çöplüğe, bilhassa Ayvansaray'a git!" (Kaygılı, 2019: 50).

Görüldüğü üzere Ayvansaray ve Sulukule'nin Çingenerler bakımından ne denli yoğun olduğu ve asıl Çingenerlerin orada olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Yine İstanbul'un Kâğıthane semti Çingene topluluğunun yoğun olarak görüldüğü yerlerden biridir. Çingenerlerin bir diğer yerleşke alanlarından biride Gümülcine'dir. Gümülcine Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde Türk nüfusunun yoğunlukta olduğu bir yerdir. Bu nüfus içerisinde Çingenerlerinde oldukça fazla olması, daha sonrasında çoğu Çingenenin, Türkiye'ye ait olan Doğu Trakya'ya göç edip Edirne sınırları içine girmesi, Edirne'deki Çingene bolluğunun nereden geldiğine işaret eder. Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde, Fatih Sultan Mehmet'in Gümülcine'den çok fazla Çingeneyi İstanbul'a getirdiğini söyler: "Yine Sultan Mehmed Han bu Gümülcine'den de İstanbul'a Çingene sürmüştür." (Kahraman ve Dağlı, 2011:82). Aynı şekilde Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde İstanbul'a sürülen insanlar arasında Çingenerlerinde olduğunu ve Balat'a sürüldüğünü söyler. Görüldüğü üzere tarihi metinlerde Çingenerlerin en yoğun olduğu yerler İstanbul'a bağlı Balat, Ayvansaray, Sulukule, Batı Trakya'ya bağlı Gümülcine ve genel olarak Edirne'dir. Çingenerlerin yerleştiği yerlerin sadece bu iller doğrultusunda olmadığını, Türkiye'nin hemen her yerinde görmenin mümkün olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Sadece ayrıntılı şekilde bahsedilen bu yerler, Osmanlı edebiyatı şiirlerinde de görüldüğü için anlatılmaya değer görülen yerlerdendir. Çünkü beyitlerde Ayvansaray'a, diğer adı olan Lonca ismine, Balat'a ve Edirne'ye çok rastlanılır. Bu rastlantının bolluğu onların yıllardır aynı yerde yaşamlarını sürdürdüğü anlamına gelir. Dikkati çeken bu konu da şairler tarafından bahsedilmeye layık görülmüştür. Çünkü bir insanın hayat sürdürdüğü yer o insan için önemlidir. Ve bu durum yıllardır hiç değişmemişse artık insan yaşadığı yerle özdeşleşmeye başlamıştır. Yerleşik hayatı benimseyen Çingenerlerinde asırlardır aynı yerlerde yaşam sürmeleri tarihi metinlerde, gazellerde bahsedilmeye değer bir konu haline gelmiştir. Aşağıda göreceğimiz beyitlerde yukarıda bahsedilen yerleşke isimleriyle karşılaşacağız ve şairlerin Çingenerlerden bahse-

derken onların hayatlarını sürdürdüğü yerler hakkında nasıl bağlantı kurduklarını da görmüş olacağız.

Enderunlu Fazıl'ın yazmış olduğu önemli eserlerinden *Defter-i Aşk*'da, Çingene düğününe yer verilmiştir. Düğüne çok fazla yer veren Fazıl, Çingene İsmail için kız bakmaya giden babasından bahseder. Kızı bulmak için Edirne'ye gitmesi ve oradaki Çingene'lere bakması, Çingene'lerin yerleşkesi olan Edirne'ye dikkat çekmiştir.

Edrene şehrine gitti pederi
Gezdi hep andaki Çingâneleri

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.318)

Enderunlu Fazıl, *Defter-i Aşk*'ın sekizinci bölümünde Çingene İsmail'e olan zaafından bahseder. Fakat Çingene İsmail'in evlilik hazırlığına girmesi ve İsmail'in babasının Edirne'ye giderek orada Çingene kızlarına bakması, Edirne'deki Çingene bolluğuna dikkat çekmektedir. Başka illerden ya da bulunduğu ilden kız bakmaması ve direk Edirne'ye gidip arayışa girmesi, Edirne'de Çingene'lerin bol olduğuna işaret etmektedir. Edirne'deki Çingene'leri gezmesinden bahseden şair, orada bir Çingene yerleşkesinin olduğunu okuyuculara göstermek ister. Ayrıca Fazıl bu bölümde Çingene düğününe fazla yer ayırmıştır. Bölümün kırk bir beyiti düğüne aittir. Selim Sırrı Kuru'nun *Defter-i Aşk* ile ilgili yazmış olduğu makalesinde, Fazıl'ın düğüne bu denli yer vermesine şaşırmakta ve nedenini sormaktadır. Çingene'ler için eğlence, hayatlarının merkezinde yer alan bir şeydir. Eğlence ve düğün ilişkisi düşünüldüğünde belki de Fazıl'ın düğünden bu kadar fazla bahsetmesi çokta şaşırılacak bir durum olmadığını göstermektedir.

Yine Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk* adlı eserinden örnek vereceğimiz aşağıdaki beyitte Çingene İsmail'in anlatıldığını görmekteyiz. Çingene İsmail'e âşık olan Fazıl'ın, İslam dünyası için tekke ve dergâh nasılsa, Çingene içinde Ayvansaray'ın o denli önemli olduğunu söylemiş ve tevriyeli anlamlar katarak, anlatmak istediğini kuvvetlendirmiştir.

hâne-kâh-ı dil-i İslâm-ârây
oldu o dil-bere eyvân-serây

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.287)

Bir önceki beyitte Fazıl'ın İsmail'in düğününü anlattığını söylemiştik. Bu beyit ise İsmail'in okuyucularla tanıştırıldığı bölümün başında yer alır. İsmail'in dış görünüşünden ona olan sevdasına kadar birçok şeyi anlatan Enderunlu Fazıl burada da İslam âleminde İslam'ı süsleyen şeyin tekke ve dergâhlar olduğunu, Çingene içinde Ayvansaray'ın, saraydan farksız olduğunu anlatmak ister. Şairin o dilber diye bahsettiği kişi Çingene İsmail'dir. Nasıl tekkeler İslam'ın kalbinde yer alıyorsa o dilber olan Çingene İsmail içinde Ayvansaray bir saraydan farksızdır. Burada İslam ile tekke ve dergâhlar ilişkisi kurulmuş, Çingener ile de Ayvansaray ilişkisi kurulmuştur. Ayvansaray'ı saray olarak da tevriyeli bir anlamda kullanan şair beyitin vermek istediği anlamı kuvvetlendirmiştir. Burada Ayvansaray'ın Çingener için öneminin yüzyıllar öncesinden bile bilindiği görülmektedir. Yani Ayvansaray'ın beyitlere ve metinlere aktarılması ve günümüzde de varlığını sürdürmesi Çingener için bir simge haline gelmiştir.

Sürûrî'nin hezil yoluyla kaleme aldığı aşağıdaki dizelerde şairin Ayvansaray'ı anlatış biçimi dikkatleri çekmektedir.

Halen bizim mahallenin işlek sokağı var
 Kamburu, körü, sağırı, lengi, çolağı var
 Bir hanedandır çeribaşımız
 Öyle kim Ayvansaray'da misli bulunmaz konağı var

(Koçu, 1960: 1644)

İstanbul Koçu Ansiklopedisi'nden aldığımız yukarıdaki dizeler Sürûrî'nin hezliyatında da yer alan bir manzumeye aittir. Sürûrî'nin Ayvansaray'ı tasvir etmesi, okuyucunun Ayvansaray'ı gözleri önüne getirmesi açısından önemli bir ayrıntıdır. Ayvansaray, İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı bir mahalledir. Şair de manzumesinde mahallelerinde işlek bir sokağın olduğunu ve her türden insanla karşılaşabileceğini söyler. Daha sonrasında Ayvansaray'da bir çeribaşının olduğunu ekler. Çeribaşı Çingenerlerde obanın başına verilen isimdir. Bu kişi bulunduğu yerde hükmünü geçirebilen ve her zaman varlığından söz ettiren bir kişidir. Şair çeribaşının Ayvansaray'da konağı var diyerek oraya yerleşmiş olduğunu okuyuculara göstermiş olur. Çeribaşı olan bir yerde Çingenerlerin çokluğu da aşikârdır. Çünkü az öncede dediğimiz gibi Çeribaşı Çingenerlerin olduğu yerde hüküm süren kişidir. Böylelikle Ayvansaray'ı tasvir edip ve devamında çeribaşının olduğunu söylemesi, Çingenerlerin Ayvansaray'da ne kadar yaygınlıkta olduğunu gösterir.

Aşağıda vereceğimiz bir diğer örnek Refî-i Kâlâyî'nin divanında yer alan terci-i bent bölümünden bir musammattır. Burada Çingeneye ait birçok özellik görülmektedir.

N'ola funda pâyına gelse o lonca başıdır
 Kullelide gördüğün ma'hûd anın oynaşdır
 Gözlerin kapdı dime 'aynıyla ol faltaşdır
 Maskat-i re'sin ki sınıp sanma temür taşdır
 Var dimiş seyyid soyumda belki süt kardaşdır
 Kâr-i nakş-i külbe-i ma'nîniñ ol nakkaşdır
 Mehterânın pek yürük bir koc gibi yoldaşdır
 Hân-i nazmım karışık olduysa çingân işidir
 Habbezâ Ayvansaray ikliminiñ gürbüz eri
 Saña hem-deng olamaz her çergenin âhengeri

(*Refî'-i Kâlâyî Dîvânı*, Ms. 8)

Refî'-i Kâlâyî'nin divanında yer alan bu terci-i bentte Çingenelerden bahsedildiği görülmektedir. Özellikle de şair Çingeneler arasında övdüğü bir Çingeneden tüm terci-i bent boyunca bahseder. Her bendin son iki satırında bu övdüğü Çingeneden Ayvansaray'ın kahraman Çingenesi diyerek hiçbir Çingene ile kıyaslanamayacağını söyler. Başta Çingenenin funda işiyle uğraştığını ve bunu loncada yaptığını söyler. Fundanın ne anlama geldiği daha öncesinde bahsedilmişti. Süpürge yapımı için gerekli olan funda otu Çingenelerin hayatlarını sürdürmeleri için önemli olan malzemedir. Çünkü bu sayede süpürge yapıp geçimini sürdürürler. Ve Çingenelerin bu işi Ayvansaray'ın iç kısmı olan loncada yaptıklarının söylenmesi, loncadaki yerleşik düzene dikkat çekmiştir. Daha sonra Refî'-i Kâlâyî her bendin son iki satırında Ayvansaray'ın kahraman eri olan Çingenenin çadırda yaşayıp, demircilikle uğraşan hiçbir Çingeneyle kıyaslanamayacağını söyler. Böylece Çingenelerin demircilikle uğraştığını, çoğunun çadırda kaldığını ve Ayvansaray'da yaşadığını bir kez daha görmekteyiz. Aynı zaman da Refî'-i Kâlâyî'nin çadırda yaşayan ile bu gürbüz yani kahraman olarak anlattığı Çingenenin kıyaslanamayacağını söylemesinin nedeni, kahraman Çingenenin Ayvansaray'da kalmasıyla alakalı bir durumdur. Çünkü Ayvansaray'da yaşayan Çingeneler dairelerde kalırlar ve böylelikle yerleşik düzenin artık bir parçası haline gelirler. Ama çadırda yaşayanlar daha çok şehrin kenar mahallelerindedir ve göçebe hayata sahiptirler. Ayrıca dikkati çeken bir diğer ayrıntı da tüm terci-i bend boyunca Ayvansaray ve loncanın Çingenelerin en çok yaşadığı yer olarak anılması anlatılanları destekler mahiyetindedir.

Refi'-i Kâlâyî Divanı'ndan aldığımız aşağıdaki beyit, Kâlâyî'nin Sürûrî'yi alaya aldığı hezliyatında yer alır. Refi'-i Kâlâyî burada Sürûrî'yi Çingene yerine koyarak bir takım sözler sarf etmiştir.

Hırs-i tab'î'n zabt için Ayvansaray-i kalbine

Tahta parmaklık çekip Çingâne pehlû koymuş ad

(*Refi'-i Kâlâyî Dîvânı*, Hezl. 2 - B.8)

Daha öncesinde de görüldüğü gibi Refi'-i Kâlâyî ile Sürûrî arasında bitmez bilmeyen bir çekişme vardır ki bu her ikisinin yazmış olduğu divanına yansımaktadır. İki şairde beyitlerde birbirlerine laf atmaktan geri kalmamış, gönderme yaparak birbirlerine olan hırslarını okuyuculara göstermiştir. Bu beyitte de Refi'-i Kâlâyî Sürûrî için hırslı olduğunu ve bunu zapt etmek içinde kalbinin sarayına tahta parmaklık çektiğini söyler. Ki burada bir Çingene yerleşkesi ve İstanbul'un önemli semtlerinden biri olan Ayvansaray'ı saray olarak görmekteyiz. Daha sonrasında da Sürûrî'ye atfedilmiş bu hezliyatı ona Çingene denilerek, Çingenenin hakaret olarak kullanıldığı görülmektedir. Göndermelerle dolu bu beyitte son olarakta şair, Çingene olarak gördüğü Sürûrî'nin tahta parmaklığa hançer ismi verdiğini söyler. Yani kalbinin sarayı olan Ayvansaray'dan hırsını zapt etmesi için çıkmaması gerektiğinin imasında bulunan Kâlâyî, Sürûrî'nin bu hapsedilişi tahta parmaklıkla ördüğünü ve adına hançer koyduğunu söyleyerek, parmaklığın tahtadan meydana gelemeyeceğini bilen okuyucular için Sürûrî'yi küçük düşürmedeki amacına da ulaşmış olur. Burada konumuz gereği yoğunlaşmamız gereken noktanın Ayvansaray olmasıdır. Şairin Çingenelerin merkezi olan Ayvansaray'dan bahsetmesi ve bunu tevriyeli olarak kullanarak bir yandan da kalbinin sarayına parmaklık çekip o hırsı durdurmasından bahsetmesi kelime oyununda başarılı olduğunu gösterir. Çingene yerine koyduğu Sürûrî'nin Ayvansaray'dan çıkmasını istememiş ve bunun sebebinin aralarında geçen münakaşadan dolayı hırs olduğunu söylemiştir. Böylece bu beyitte Refi'-i Kâlâyî hem Ayvansaray - Çingene ilişkisinin yakın olduğunu göstermiş hem de Sürûrî'ye gerçek hayatta beslediği kini onu küçümseyerek ele almış ve Çingene yerine koyarak hakaret etmedeki amacına da ulaşmıştır.

Aşağıda yine Ayvansaray'ın bir diğer adı olan Loncadan bahsedilmektedir. Şair Tırsî'nin Loncada ihtiyacını karşılayacak bir Çingeneye rastlayamamasından şikâyetçi olup yakındığı görülmektedir.

Cümle ölçüm ma'rifetli loncada yok Çingene

Yapduram çadırda fânûs asdugum çengel şikest

(*Tırsî Divanı*, G.26 - B.3)

Bu beyitte Tırsî çadırına fanus yaptıracağı Lonca'da marifetli bir Çingeneye rastlamadığını, hepsinin beceriksiz olduğunu ve devamında fanusu asacağı çengelinde kırık olduğunu söyler. Buradan anlaşılıyor ki Çingenelerin bir uğraş alanı da fanusdur. Daha öncesinde Çingenelerin geçimlerini sürdürmek için el işi uğraşlar edindiklerini ve zamanla bunu mesleki haline getirdiklerinden bahsetmiştik. Fanusta bunlardan biri olup, Tırsî'nin de Lonca'da bununla uğraşan bir Çingene bulamadığından yakındığını görürüz. Bizzat Lonca'da Çingene araması, Çingenelerin Ayvansaray'daki çokluğuna dikkat çeker ve başından beri savunduğumuz tezi destekler. Ayrıca daha öncesinde Tırsî için Çingene olma olasılığının yüksek olduğu söylenmişti. Bu beyitte de Tırsî'nin çadırda fanusu asmak istemesi ve çengelinin kırık olmasını söylemesi, onunda çadırda kaldığını göstermekte ve Çingene olma ihtimalinide güçlendirmektedir.

1.9 Çingenerin Karakteristik Özellikleri

Dünyada var olan her bireyin kendine ait bir karakter yapısı vardır. Herkes birbiriyle her zaman aynı olmaz. Duruş, konuşma, hisler ve düşünceler insanları birbirinden ayıran özelliklerdendir. Çingenerinde kendilerine has bir yaşam tarzı olmasıyla birlikte karakter yapıları da bu hayata göre şekil almıştır. Bu tavır, daha kavgacı olmaları ve ağızlarında kötü sözler olmasıyla tanınan Çingener için bir klasik haline gelmiş ve bu tavrı taşımayanlar için bile başkaları tarafından öyle algılanmalarına neden olmuştur. Kavgacı ve ağızlarının kötü olmasının yanı sıra gerektiğinde çekingen olmaları ve bunun tam tersine insanları kendilerinden korkutacak bir yapıya bürünmeleri, kurnaz oluşları, seslerinin gür olması sebebiyle sürekli bağırması gibi özellikler insanların Çingenerden uzak durma sebepleri olmuştur. Daha çok kavgaları ile bilinen Çingenerler asırlardır aynı tavrı ve tutumu beslemeye devam etmişlerdir. Doğası gereği kavgaya müsait olmaları ve hemen bir kıvılcımda sinirlerine hâkim olamama ve en önemlisi kavgayı normal bir olay gibi görüp düşünmeden hareket etme Çingenerin kavgacı kimseler olarak görünmesine neden olmuş ve herhangi bir şeyde insanlar Çingene kimseyle münakaşaya girilmemesi gerektiğini düşünmüştür. Araştırmamız boyunca adından çokça söz ettiğimiz ve araştırmaya fazlasıyla ışık tutan Osman Cemal Kaygılı'nın yazmış olduğu *Çingener* adlı romanın yanı sıra 1925 yılında kaleme almış olduğu *Çingene Kavgası* adlı bir diğer eseri de adından da anlaşılacağı üzere Çingene kadınlarının birbirleriyle anlaşamaması üzerine meydana gelen kavgalarına yer vermektedir. Çingenerin sadece bu özelliğinden bir roman yazmış olan Kaygılı, bize Çingenerin karakteristik özelliklerinden kavgacı olmalarını gösterir. Meşhur olan bu kavgaların tarihi kaynaklarda da adından söz ettiği görülmektedir. *İstanbul Koçu Ansiklopedisi*'nde Çingene kavgalarında söylenen tekerlemelere “Dikiş Dokuması” adı verildiğinden bahsedilir: “İstanbul Çingeneri; bilhassa Ayvansaray'da Lonca Çingeneri arasında, emsalsiz bir orta oyunu gibi seyredilebilen meşhur Çingene kavgalarında karşılıklı söylenen uzun tekerlemeli lâfların adı.” (Koçu, 1966:4555). Dikiş Dokuması adıyla anılan bu tekerlemeye Osman Cemal Kaygılı *Çingener* adlı romanında da yer vermiş ve kavgalarını uzun uzadıya anlatmıştır:

Çingene kavgalarının en belli başlı, en uzun ve ağza alınmaz tekerlemelerinden “dikiş okuması” denilen tekerleme karşılıklı okunurken etrafı saran yüzlerce kadın, erkek, çoluk çocuk seyircinin, kimi gülmeden bayılacak hale geliyor, kimi şaşkınlıktan aptallaşıyor; kimi utancından kıpkırmızı eliyle yüzünü örtüyor ve seyirciler arasındaki hele kavgacıların içlerindeki sinir zembekleri çok bozuk olanlar, babalı Araplar gibi birtakım marazi haller geçiriyorlardı. ... Bu itibarla Çingene kavgalarını bilhassa bizim ruh ve sinir doktorlarımız mutlaka gidip birer kere olsun görmelidirler. Ruh ve sinir hastalıkları içinde “Çingene kavgası hastalığı” diye bir hastalık adı yok... (Kaygılı, 2019:177).

Kaygılı'nın da romanında geniş yer verdiği bu kavga Çingeneri tanıma açısından önemli bir boyut kazandırmıştır. Yine Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde Edirne'deki mahallelerden bahsederken, bu mahallelerin birinde yaşayan Çingener için kavgacı olduklarına değinmektedir:

Tamamı 414 adet mahalledir. İlk başta kale içinde 14 mahalledir. 5 mahallesi Yahudi ve 10 mahallesi Rum keferesi, Pehlivanlar Tekkesi yakınında bir Müslüman mahallesi, Topkapı'sı dâhilinde yine bir Müslüman mahallesi var ve beş mahalle kavgacı Kıpti (Çingene) Mahallesi var. Gece ve gündüz kavga ve bağrıışmalarından geçilmez (Kahraman ve Dağlı, 2006:590).

Bu konu başlığı altında Çingenerin belli başlı karakteristik özelliklerinin olduğunu söylemiştik. Bunların en önemlisi ve başta gelenin kavgacı ruha sahip olmaları anlatılmış, elde bulunan kaynaklar vasıtasıyla desteklenmiştir. Diğer özelliklerinin başında kaba bir görünüme sahip olmaları ve seslerinin gür olması gelir. Müziğe olan yetenekleri belki de gırtlaklarının çok güçlü olmasından kaynaklanır. Sadece şarkı söylerken değil her anlamda seslerinin gür çıkması bir süreden sonra dikkatleri çekmiş ve “Çingene narası” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Yine Çingenerin açıkgözlü ve kurnaz olmaları karakterlerinin genelini kapsayan özelliklerdendir. Osmanlı edebiyatı şairlerin de şiirlerinde Çingenerden ve onların bu tür özelliklerinden bahsedildiği çok görülmüştür. Genel anlamıyla karakter yapılarını oluşturan bu özelliklerin çoğu kötü özelliklerdir. Görünen odur ki şu ana kadar sayılanlar arasında iyi özelliğe rastlanmamıştır. Şairlerinde genellikle kötü özelliklerine değinmeleri Çingeneyi baştan aşağı kötü gösterme derdindedir. Çünkü çalışmamızın en başından beri Çingenerin hep istenmeyen, öteki bir taraf olduğunu söylemiştik. Ve elde edilen beyitler çerçevesinde yapılan bu çalışmada da karakteristik yapıların hep kötü taraflarına ulaşılmış ve onlar incelenmeye tabi tutulmuştur.

Bu başlık altında vereceğimiz ilk beyit *Tırsî Divanı*'na aittir. Şair burada Çingenenin korkaklığına değinmiştir.

Bıyığın gördi rakîbüñde üzildi ol dem

Yel gibi yellenerek gitdi hemân Çingane

(*Tırsî Divanı*, G.179 - B.3)

Şair Tırsî bu beyitinde Çingenenin rakibini görmesi üzerine korkup kaçmasından bahsetmiştir. Âşık, sevgili ve rakip ilişkisine dikkat çeken ve gönderme yapan şair, aşığın rakibinin bıyığını görüp kaçtığını ifade ederek korkak olmasına dikkat çekmek istemiştir. Bıyık divan edebiyatında önemlidir. Çünkü bıyığı olan kimse ayva tüylerinden arınmış artık olgun birisidir. Burada âşık olan kişi Çingenedir. Çingenenin rakibinin bıyığını görüp yel gibi kaçması, korkaklığından ötürüdür. Normalde divan edebiyatı beyitlerinde âşık kaçmaz. Tam tersi sevgiliyi elde etmek için rakip ile burun buruna gelir. Ama burada rakibindeki bıyığı görüp korkup kaçması aşığın korkaklık yapmasıyla ilgilidir. Şair Tırsî'nin de âşık yerine Çingene demesi ve onu korkak olarak göstermesi, Çingenelerin karakteristik özelliklerinden korkak olmasıyla alakalıdır. Yine bu gazelin devamında şair, Çingenenin asıl korkusunun haraç olduğunu ve çadırının yerle bir edilerek ormana kaçtığını söyler.

Anların çekdüğü bu korku harâccıdandır
Çergemi yakdı diyü kaçdı fakîr ormana

(*Tırsî Divanı*, G.179 - B.5)

Bu beyitlerden anlaşılıyor ki Çingenenin korkaklığını şair her iki şekilde dile getirmiştir. Birincisinde rakibini görmesi üzerine korkup kaçması, ikincisinde de haraç kesileceğinden korkup kaçması anlatılır. Ayrıca bu beyitte haracın Osmanlı döneminde gayrimüslimlerden alınan bir vergi olduğu ve Çingenelerin dini inançları olmadığı için bu vergi işine dâhil edildiği, kaçtıkları ve korktukları ifade edilmektedir.

Çingenelerin diğer karakteristik özelliklerinden birisi de nara atmaları yani bağırımlarıdır. Bu bağırımları onlarla o kadar özdeşleşmiş ki kendilerine has bir özellik olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu konu başlığı altında belki de beyitlerde en çok kullanılan özellik Çingenelerin nara atmasıdır. Hevâyî'nin divanından aldığımız aşağıdaki beyitte de bu durumu açık ve net olarak görmekteyiz.

Borcum olsun karakız çergeye gelmezse eğer
Yakayım ormanı bir na'ra-i Çingâne ile

(*Hevâyî Divanı*, G.134 - B.3)

Bu beyitte Hevâî'nin sevgilinin çadıra gelmesi konusunda bir iddialaşmaya girdiğini görürüz. Burada sevgili Çingenedir. Hem Çingenenin fiziki özelliğinden bahsederek esmer olduğunu söylemiş hem de göçebe Çingenerin kaldıkları çadırdan yani çergeden bahsetmiştir. Bunlar sevgilinin Çingene olduğunu ispatlar niteliktedir lakin şair üstü kapalı bir şekilde anlatmayı değil de direk bir alt satırda Çingene olduğunu söylemeyi tercih etmiştir. Çünkü eğer sevgili gelmezse bulunduğu ormanı bir Çingene narası ile yakıp yıkacağını söylemiştir. Burada şairin Çingene narası demesi, Çingenerin meşhur olan seslerinin, bağrıışmalarının artık “nara” adı altında kalıplaşmış olduğunu gösterir bizlere. Aynı zamanda şair, sevgilinin çadıra gelmemesi üzere ormanı yakmak istemesinde naranın ikinci kelime anlamına gönderme yapmak ister. Çünkü naranın bağırılmak dışında nar kelimesinden türeyen ateş ve yakmak anlamı da vardır.

Aşağıda incelemeye alacağımız beyit bir önceki beyit gibi Hevâî'ye aittir. Burada da Çingenerin nara atmasından ve kaba oluşlarından bahsedilir.

Na'ra ile birbirine derler urmânus kerest

Ürküdir Çingâneler yollardaki haydûdı hep

(*Hevâî'nin Nazîre Dîvânı*, G.7 - B.3)

Hevâî, Nazîre divanında yer alan bu beyitte resmen bir tasvir çizerek anlatmak istediğini dile getirmiş ve okuyucuların gözünde bu tasvirin canlanmasını sağlamıştır. Çingenerin alışagelmış özelliklerinden olan nara atmaları ve bu şekilde birbirlerine odunla vurmaları yoldan geçen haydutların ürkmesine sebep olmuştur. İrdeleyeceğimiz kısım Çingenerin nara atmasıdır. Çingenerin gür sese sahip olması ve sürekli yüksek sesle konuşmaları klişeleşmiş bir kelimenin içine sığmıştır. Şair Hevâî beyitte nara dışında Çingenerin bir diğer karakteristik özelliklerinden olan kavgacı yapılarına da değinmiştir. Böylece Hevâî, Çingenerin hem gür sese sahip olup hem de haydutları korkutacak kadar kavga etmelerini söyleyerek, okuyucunun gözünde kötü bir Çingene portresini canlandırmak istemiştir. Haydutlar kısaca insanların korktuğu kimseler olarak tanımlanabilir. Önüne çıkan insana zarar verebilir ve hatta canına kast edebilir. Ama bu beyitte Çingenerin birbirlerine bağırışı ve kavga edişleri haydutları bile korkutacak cinstendir. Acaba şair burada haydudun yanında Çingenenin daha tehlikeli olduğunu söylemek istemiş olabilir mi? Eğer cevap evet ise, şairin Çingeneye karşı hakaret etmedeki amacına da ulaşmış olduğunu görürüz. Çünkü bir

Çingene haydut olabilir ama ikisini yan yana getirip haydutun çingeneden korktuğunu söylemek Çingene karşıtı bir yaklaşımın göstergesi halindedir.

Tırsî'nin divanından aldığımız bu beyitte, Çingenenin kurnazlığı dikkat çekmektedir. Derin bir anlam taşıyan ancak anlatılanların yanında basmakalıp bir ifade kazanan Çingenelerin kurnazlığı, hile yapan vaiz ile eş değer şekilde görülmüştür.

Yüzi yok balta-i Çingane gibi bir yerde

Hiyel envâ'ını hep eylemiş ezber vâ'iz

(*Tırsî Divanı*, G.104 - B.7)

Çingenelerin karakteristik özelliklerinden birinin kurnazlık olması daha öncesinde dile getirilmiş ve bu beyit sayesinde de gün yüzüne çıkarılmaya ve incelenmeye değer bulunmuştur. İlk defa karşımıza, farsça bir tamlama olarak çıkan Çingene baltası, beyite ince ve derin bir anlam yüklemiştir. Çingene baltası manasında olan bu tamlama aslında Çingeneler arasında özel bir terim yahut argo olarak kullanılmıştır. Çingenelerin kullanmış olduğu balta aslında herkesin kullandığı balta olarak değil de cinselliği çağrıştıran argo bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Hile yapanın vaiz olduğunu söyleyen şair, vaizin tavırlarını Çingenenin baltasına benzetmiştir. Çünkü Tırsî'ye göre Çingene baltasının dikkate değer bir yüzeyinin olmaması, çift taraflı olması, vaizinde söylediklerinde bir tutarlılığın olmamasına eş değerdir. Cinsellikte burada kinaye olarak kullanılmıştır. Tırsî'nin gözünde vaizin söylediklerinin mantıklı bir açıklaması olmadığını, sürekli hile yaptığını söylemesi ve bunu Çingene baltasına benzeterek Çingenelerinde buna yaraşır bir şekilde davrandığına göz kırpması, Çingenelerinde hilekâr olduğunu göstermektedir. Çeşit çeşit hile yapan ve tutarsızlığı olan vaizi, yüzü belli olmayan Çingenelerin baltasına benzetmiş olan şair, bahsettiği kişinin direk Çingene bir kimse olduğunu göstermiştir. Çünkü önemli olan oradaki tamlama değil tamlamanın kahramanı Çingenedir.

Nev'î'nin *Münâzara-i Tûtî vü Zâg* adlı mesnevisinden alınan aşağıdaki beyit, Çingenelerin gürültü yapmasını anlatan en açık beyitlerden biridir.

Çingâne-sıfat şemâtetinden

toldı bu ribât-i penc-revzen

(*Nev'î'nin Münâzara-i Tûtî vü Zâg Mesnevisi*, B.69)

Burada şair, Çingenerin yapmış olduğu gürültü ve şamatadan dolayı bu beş pencerele hanın dolduğunu söyler. Bu beş pencerele han olarak bahsettiği insanın beş organına olan göndermedir. Bu gürültülerin ve şamataların artık insana fazla geldiği ve her zerresinin dolduğu söylenmiş bu da Çingenerin kavga-gürültü yapmalarına yorulmuştur. Aslında şairin bahsetmek istediği şey; artık dünyanın içinde var olan kargaşa, insanın tahammül mülkünü geçmiş olmasıdır. Bunu da Çingenerin meşhur olan gürültü-şamatasına benzeten şair, anlatmak istediği ifadeyi bu şekilde güçlendirerek yazıya dökmüştür.

Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk* adlı mesnevisinin sekizinci bölümünde şairin âşık olduğu kişi; İsmail anlatılmıştır. İsmail'in başka birisi ile evlenip düğün yapmasını uzun uzadıya anlatan şair, bu düğünde kavgalarına da değinmiş ve Çingene kavgasının meşhur olduğunu söylemiştir.

halka Çingâne düğünü evvel
bu sebep oldu meğer darb-ı meşel

meger ol vâcibe-i gayret imiş
cümle Çingânelere 'âdet imiş

(*Defter-i Aşk*, 8. Böl. - B.379/380)

Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk* adlı mesnevisi Türk edebiyatının en önde gelen eserlerinden biri olup, içeriği bakımından diğerlerinden de farklı bir konumda yer alır. Fazıl'ın Çingene İsmail'e duyduğu aşk daha sonrasında onu elde edemediğinden nefrete dönüşür. Bu nefretin en büyük sebebi, İsmail'in başka birisiyle evlenecek olmasıdır. Yukarıdaki satırlarda da bu düğünün anlatıldığı ve düğünde Çingenerin kavga ettiklerine değinilmiştir. Fazıl'ın, bu satırlarda bir atasözüne yer verip bu atasözünün anlamını da gözleriyle görerek şahit olduğunu anlatması, mesneviyi ayrı bir boyuta taşımıştır. “Çingene kavgası” sözü günümüzde de geçerliliğini koruyan ve özellikle düğünlerde böyle bir ifadenin boşa söylenmediğini görmemizi sağlayan bir atasözüdür. Enderunlu Fazıl'da Çingene İsmail'in düğününü anlattığı bu satırlarda kavgalarına da tanık olmuş ve onlarda bir adet olduğunu, olmazsa olmaz bir anane haline geldiğini söylemiştir. Bu beyitlerden ve atasözünden de anlaşılacağı üzere, Çingenerin zaman mekân fark etmeksizin kavga etmeleri, karakteristik özelliklerinin içine sinmiş olmasındandır.

1.10 Çingene ve Firavun İlişkisi

Çingenelerin nereden geldiklerine dair ayrıntıyı tekrar etmemiz gerekirse Hindistan olarak söylediğimizi ve buna dayalı varsayım sebeplerini de açıkladığımızı yaşadıkları yer başlığı altında irdlemiştik. Ne kadar Hindistan'dan gelmiş ve daha sonrasında yayılmış olsalar da ve çoğu kaynak bunu desteklese de bir takım bilgiler doğrultusunda bazı veriler de Çingenelerin Mısır'dan geldiğini söyler niteliktedir. Bu düşüncenin var olmasında ki en büyük sebepte Çingenelerin yayılmaya başladığı zaman Avrupa'ya gitmek için Mısır üzerinden geçmiş olmalarıdır. Şöyle ki defalarca karşımıza çıkan ve belki de Divan edebiyatı şairleri için daha fazla kullanılan Kıpti kelimesinin kökeni de Mısır'a dayanmakta ve "Mısırlı" anlamını taşımaktadır. Bu anlatılanlar doğrultusunda Mısır'ın silinmeyecek bir gerçek olması, Çingenelerin hayatında önemli bir yerde durmasını sağlamış ve Mısır'ın kralı olarak adlandırılan Firavun ile de Çingenelerin yakın bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Lakin bu ilişkiyi Çingenelerin kendisi değil, Çingene hayatının dışında kalan insanlar kurmuştur. Bu bağlantı bazen Çingene'lere Firavun denilerek, bazen de Çingene ile Firavun kıyaslanarak oluşturulmuştur. Peki, neden Çingene Firavun benzetmesi kurulmuştur? Konu başlığının hakkını verecek ve aşağıda inceleyeceğimiz beyitlerde de daha net göreceğimiz bu sorunun cevabı için şöyle diyebiliriz ki: Mısır tarihinde yer almış olan Firavun ilk olarak Mısır krallığının değil sarayın adını taşımak için kullanılmıştır. Sonrasında kralın adının zikredilmemesi için Firavun adını krala verilmesiyle, Mısır tarihinde de yeni bir dönem başlamıştır. Yönetime geçen her kral için Firavun adı verilmesi, her kralın birbirine benzer olması anlamına gelmez. Bu sebeptendir ki Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf döneminin Firavunları ile daha öncesinde yer almış Firavunlar benzerlik göstermez. O dönem Firavunların halka yaptığı eziyetler, hor görmeler, kötü kral portresi çizer. Özellikle Hz. Musa dönemi Firavun için çok katı olduğu, böbürlendiği, büyüklük tasladığı söylenmektedir. Firavunun Hz. Musa'yı dinlememesi üzerine Allah tarafından cezalandırıldığı da Kuran-ı Kerim'de yer almaktadır. Hz. Musa ve İsrailoğullarının, Firavundan kurtuluşunu aşure günü olarak adlandırılması da herkes tarafından bilinir. Böyle kötü bir portre çizen Firavun için Çingenelerin bağlantısı, Çingenelerinde herkes tarafından olmasa da çoğu kişi tarafından kötü kimseler olarak görülmesinden kaynaklanır. Her özelliği ile istenmeyen, beğenilmeyen, hor görülen Çingene topluluğunun, özellikle Musa dönemi Firavun için eş değer şekilde görülmesi hem Çingene'lere hakaret etmede hem de Çingene-Mısır ilişkisinin gösterilmesinde önemli bir ayrıntıdır. Hz. Musa dönemi Firavunun Çingenelerle olan ilişkisinin güçlülüğü birçok kaynakta da açıkça görülmektedir. Hatta Çingene kavminin Mısır olduğuna dair söylentilerin en büyük sebebi Firavun ilişkisine dayanır. Ahmet Talat Onay'ın *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğünde*, Eski Türk Edebiyatı mazmunlarından bahsedilir. Onay, Firavun başlığı

altında, Firavunun Kıpti padişahlarına verilen isim olduğunu söylemiştir: “Eski Mısır'da Amâlîka-Kıbt pâdişâhlarının husûsî unvânlarıdır. Hazret-i Mûsâ'ya îmân etmeyip zulmeden Velid İbn-i Mus'ab adında imiş. Dilimizde inat ve gururda ileri gidenlere denir.” (Kurnaz, 2009: 196). Yine Ahmet Talat Onay'ın Kıpti ve Musa olarak ele aldığı mazmunları açıklarken Firavundan bahsettiğini sıklıkla görürüz. Anlatılana göre kâhinlerin Musa doğmadan önce Firavuna haber göndermesi, Firavunun kendisi için tehlike olan Musa'yı öldürmek istemesi ve Musa'nın delikanlı çağında bir Kıpti ile kendi soyundan birinin kavga ettiğini görünce Kıpti'ye zarar vermesi anlatılır. Yukarıda söylenildiği gibi Kıpti'nin Mısırlı anlamına gelip Firavunlarla olan ilişkisi yakınken sonra Hz. Musa'nın Firavun ve onun soyundan gelen herkesi ber- taraf etmesi üzerine çoğu Kıpti'nin Mısırdan kaçıp farklı coğrafyalara dağılması, Çingenerin Mısır'da var olup, oradan geldiği düşüncesini doğurmuştur. Yani Çingenerin nereden geldiklerine dair varsayımlarda, Avrupa'ya mısır üzerinden geçmeleri anlatılırken bu geçişin bir öncesi olduğu da unutulmamalıdır. Bu düşünceyi sağlayan olayların bu şekilde gidişat göstermesi, Çingene Firavun ilişkisine de yön vermiştir. Çingenerin Mısır soyundan geldiğine inananlar aynı çizgide Firavun soyundan geldiğine de inanırlar. Hindistan ve Mısır karşıtlığından her ne kadar Hindistan'dan gelmeleri daha ağır bassa da bazı kaynaklarda ki aktarılan bilgi ışığında Mısırlı oldukları düşüncesi hâkimiyetini kazanmıştır. Örneğin Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde, Ahmet Han Oğlu Sultan İbrahim'in yeniçeri ağası olarak Çingene Ahmet Kolu'yu istemesi lakin Ahmet'in bunu kabul etmeyip atası Firavunun yeniçeri olmadığından dolayı onun izinden gidilmesi gerektiğini söylemiştir:

Ahmed Kolu adlı oyuncu Çingenerinin oyunculuk ve hünelerinden hoşlanıp yüz kese ve yeniçeri ağalığı verdi. Sonunda Çingene Ahmed "Padişahım biz bir oyuncu taifesiyiz (topluluğuyuz), atalarımız Firavunoğulları'ndan beri vezir ve yeniçeri ağası olmuş yoktur. Ancak uluca mertebe davasında Firavun dedemiz olmuştur" diye yeniçeri ağalığını kabul etmeyerek akıllıca hareket edip Hacca gitmek için izin aldı (Kahraman ve Dağlı, 2003:316).

Görüldüğü üzere atalarının Firavun olduğunu söyleyen bir Çingene topluluğu vardır. Firavun ile yakın ilişkisi olan, yani onun soyundan gelen Çingenerin hor görüldüğü kadar, Mısır kavminden olup, Firavunla bağlantısı olmayan Çingenerinde mevcudiyeti hâkimdir. Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde bu konuya da dikkat çekmiş, Firavun soyundan gelmeyenler için hadis-i şerifin dahi olduğunu söylemiştir:

Hala Hazret-i Peygamber'in duası bereketiyle Mısır Vilayeti'nde Kıpti kavmi saygın ve değerlidirler. Kıpti kavmi hakkında hadis-i şerif budur: "Siz Mısır'ı fethedeceksiniz. Oranın ahalisine iyi muamele ediniz, çünkü onların korunma hakkı ve sizinle akrabalık bağı vardır" [et-Taberani, elMu 'cemü 'l-Kebfr] (Kahraman ve Dağlı, 2011: 90). Ama devamında da Firavun soyundan olan Kıptiler içinde Kuran-ı Kerim'de lanetlendikleri görülmüştür:

Ama Hazret-i Musa bedduasıyla Rumeli'nde Kıpti kavmi, yani Çingenerler hor hakir, çakır ve fakir olup ölümlerinden bile haraç alınır bir çeşit kavimdir ki bunlar firavun askeriyken Cenab-ı Allah bunların hakkında "Her inatçı zorbanın emrine uydu gittiler" [Kur'an, Hud, 59] buyurmuştur. Gerçekten de zorba, hırsız, narsuz, pirsiz, dinsiz ve mezhepsiz Müslüman şeklinde kefare bile değil adamlardır (Kahraman ve Dağlı, 2011: 91).

Görüldüğü üzere Firavun Soyundan gelip onun izinden giden Çingenerlerin hor görüldüğü, sevilmediği aşikârdır. Mısırdan kaçma sebepleri de Allah'ın gazabından korkmalarına yetecek bir harekettir. Bu kanıya varıp bundan yola çıkan kaynaklar Çingenerlerin Mısırdan gelme olduklarını söylerler. Bunu reddedip Hindistan gerçeğini görmezden gelmeyenler ise Mısır'ın ve ona dayalı olarak Firavunun da bir gerçek olduğunu kabul ederler. Divan edebiyatı şairleri ise Hem Mısır'ı hem Hindistan'ı şiirlerinde Çingene ile yaraşır bir şekilde kullanmış ama çoğunluğa bakılırsa Firavun ve Hz. Musa ile Çingeneyi yan yana görmek daha olası olmuştur. Divan şairlerinin Firavun ile Çingeneyi beyitlerinde misafir etmesi, onların Mısır gerçeğine daha yakın düşüncede olduğunu mu gösterir bilinmez. Lakin Hindistan'a nazaran Mısır'ı özellikle de Mısır'ı temsil eden Firavunu beyitlerde görmek, şairlerin Çingenerlerin Mısır'dan gelme ihtimaline daha yakın olduğu düşüncesini doğurmada zemin hazırlar.

Bu başlık altında vereceğimiz ilk örnek *Tırsî Divanı*'na aittir. Çingene hayatının büyük bir payını divanında işleyen Tırsî'nin Firavun ilişkisine de değinmiş olması biz okuyucuları şaşırtmaz. Bu yüzden bu çalışma için Tırsî'nin divanı değerli bir kaynaktır. Aşağıda göreceğimiz dizeler müstezad bölümüne aittir. Burada Firavun üzerinden Çingeneye hakaret edildiği görülür.

Mahmûr Beg eger meclise balgam bırakursa
Fır'avn enîgidür
Karışma söze sus bire Çingane disünler
İtmeñ sözün isgâ

(*Tırsî Divanı*, Mûs. 4)

Şairin burada mahmur bey diyerek bahsettiği kişi âşıktır. Âşık, sevgiliye olan aşkından sürekli sarhoşluğun verdiği halsizlik ve uyuşukluk halindedir. Bu sebeple aşığın "Mahmur Bey" olarak anılması Divan edebiyatında yaygın olan bir şeydir. Yine Divan edebiyatı mazmunlarından olan balgam, tiksinden, iğrençliğin, iğretinin göstergesidir. Sevgilinin hem aşığa hem de rakibe tükürmesi karşımıza çıkacak silsilelerden biridir. Bu demek oluyor ki sevgili aşığı da rakibi de istemiyordur ve onlara bu şekilde davranarak istememenin daha

fazlasına mal olan mesajını da vermiş oluyordur. Çünkü birinin yüzüne tükürmek saygısızlığın yanı sıra hakaret etmenin de bir yoludur. Bu satırlarda, şair mahmur halinde olan aşığın şarap meclisine balgam bırakma ihtimalinde onun bir Firavun eniği olduğunu söyler. Karşılıklı konuşmaya yer verir gibi bir diyalog havası yaratan şair, bu Firavun eniğinin Çingene olabileceğine de değinir. Aşığa hakaret ederken hem Firavun denilmesi ve üzerine Çingene deseler de fark etmez düşüncesine girilmesi Firavun ile Çingenenin aynı nitelikte görülmesinden kaynaklanır. Burada şairin Firavun kelimesini kullanırken, Çingene demeden geçmemesi ve Firavun ile Çingeneyi bir hayvana benzeterek hakaret etmesi dikkatleri çeker. Ayrıca şair aşığın balgam bırakmasını hayvanlardaki salya akıntısına benzeterek, aşığa Firavun eniği demesindeki alt yapıyı da kurmuş olur.

Divan edebiyatının önemli şairlerinden biri olan Osmanzâde Tâib'in divanından aldığımız aşağıdaki beyitte Çingenenin Mısır'a Firavun olmak istediğinden bahsedilir. Galiz deyimlerinin kullanılmasıyla ne kastedildiğinin ifade edilmesi, Çingenelelerin bulunduğu hemen her yerde bir hakaretin tezahür etmesinden kaynaklanmaktadır.

Şâmı kancıkladı Çingâne zarûrî yohsa

Mısra Fir'avn olayım dirdi garâbet bu midur

(*Osmanzâde Tâib Divanı*, K.7 - B.80)

Yaşadığı dönemin Reis-i Şuarâsı olarak bilinen Osmanzâde Tâib Efendinin kasidesinde yer alan bu beyitte, Çingenenin mecburi olarak Şam'a geçtiğinden aksi takdirde Mısır'a Firavun olabileceğinden bahseder. Daha önce yaşadıkları yer başlığı altında bahsedildiği üzere Çingenelelerin Mısır'dan Hz. Musa'nın gazabı korkusuyla kaçtığını söylemiş, kaçarken de yayıldıklarını ve bugün hemen hemen her yerde Çingenenin varlığından söz etmemizi sağladığından bahsetmiştik. Bu inanışın aksine Hindistan'dan sonra yaygınlık göstermeye başlamaları iki kolda gerçekleşmiş, birinci kolu Suriye üzerinden Mısır'a ve sonrasında tüm coğrafyaya olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu beyitte de Mısır değil de Suriye'nin başkenti olan Şam'da hareket etmelerini mecburi yolla olduğunu söyleyen şairin, aksi halde Çingenenin Mısır'a Firavun olabileceğini söyler. Zaten Mısır soyundan gelip atasının Firavun olduğunu kabul edenler için bu düşünce hâkimiyeti yaygınlık göstermiş ama Hz. Musa buna izin vermemiştir. Şair aynı zamanda bu durumun gariplik olduğunu söylerken aslında Çingenelelerin garip olduğunu ve Çingenelelere verilen bir diğer isim olan Gurbetin garip kelimesinden türemesini de hatırlatarak bir söz oyunu oynadığını okuyuculara göstermektedir. Yani Firavun

başlığı altında anlatılanları özetler nitelikte öneme sahip olan bu beyit, Çingenerin Firavun soyundan gelip, Hz. Musa'dan kaçmasalardı Şam'da değil Mısır'da varlıklarına devam etmiş olacaklarından bahsetmiştir. Bu da demek oluyor ki Firavun-Mısır ve Çingene ilişkisi adından söz ettirecek kadar önemli bir değer taşımaktadır.

Arşî Divanı'ndan aldığımız aşağıdaki beyitte Çingene hem Kıpti ismiyle hem de Çingan ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu iki isim hem kendi anlamı olan Çingene olarak kullanılırken hem de istenmeyen ve zalim krallıklar olarak bilinen Firavun ve Nemrut anlamında kullanılmıştır.

Müsi-i bin 'imrâna kasd itmedi mi Kıpti
İbrâhimi nirana atdurmadı mı Çingan

(*Arşî Divanı*, G.230 - B.6)

Şair Arşî, yine tüm anlatılanları destekler nitelikte bir beyit kaleme almıştır. Çingenenin Firavun olarak görüldüğü bu beyitte okuyucu bir ilkle karşılaşır. Bu ana kadar Firavun ile Çingenenin yan yana geçtiğini ve Çingenenin Firavun soyundan geldiğini defalarca altı çizilerek anlatıldığı aşikârdır. Ancak burada şair, Firavun olarak anılmayı gerekli görmediği için Çingene ismini söylemeyi tercih etmiştir. Hz. Musa'yı kastedenin Kıpti olduğunu, Hz. İbrahim'i ateşlerin içine atanında yine aynı şekilde Çingene olduğunu söylemektedir. Bugüne kadar gerek tarihi kaynaklarda gerek dini anlatılarda Hz. Musa ile çarpışanın Firavun olduğu, Hz. İbrahim'i ateşlere atıp tüm insanlığı Tanrı'ya isyan etmeye yönlendirenin de Nemrut olduğu söylenmektedir. Şair Arşî'nin de Firavun ve Nemrut demeye gerek duymadan her ikisi içinde Çingene demesi, Çingenerin Firavun ve Nemrut ile aynı çizgide olduğunu göstermenin önemli bir parçasıdır. Çingenenin Firavun soyundan geldiği sürekli söylenirken, Firavun yerine Çingene denilmesiyle Firavunun bir Çingene olduğunun açık şekilde bahsedildiği ilk beyittir. Mısır'da birçok Firavunun var olduğu, özellikle de Hz. Musa dönemindeki Firavunun çok kötü karakterde olduğu daha önce dile getirilmişti. Bu beyitte Hz. Musa'nın canına kast eden Firavun suçlanmış ve Firavun yerine Çingene diyerek, Çingenenin kötü kimse olduğu üzerinde durulmak istenmiştir. Yine Hz. İbrahim'i ateşlere atarak ve daha sonrasında burnuna sinek kaçarak ölen Nemrut yerine de Çingene ifedesi kullanılmıştır. Bu da demek oluyor ki her iki zalim krallığın istenmeme boyutu Çingenerin istenmemesiyle eş değer tutulmuştur. Asırlar boyu devam eden Çingeneye bakış açısının kötü olmasındaki temel taşlarından biri de bu beyitin açık bir şekilde anlatmak istediğidir.

Mu'înî'nin Murâdiye Mesnevîsinden aldığımız aşağıdaki beyitte Hz. Musa'nın Firavunu nasıl alt üst ettiği anlatılır. Bir önceki beyitte olduğu gibi şair Firavun yerine Kıpti demeyi tercih ederken Kıpti'nin kendi anlamı olan Çingene ifadesini de üstü kapalı şekilde kullanmıştır.

Emr-i Cebbâr-ıla vurdı Nîl mevc

Kırdı Kıbtînüñ katarın fevc fevc

(*Mesnevî-i Murâdiye*, B.4428)

Şair Mu'înî mesnevi boyunca Hz. Musa ve Hz. İbrahim'den bahsederken Firavunun adını ağzına dahi almamıştır. Bu beyitte de Kıpti iki anlamda karşımıza çıkmaktadır. Hem kendi anlamı olan Çingene, hem de beytin anlamından yola çıkarak oluşan Firavundur. Şair, Allah'ın emri ile Nil nehrinin taşıdığını söylerken Kıpti sürüsünü de ortadan kaldırdığını ekler. Burada Nil nehri ve Kıpti'den bahsedilirken, ana konunun Mısır olduğu açıkça meydandadır. Allah'ın emri ile Nil nehrinin dalgalanıp Kıpti sürüsünün ortadan kaldırılması ise Firavun ve Hz. Musa arasındaki olaya işaret eder. Burada Hz. Musa'nın Firavunu yenmesi üzerine Çingenelerin Mısırdan kaçması, Kıpti sürüsünün kırılmasıyla anlatılmıştır. Buna ek olarak Mısır soyundan gelenlere Kıpti denilmesi ve Mısırlıların başı olan Firavunun Hz. Musa ile çarpışması da bilindiği üzere, Kıpti sürüsü diyerek, ataları olan Firavuna da çağırışında bulunmuştur. Yani Çingenelerin bir diğer ismi olan Kıpti'nin kökeninin neye bağlı olduğu, beyitte yer alan ipuçlarından olayın Mısır ve Firavun olduğu ve daha önce anlatılanlar yoluyla tek tek ilişkinin kurulması, biz okuyucuların bir kez daha Firavun ve Çingene ilişkisini görmemizi sağlamıştır.

Şair Âsafî'nin yazmış olduğu *Şecâat-nâme Mesnevisi*'nin bir parçası olan aşağıdaki beyitte Hz. Musa ve Firavun ilişkisine değinilir ve şairin Firavun değil de Kıpti dediğine rastlanır.

Dest-i kıbtiden ki Müsâ-veş rehâ

Olsan olur elde nizen ejdehâ

(*Şecâat-nâme Mesnevisi*, B.2689)

Hem tarihin nüksedilmesi açısından hem de anlatılanların pekişmesine olanak sağlaması açısından yukarıdaki beyit bir başka öneme sahiptir. Beyitte Kıpti kelimesi, Firavunu ve Hz. Musa'ya karşı gelen tüm Çingeneleri temsilen kullanılmıştır. Hz. Musa'nın Firavun elinden kurtulması elindeki asanın yılanı dönüştürmesi sayesinde gerçekleşen bir durumdur ve hemen

herkes tarafından bilinen bir rivayettir. Kur'an-ı Kerim'de de geçen bu olay, Hz. Musa'nın Firavuna karşı cephe aldığı en önemli anlardan biridir. Asanın hikmetinin çok olduğu anlardan sadece bir tanesi olan yılanın dönüşmesi rivayeti, Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Firavunun hâkimiyeti altından alması ve çoğu Kıpti'yi bertaraf etmesi açısından tarihte eşsiz bir öneme sahiptir. Bu beyitte de bu tarihi olayın hatırlatılmasıyla yapılan telmih, bizim için gerekli olan bir konuya değinmiş olur. Firavun yerine Kıpti'yi koyarak hem Kıpti- Firavun ikilisinin aslında tek olduğu, hem de Çingenerin Firavun soyundan gelip Mısırdan çıktığı düşüncesini kuvvetlendirici bir sebep olduğu görülür. Aslında Çingenerin başka türlü özelliklerine değil de hep Firavunu temsil etmesi olarak karşımıza çıkması ve Kıpti kelimesinin aslının "Mısırlı" olması, biz okuyuculara bu konu başlığının Çingenerle alakalı olmadığını, tamamen Mısırlı anlamıyla kullanıldığını düşündürür. Lakin Firavuna dayalı beyitlerin bir kaçında Kıpti'nin net bir şekilde Çingene anlamında kullanılması ve Firavun hariç diğer konu başlıkların çoğunda da Kıpti kelimesinin Çingene yerine geçmesi, Çingenerin Firavun ile ilişkisini güçlü kılmaktadır.

Sünbülzâde Vehbi, burada Hz. Musa ile Firavun olayını biz okuyuculara hatırlatarak, ilgileneyeğimiz kısmı yani Kıpti'yi, Hz. Musa'ya karşı gelenleri anlatmak için kullanmıştır.

Çekmedi vak'a-i Kıbtî'de bu rütbe havfı

Kavm-i Fir'avn'ın elinden dahi Mûsâ-yı Kelîm

(*Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*, K.16 - B.48)

Firavun başlığı altında sürekli tanık olduğumuz ve tekrardan kaçınmadığımız Hz. Musa ile Firavunun İsrailoğullarını ağır zulümden kurtarmak için olan mücadelesinde, Firavunun ve onun soyundan gelen Kıptilerin yenilgiye düştüğü, bir takım Kıptilerin ise Mısır'dan canlarını kurtarmak için kaçtığından bahsedilmişti. Sünbülzâde Vehbi'de bu durumu Hz. Musa'nın Kıpti olayında hiç korku duymadığı, kendisi tek başınayken Firavun kavmini yerle bir ettiğini beyitteki ifadelerle anlatmıştır. Burada Kıpti vakası olarak yer almış Kıpti ifadesi, Hz. Musa'ya karşı gelip Firavunun yanında yer alan kimselerdir. Hatta bunlar daha öncesinde de bahsedildiği gibi hadis-i şerifte dışlanıp, Allah katında yeri olmayan kişiler olarak görülmüştür. Bu kişilerin Çingene olma ihtimalinin yüksek olması, birazdan vereceğimiz Sünbülzâde Vehbi'ye ait bir diğer beyitte tam anlamıyla anlaşılacaktır.

Sünbülzâde Vehbi'nin bu beyitinde bu sefer Kıpti değil de Çingene kelimesine rastlarız. Hz. Musa'nın yanında olmayıp karşısında yani Firavun arkasında yer alan Çingenelerden bahsederek aslında bir önceki beyitle aynı anlama sahip olduğu görülmektedir.

Tûr-ı 'uşşâk idi Mûsî Çelebi dükkânı

Lîk Fir'avn imiş ol ustası çingâne hemân

(*Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*, K.53 - B.12)

Sünbülzade Vehbi'nin bir önceki beytinde Kıpti diye bahsederek Çingene anlamına mı değindiği yoksa kelime kökeni itibariyle Mısırlı demek mi istediği askıda kalan muammalardan bir tanesi iken aynı divana sahip bu kasidesinde bu sefer “Çingâne” diyerek bahsettiği ve kaleme aldığı kişinin Çingene olduğu anlaşılmıştır. Burada Vehbi, Hz. Musa dönemine ait, Mısır'da Musa'ya çok fazla aşışın olduğunu söyleyerek aslında yanında yer alan kişi sayısının çok olduğunu söylemiştir. Lakin Çingenelerin ustasının Firavun olduğunu söyleyerek hem Çingenelerin Mısır soyundan gelme düşüncesini güçlü kılacak bir şey ortaya atmış hem de Musa'ya karşı olduklarını, Firavunu benimsediklerini bir kez daha dile getirmiştir. Geçtiğimiz sayfalarda Firavunu ata olarak benimseyen Çingeneler için burada ustasının Firavun olduğunun söylenmesi, bazı beyitlerde Firavunun yerini temsil etmek için sadece Çingeneden bahsediliyor olması ikisi arasındaki ilişkiyi güçlü kılmıştır.

Bu konu başlığı altında son verdiğimiz bu beyitte bir kez daha görüyoruz ki Çingenelerin Mısır'dan gelme ihtimalinin her ne kadar kabule düşük bir yanı da olsa haklı gerekçelerinin de var olmasının göz ardı edilemeyecek olmasıdır. Bu verilen beyitler bunu yeterince ispatlar niteliktedir. Keza Firavun ile alakasız olan çoğu beyitte Kıpti'nin tamamen Çingene niyetine kullanılması ve artık Çingeneyle özdeşleşmiş olması da bu konu başlığı altındaki beyitlerde de Çingene anlamını vermesini doğurmuştur. Çingene tabiatı için önemli bir nokta olan Firavun olayı sebepsiz gelişmemiş altında yatan nedenlerle varlığını asırlardır korumuştur. Unutulmamalıdır ki Kıpti kelimesi günümüzde Mısırlı anlamına gelse de zihinlerde hep Çingeneyi çağrıştırmış ve çalışmamızın ana konusu olan Osmanlı şairlerinin de şiirlerinde hep Çingene olarak kullandığını görmemizi sağlamıştır.

SONUÇ

Çingenerler toplumun görünmeyen yüzünü oluşturmalarına rağmen var oldukları günden bugüne, gelenekleri-görenekleri, kültürel özellikleri, yaşam tarzları ve sosyo-ekonomik yapıları gereğince görünen bir taraf olmayı başarmıştır. Çünkü her özelliği ile “başka” olan Çingenerler hep dikkat çekmiş, merak edilmiş ama bir o kadar da ötekileştirilmiştir. Bu ötekileştirme, onların hakarete uğramasına, toplumdaki soyutlanmasına, kişisel haklardan yararlanılmamasına sebep olmuştur. Seyahatnamelerde, ansiklopedilerde, tezkirelerde, divanlarda, romanlarda adından çokça bahsedilmiş olan Çingenerlerin tarih açısından değişmeyen bir yere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Çalışmanın ortaya attığı amaç; Çingenerlerin Osmanlı dönemi şairleri tarafından eserlerinde nasıl bahsi geçtiğini okuyucuya sunmaktır. Böyle bir çalışma yapma gereğinin nedeni, günümüzde var olan ve var olunması istenmeyen Çingenerlerin asırlar öncesindeki durumunun ne olduğu üzerinedir. Özellikle tarihimizin en net yansıtıldığı Osmanlı dönemi Çingenerlerinin günümüz Çingene imajı ile aynı olup olmadığı merak edilmiş ve araştırmanın sebebini oluşturmuştur. Araştırma süresince Osmanlı dönem şairlerinin çeşitli eserlerinde Çingenerlerden nasıl bahsedildiği anlatılmıştır. Şairlerin çoğu Çingeneyi küçük görmüştür. Bu küçük görme algısı tüm şairleri ortak bir noktada buluşturmuş ve Çingenerleri hakaret malzemesi olarak görmüşlerdir. Kimi şairler hakaret etmek adına Çingene ifadesini kullanmıştır kimi şairlerde direk olarak Çingenerleri kötülemiştir. Çingenerlerden çok iyi bir şekilde bahseden şair sayısı yok denecek kadar azdır. Bunun yanı sıra eserlerinde dile getirmiş oldukları söylemlerini daha güçlü bir biçime sokmak için güçlü bir topluluk olan Çingenerlerden de yararlanmışlardır. Çingenerlerin giyim kuşamları, edinmiş oldukları meslekleri, örf ve adetleri, uğrak mekânları şairlerin anlatmak istediklerini kuvvetlendirecek önemli detaylar olmuştur. Şairlerin Çingenerlere olan bakış açıları kaleme almış oldukları eserlerinde kendini belli edecek derecededir. Bu eserleri tek tek inceleyecek ve ele alınan beyitlerde asırlar öncesi Çingenerlerle tanışmamız sağlanacaktır.

Günümüz Çingenerlere uzaktan bakılması, ötekileştirilmesi ve onların hakkında anlatılagelen mitler, efsaneler neden böyle olduğunun merakını uyandırmıştır. Bunu araştırırken Çingenerlerin geçmişini, nereden geldiklerini ve bugün ile benzerlik veyahut farklılıkları da göz önüne alınmış ve geçmiş ile günümüz harmanlanarak araştırma sürdürülmüştür.

Yaşayış biçimleri ve göçebe bir hayata sahip olmaları, toplum tarafından Çingenerleri benimsenmeyişinin en temel nedenleri arasındadır. Bir var bir yok oluş hayatı, hem ait olunması

zor hem de tanınması zor olan bir hayattır. Gezici bir toplum olmaları, onların buldukları yerde varlığını sorgulatmış ve bu yüzden aitlik kavramı ile bütünleşememişlerdir. Bu göçebeliğin getirisi olan çadır hayatı, karşı tarafın onlara hep uzaktan bakmasına sebep olmuş, dışlanmalarının temelini oluşturmuştur. Yine topluma ait olamadıklarından kendilerinin icra ettiği marjnal meslekler, geçimlerini zor bela sürdürmeleri için bir çıkış kapısıdır. Eğitim düzeylerinin düşük olması, bazı kötü huylara sahip olmaları, dış görünüşlerine özen göstermemeleri, kaba bir ağız kullanmaları, onların topluma girmelerini ve düzgün bir meslek sahibi olmalarını engellemiş ve böylece zor olan hayatlarını daha da güç haline getirerek, kalabalık içinde yalnızlık yaşamışlardır. Tüm çalışma boyunca Çingenerin hayatının on bölüme ayrıldığı ve bunların tek tek incelenmesi sonucunda Çingenerden hiç iyi bir şekilde bahsedilmediği tespit edilmiştir. Bu hayatı tercih eden Çingenerin toplumdaki sayılmamaları, hayrete düşecek bir husus olmayıp, sırf bu sebepten hakarete uğranılmasını gerektirecek bir durumun da olmadığı yadsınamaz bir gerçektir.

Bu yola baştan başlamak gerekirse, Çingenerin ait olduğu tarihin en uç noktası olan Osmanlı dönemi, onları tanımamız açısından önemlidir. Osmanlı döneminde Çingener de herkes gibi eşit haklara sahip olmuş lakin herkes gibi uyumlu olamadıkları için bir takım zorluğa tabi tutulmuştur. Halktan sayılmamalarının en büyük sebebinin kendilerinin olmasını kabullenmeyen Çingenerler kendi bildiklerini okumaya devam etmiş ve hep kendileri ile baş başa kalmıştır. Osmanlı döneminde başlayan bu toplumdaki kopukluk bugün bile birleşmiş sayılmaz. Osmanlı dönemindeki Çingenerler üzerine derin araştırmalar yapan İsmail Altınöz, Çingenerleri Osmanlı döneminde salonda bekleyen bir misafire benzetmiştir. Bu misafir düşüncesi, Osmanlı döneminde Çingenerlerin bir uyum sağlayamadığının bir başka yansımasıdır. Bu durumu net olarak gören Osmanlı dönem şairlerinin şiirlerinde de Çingene ve Çingene hayatını oluşturan her şeyin çok parlak olmadığı ve çok parlak anlatılmadığı görülmüştür. Dünyanın dört bir yanına dağılmış ve tam 5. yüzyılda varlığından söz edilmeye başlanmış Çingenerleri, bir dönemi tanımada en iyi araç olan şiirlerde görmek ve irdelemek asırlar önceki Çingenerlerle tanışmamızı sağlamıştır. Bu tanıştığımız Çingenerler ile günümüzde tanıdığımız Çingenerlerin hiçbir farklı yanı olmadığı ve bu parametreler doğrultusunda topluma aykırı bir millet olmanın, yabancılığı içselleştirme devamlılığının sürdürüldüğünden kaynaklandığını görmüş olmaktadır.

Çalışmanın en temel sonucu, tarihin, zamanın, dönemin ve devrin değiştiği yerde Çingeneye olan bakışın açısının ve Çingenenin kendisine çizdiği yolun değişmediğidir. Çalışma boyunca bu düşüncenin dikkate alınarak şiirlere yaklaşımı, her şeyin aynı olduğunu, Çingenerlerin her zaman ve her yerde dışlanmaya maruz bırakılan bir toplum olduğunu gözler

önüne serer. Bir Çingeneyi ve onun kültürünü tanımak için gerekli olan başlıkların bölümlere ayrılıp anlatılması ve bu anlatılan özelliklerin şiirlerde nasıl geçtiğinin gösterilerek pekiştirilmesi, çalışmanın bel kemiğini oluşturmuştur. Böylelikle çalışma, Osmanlı dönemi Çingelerini, devrin en önemli bir kesimini oluşturan şairler tarafından nasıl ele alındığını göstermeyi amaçlamış ve Çingelere olan bakış açısının değişmediği gibi, Çingelerin benimsediği yaşam biçiminin de yerinden oynamadığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi.(2020). *Çingene*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akdemir, D.Ş. (2015). *Ayrımcılıkla Mücadele: Çingenelelere Yönelik Ayrımcılık Kapsamında Pozitif Ayrımcılık Uygulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akkuş, Y. (2010). *Benderli Cesârî'nin Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme ve Tenkitli Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Alpaydın, B. (2007). *Refî'-i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altınöz, İ. (2005). *Osmanlı Toplumunda Çingener*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aras T. (2016) “Çoklu Kültürün Bir İfade Biçimi Olarak Çalgıcı Romanlar,” *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler-1*, 151-156.
- Arslan, M. (2002). *Şeref Hanım Divanı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, M. (2003). *Leylâ Hanım Divanı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, M. (2004). *Antepli Aynî Divanı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Ayan, H. (1990). *Nesimi Divanı*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Aydoğan, D. (2006). *Yabancı Çingenerin Türkiye'ye Giriş, İkamet, Seyahat Özgürlükleri ile Türkiye'den Sınır Dışı Edilmeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barkan, Ö.L. (1972). *Süleymaniye Câmû ve İmâreti İnşaatı (1550-1557)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Bektaş, E. (2007). *Muvakkit-zâde Pertev Divânı*. Öz Serhat Yayıncılık, Malatya.
- Berger, Hermann (2015); *Çingene Mitolojisi*, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.
- Buckland, R. (2008). *Çingene Tarotu*. (Çev. P. Savaş), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Cervantes, M. (2010). *Çingene Kızı*. (Çev. A. Özer), Özgür Yayıncılık, İstanbul.
- Crowe, D.M. (1995). *A History Of The Gypsies Of Eastern Europe And Russia*. Palgrave Macmillan, London.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahyâ Bey Divan (Tenkidli Basım)*. İ.Ü.E.F.Yayınları, İstanbul.
- Demiryürek, M. (2010). “Ayşegül Devecioğlu'nun Ağlayan Dağ Susan Nehir Romanında Yapı, Tema, Dil ve Anlatım”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 122-134.
- Demiryürek, M. (2010). “Ayşegül Devecioğlu'nun Ağlayan Dağ Susan Nehir Romanında Yapı, Tema, Dil ve Anlatım” . *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.7: 124-125.

- Devecioğlu, A. (2008). *Ağlayan Dağ Susan Nehir*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Dişli, S.Ö. (2016). ““Çingene” mi, “Roman” mı? Bir İnşa Süreci ”. *Antropoloji Dergisi*, S.31: 97-117.
- Duman, M.A. (2005). *Fâzıl Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Durmaz, N.(2012). *Eğlence Sektöründe Korunmasız İstihdam Örneği Olarak Çingenerin/Romanların Durumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Engin, N. (1998). *Osmanlı Devletinde Kölelik*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Eroğlu, S. (2007). *Âsafî'nin Şecâatnâme'si (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Fırat, M. ve İlhan, S. (2017). “Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik: Kuramsal Bir Çözümleme”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2):265-274.
- Fırat, M. ve İlhan, S. (2019). “Çingenerde Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma: Malatya Örneği” . *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3):265-277.
- Fırat, M ve Açıkgöz, R. (2020). “Elazığ’da Yaşayan Çingenerin Değişen/Dönüşen Meslekleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Journal of Economy Culture and Society*, C.1: 229-248.
- Fonseca, I. (2020). *Beni Ayakta Gömün: Çingener ve Yolculukları*. (Çev. Ö. İlyas), Ayrıntı Yayıncılık, İstanbul.
- Fraser. A. (1995). *The Gypsies*. Wiley-Blackwell, New York.
- Güldürmez, S. (2016). “Osman Cemal Kaygılı'nın Çingener ve Ahmet Midhat Efendi'nin Çingene Romanları Işığında Osmanlı Toplumundaki Çingenerin Yazınsal Metinlere Aksi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45): 125-134.
- Güncüoğlu, S.F. ve Yavuztürk, Ş.P. (2009). “Sulukule ve Çingeneri”. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, C.1: 107-134.
- Gürüni, İ. (2008). *Hâzâ Dîvân-ı Külliyyât-ı Seyyid-i Âlem Sallallâhu Âleyhi ve Sellem (Transkripsiyonlu Çeviri ve Metin-İnceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Halliday, W.R. (1924). *Folklore Studies: Ancient and Modern*. Methuen, London.
- Hancock, I. (2002). *We Are The Romani People*. University of Hertfordshire Press, England.
- İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası. (1967). *Niyazi Divanı*. İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul.
- Kahraman, B.(1989). *Arşî Divânı'nın Tenkidli Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Kahraman, S.A. ve Dağlı, Y. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, S.A. ve Dağlı, Y. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa- Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, S.A. ve Dağlı, Y. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümülcine-Kavala-Selânik- Tırhala- Atina-Mora-Navarin-Girit Adası-Hanya-Kandiye- Elbasan-Ohri Tekirdağı*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kalay, E.(1998). *Edirne İli Ağızları İnceleme-Metin*. TDK, Ankara.
- Kavukçu, F.Z. (2000). *Râmî Dîvânı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kaygılı, O.C. (2019). *Çingener*. Can Yayıncılık, İstanbul.
- Kınlı, H. D. ve Yükselsin, İ. Y. (2016). “Eşikler, Müzikler ve Liminalite: Profesyonel Roman Müzisyenler ve Bergama Yöresi Evlilik Ritüellerindeki Liminal Rollerı”. *International Journal of Human Sciences*, 13(1): 375-399.
- Kiracı, A.Ö. (2019). *Yeni Türk Edebiyatı Tahkiyeli Metinlerinde Çingener*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koçu, R.E.(1958). “Afitâb”. *İstanbul Ansiklopedisi*. Nurgök Yayınları, İstanbul, 1, 227.
- Koçu, R.E. (1960). “Ayvansaray”. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul, 3, 1644.
- Koçu, R.E. (1960). “Ata binme yasağı”. *İstanbul Ansiklopedisi*. Nurgök Yayınları, İstanbul, 3, 1189.
- Koçu, R.E. (1960). “Başka” . *İstanbul Ansiklopedisi*. Nurgök Yayınları, İstanbul, 4, 2191.
- Koçu, R.E. (1960). “Balat Çingeneri” . *İstanbul Ansiklopedisi*. Nurgök Yayınları, İstanbul, 4, 1967.
- Koçu, R.E.(1966). “Çocuk Hırsızlığı”. *İstanbul Ansiklopedisi*. Koçu Yayınları, İstanbul, 8, 4082.
- Koçu, R.E.(1966). “Dikiş Dokuması”. *İstanbul Ansiklopedisi*. Koçu Yayınları, İstanbul, 8, 4555.
- Koçu, R.E. (1971). “Çıtak” . *İstanbul Ansiklopedisi*. Ercan Yayınları, İstanbul, 7, 3953.
- Koçu, R.E. (1971). “Çingener” . *İstanbul Ansiklopedisi*. Ercan Yayınları, İstanbul, 7, 3986.
- Koçu, R.E.(1971). “Çerge” . *İstanbul Ansiklopedisi*. Ercan Yayınları, İstanbul,7, 3840.
- Koçu, R.E.(1971). “Çingene, Çingener” . *İstanbul Ansiklopedisi*. Ercan Yayınları, İstanbul, 7, 4000.
- Koçu, R.E.(1971). “Çalmak” . *İstanbul Ansiklopedisi*. Ercan Yayınları, İstanbul, 7, 3692.

- Kurnaz, C. ve Tatçı, M. (2001). *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*. Meb Yayınları, Ankara.
- Kurnaz, C. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. H. Yayınları, İstanbul.
- Kuru, S.S. (2005). “Biçimin Kıskacında Bir “Tarih-i Nev- İcad”: Enderunlu Fazıl Bey ve Defter-i Aşk Adlı Mesnevisi”, *Şinasi Tekin’in Anısına Uygurlardan Osmanlıya*. G.Kut ve F.Büyükkarcı Yılmaz (drl.). Simurg Yayınları, İstanbul.
- Marushiakova, E. Ve Popov, V. (2001). *Gypsies In The Ottoman Empire*. Univercity of Hertfordshire Press, United Kingdom.
- Okatan, H.İ. (2010). *Sürûrî Divanı*. Engin Matbaacılık, Ankara.
- Okumuş, S. (2007). *Nebzî Divanı (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özgül, M.K. (2015), *Yenişehirli Avni Bey*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özkan, A.R.(2000). *Türkiye Çingeneleeri*. T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Öztürk, F.(2020). *Sihâm-ı Kazâ*. Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, N. (2002). *Zenânnâme Enderûnlu Fâzıl*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Paspati, A.G. ve Hamlin, C. (1860). “Memoir On The Language Of The Gypsies, As Now Used In The Turkish Empire” . *Journal of the American Oriental Society*, 7: 143-270.
- Sarikaya, P. (2019). *Toplumsal Yansımaların Öznesi Olarak Çingeneleer ve Etnik Damgala(n)ma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Şal, A.(2009). *Türkiye’de Yaşayan Çingeneleerin Sanatsal Olarak Ele Alınışı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Tekeli, İ. (Ed). (1993). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tulum, M. (2020). *Har-nâme: Kanuni Devri İstanbul’unda Çingeneleer ve Çingene Kültürü*. Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Yakar, H.İ. (2002). *Gelibolulu Sun’i Dîvânı ve Tahlili*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yavuz, K. (2007). *Mu’înî’nin Mesnevî-i Murâdiyye’si Mesnevî Tercüme Şerhi*. Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya.
- Yenikale, A. (2011). *Sünbül-Zâde Vehbî Dîvân*. Öncü Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, K. (2001). *İbrahim Tırsî ve Dîvân’ı İnceleme-Tenkidli Metin-Sözlük*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Yıldırım, S. (2004). *Divan Edebiyatında Nazirecilik Geleneği ve Hevâyî'nin Nazirelerden Oluşan Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Yours, J. (2005). *Çingeneler*. (Çev. H. Alpman), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Yorulmaz, H. (1998). *Koca Râgıb Paşa Dîvânı (Araştırma ve Metin)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Yükselsin, İ. Y. (2000). “Bir Grup Kimliği Olarak “Çalgıcılık”: Edirne Romanlarında Profesyonel Müzisyenliğin Grup Kimliğindeki Rolü”. *Müzikoloji Derneği Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Kitap Matbaacılık, 134-140.
- Yükselsin, İ. Y. (2014). “Kültürel Aracılık, Romanlar (Çingeneler) ve Müzik: Bir Rumeli Halk Ezgisinin Kırkpınar Güreş Havasına Dönüştürülmesi Örnek Olayı”. *The Journal Of International Social Research*, 7(34): 713-730.
- Yürüktümen, M.E. (2010). *Türk Sinemasında Çingenelerin Temsili*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydemir, Y. (2018). Behiştî Dîvânı. KTB. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 06.06.2021).
- Aydemir, Y. (2017). Ravzî Dîvân. KTB. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 05.07.2021).
- Bilgin, A. (2017). Nigârî Dîvân. KTB. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 22.12.2021).
- Oğuz, F., Yıldız, A. ve Durmuş, I. (2018). Dîvân-ı Firâk-ı Esîrî. KTB. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60373,divan-i-firak-i-esiripdf.pdf?0> (erişim tarihi: 20.05.2021).
- Kurtoğlu, O. (2017). Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük). KTB. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 05.07.2021)
- Taş, H. ve Zülfe, Ö. (2007). Nev' î Münâzara-i Tûtî vü Zâg. KTB. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10705,nevmunazaratutivuzagomerzulfihakantaspdf.pdf?0> (erişim tarihi: 22.07.2021).
- Üst, S. (2018). Edirneli Nazmî Dîvânı. KTB. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 04.06.2021).
- Yekbaş, H. (2020). Sehî Bey Dîvânı. KTB. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 06.06.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Nurdan Doğan
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Antalya, 2019
Tez / Dönem Projesi Konusu	Toplumun Öteki Yüzü: Osmanlı Edebiyatında Çingeneler
Yabancı Dil	İngilizce